СI-1

21.597
886-94

РОСАНДА ГАВРИЛОВИЋ

ПОЖАР НА БАЛКАНУ

СЛИКЕ ЖИВОТНОГА РОМАНА

ИЗ 1915 ГОДИНЕ

БЕОГРАД 1941

Сигнатура 21.59.7 ~~12327~~ 886-94

УВАЈТЕ КНЈИГУ!

Презиме и име писца,

Гаврилович Росоѣда

НАСЛОВ ДЕЛА

Пожар на балкону

Место и год. издања Београд 1941

Број карте читаоца	Датум враћања	Примедба	Број карте читаоца	Датум враћања	П
~~1721~~	~~17~~				
3324	28/II				

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ДЕСПОВАЦ

РОСАНДА ГАВРИЛОВИЋ

ПОЖАР НА БАЛКАНУ

СЛИКЕ ЖИВОТНОГА РОМАНА

ИЗ 1915 ГОДИНЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА
Бр. 21.597
Струка 886-94

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА
Бр. 1 2327
Одељење С Струка 1/1

БЕОГРАД 1941

Сва права за прештампавање, прераде,
и превођење задржава аутор.
Београд, јануара 1941

Штампарија „Графика" - Београд, Космајска 51

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

Поједине слике из овога животнога романа публиковала сам:

1.) — „Словенска душа" — Београд, радиопредавање; 3.-X-1935.

2.) — „Словенска душа кроз историју југословенскога народа" — Београд, Загреб, Љубљана, национални час; 19.-I-1936 (Поновљено на краткоталасној радиостаници на француском, енглеском и немачком, фебруара 1937.)

3.) — „L'âme slave au travers de l'histoire du peuple yougoslave" — Букурешт, радиопредавање: 14.-III.1936.

4) — „Колорит за слике живих и мртвих" — „Народна одбрана", Божић 1936.

5.) — „Регентов аутомобил" — „Аутомотор" — децембра 1936,

6.) — „Les femmes héroïnes dans la littérature populaire yougoslave" — Букурешт, радиопредавање; 11.-I-1937.

7.) — „Божић првих добровољаца из Америке" — „Зетски гласник" — Божић 1937.

8) — Прве жртве из Америке" — Београдска прекоокеанска радио-емисија (на српском, енглеском, француском и немачком), 2-II-1938.

9.) — „Кроз историју и легенду"; „Видовданске мисли"; „Кроз историју југословенско-румунских веза" — „Народна одбрана", 1937.

Росанда Гавриловић

I

Све осваја језиви сутон оних дана и онога доба када се зле коби усиљаваху да саломе сваку наду у скори васкрс српске победничке среће. Над преоптерећеном раскрсницом главних двеју артерија српскога жељезничкога саобраћаја наднели су се густи облаци. Неизмерна тежина потиштености сручила се у живописни патријархални Ниш. Изгледа као да је за навек ишчезла она карактеристична источњачка безбрижност, око које се зраци цивилизације с толико узалудне муке умиљаваху, провлачећи се кроз густе виђаге до дрвених балкона и гнезда гугутака, под крововима од зеленкастих ћерамида.

Возови коморе закрчили су тргове и средине улица које воде ка жељезничкој станици града Ниша. Кола Црвенога крста једва се пробијају поред самих ониских кућа, испред којих жене са ситном дечицом задржавају

војнике у пролазу и пригушено јадикују пружајући им дуње и пењурлије.

На северном фронту ратна је ситуација рђава. На источном се наглашава нова несрећа. У сатима када је сва снага земље исцрпена на северу — јавља се страховити ударац са истока. Са извештајем да Бугарска мобилише и упућује на Србију три стотине педесет хиљада војника наоружаних аустро-немачким оружјем, — јасно је шта ће се неминовно догодити...

Атмосферу су пригушила страховита питања: — Да ли ћемо стићи да за времена прихватимо савезничку руку, којој се надамо? — Ако помоћ не стигне на време шта ће учинити српска војска од једва двеста педесет хиљада изнурених људи, када добије, осим триста педесет хиљада Аустро-немаца, још триста педесет хиљада Бугара с бока? — Шта се може очекивати од неједнаке борбе? — Ко ће васпоставити изгубљену равнотежу?

Усијане, дугачке кљеште надмоћне непријатељске коалиције разјапиле су своје чељусти и притежу обухваћену Србију...

Свуда се ратници, од шеснаестогодишњих добровољаца до последње одбране, опраштa-

ју — понајчешће за навек — са својим најмилијима...

Око Нишке железничке станице, облаци прашине притисли су бескрајне ниске вагона са рањеницима, муницијом и избегличким породицама. Разноврсна кола Црвенога крста попуњавају сваки кутић. Све се то слило у једну непрегледну масу која се непрестано таласа и све више расте.

Залазимо у тужно предвечерје двадесет-деветог септембра хиљаду-девет-стотина-пет-наесте године.

Пред улазом у станицу стоји седи старчић у моравском гуњчету с дугачком мартинком у руци.

Крупан, црномањаст човек у униформи инжињеријског мајора, мучним покретима пробијајући се кроз свет, приђе тим вратима и стави руку на раме седоме старчићу. Стари ратник последње одбране покуша да се прописно исправи, али у недостатку тога, топлим погледом пуним вере, обухвати снажну појаву пред собом.

— Биће опет и ведријх дана — рече мајор, па отворивши врата на којима је писало: „Само војна лица с објавама", настави своје

пробијање кроз масу неједнако одевених ратника, све до жељезничког ресторана.

За правоугластим, каменим, малим, збијеним столовима, и у свима тесним пролазима између њих, толико је много света, да цео пространи жељезнички ресторан личи на неки џиновски сандук, крцато упакован.

За једним од таквих малих сточића, недалеко од врата која воде на перон, седела је веома лепа, млада и нежна дама. — Десно од ње је млади див у униформи артиљеријског капетана, а лево један блед господин у цивилу и још три ратника, у неодређеним униформама. Пред њима, на столу, била је постављена вечера. Бледи господин у цивилу слатко је жвакао залогај за залогајем и неким чудно равномерним темпом заливао их гутљајем вина не прекидајући да говори, уз све то.

Мајор се нашао сасвим близу њиховог стола, и ту је застао између капетана и младе даме. Могло би се помислити да је имао намеру да се умеша у њихов разговор. Да није света било толико много, они би га морали приметити. Али овако они га и не запазише. У ресторану сви су говорили и сваки се

журио да, најближем до себе, што пре искаже шта мисли.

Пуних четрнаест месеци траје већ трећи, узастопни рат. Многоструко и јуначко одбијање најезде надмоћнијега непријатеља на српско земљиште, све до скора било је могућно... То одбацивање непријатеља преко Саве и Дунава оставило је за собом страховите последице. Повлачећи се непријатељи су пљачкали, палили, пустошили, разоравали и остављали за собом епидемије које су донели из Галиције. Страховити пегавац онеспособљавао је и односио чак и оне, које је непријатељско зрно поштедело. За кратко време само Пегавчевих жртава било је око две стотине хиљада. А за испуњавање такве празнине у убојним редовима, полази сада све живо од шеснаесте до шездесете године. Изнемогла је горда победница скорашњих балканских ратова. И осиромашена је у свакоме погледу. А зар су лаки тренуци живота у којима треба надчовечанске напоре уложити да се осујети план Фон Молткеових ђака!... Тај злогласни план је гласио: — На пречац смрвити Србију и прегазити Француску, приморавајући их обе на брзо потписивање диктованога мира — пре но што се гломазни апарат руских армија

прибере и пре но што се хладна Енглеска реши да учествује у ватри на копну. Није ни непријатељу лако. — Величанство, „Круповог" и „Шкодиног" „рога изобиља" — ступајући на позорницу у првој сцени велике драме просуло је — онда већ у самоме почетку — једну крупну троструку грешку, која је у исто време била и политичка и психолошка и стратегијска. Невсћење рачуна о срцу јуначкога народа чија је свест права у дуготрајним мукама очеличена. У исто време и неузимање у обзир ни једне од вековима понављаних историјских поука, које сведоче о ставу, који заузима господар мора Џон Бул сваки пут, кад чизме централних империја запрете да ће остављати своје отиске у песку поред оних морских обала, на којима рибари бисера нижу огрлице за Џон Булове ризнице. А уз све то још и непредвиђање несигурности рачуна вероватноће. Јер и ако се војна снага утврђује резултатом количине помножене са брзином, резултат може, у данима отсудне битке, да личи и на нулу. Милион наоружаних људи временом престаје имати вредност милиона после дугога марширања под ватром. Све до скора резултати су потврђивали сву првобитну погрешку учињену у непријатељском рат-

ном плану. По полууспесима могло се већ по првој сцени очекивати да ће завршетак велике ратне драме бити са много трагедије у судбини централних царевина...

Само да се на несрећу није догодило, у међувремену, да је савезнички дипломатски апарат нагло оболео од непојмљиве кратковидости!... И да није по Балкану, услед тога оболења, почео сасвим неспретно повлачити потезе, који су у последње време често промашили циљ!...

Почевши са необјашњеним задоцњењем Дарданелске експедиције, па онда све даље редом... Када је Турска ступила у коалицију са централним царевинама изгледало је логично да ће величанственим ескадрама савезничким, бити лако да одмах изврше пробој кроз седамдесет километара морске реке и тиме обезбеде важан пут, који везује руске масе са центрима западних индустрија. А кад је већ свима било до очигледности јасно да задоцнеле и неуспешне битке пред Галипољем немају више никаквих услова за добар исход — зашто онда благовременим и поузданим потезом Савезници не пребацују ту своју војску до Солуна, кад би тим самим већ спречили бугарску мобилизацију?

Као да се из испаравања проливене крви дигла нека отровна магла, која је кочила све одлучне покрете и стварала застој у мудрим одлукама...

О свему томе водили су се разговори...

Такве су прилике наступиле. — Па ипак се, снага нашега народнога духа упорно отима из канџи које је рањаве. Многи борци тврде да ће триумфалним маршем на Софију, спречити извођење бугарске мобилизације. — Смелост једног таквог корака, одлучно командованог, не изгледа немогућа. Верује се да би у оваквим моментима који наступају, дугачко премишљање само убрзало катастрофу. У исто време, из других извора, говори се да савезничке поруке упућују на чекање, и да уливају наде да ће се савезничка помоћ ускоро осетити — од Солуна.

Међутим, светлост спасења слаба је и хладна. Личи на светлуцкање огледалцета, смештеног у Солунској луци и подешеног тако, да само очи засењује, у овом јесењем сутону.

За малим сточићем крај врата, веома лепа и млада дама говорила је тихим гласом, обраћајући се искључиво капетану, који је седео са њене десне стране.

Очигледно је да за њих двоје у овоме ресторану није постојао нико више...

Густ, чисто сиво обојени, ваздух замарао је плућа и очи.

Капетан је на својим усницама држао лепе прстиће њене десне руке и пажљиво је слушао сваку њену реч.

— Драшко, је ли, ми никад нисмо бежали из борбе?... Ми нисмо мрзели чак ни оне тешкоће и препреке, које су нам често, врло често стајале на путу! Права је победа само она, која је извојевана — а не поклоњена!

Енергична, здрава одлучност, која је пробијала кроз чисте тонове тихога гласа, стварала је чудновату супротност са целокупном појавом све веома нежне и лепе младе даме.

— Срце! Мила! — прошапута капетан, а она продужи после кратког размишљања исто тако одлучним, тихо-мелодичним гласом:

— Знаш, Драшко, ја нимало не очекујем да ће ми Министар војни већ сутра рећи: — „Дакле, проучили смо све Ваше предлоге, испитали смо планове и решили смо да Вам ставимо на расположење све што сте затражили да замисао своју остварите!" — Али, ја поуздано знам да наши планови вреде да се за њих боримо, и да ће нам то уверење по-

моћи да успемо да их остваримо. У Министарству ће се ипак морати заинтересовати да нам омогуће израду првога модела у најкраћем времену. Не брини се, Драшко. Ако при изграђивању модела и буде неких техничких тешкоћа, ми ћемо их савладати. Најважније је не клонути духом!

— Срце! — Мила моја! — прошапута капетан Драшко, и загледав се у њене дивне угасите очи, настави топлим гласом:

— Ја ти толико велики и тежак задатак нерешен остављам — а ти ипак налазиш речи да мене охрабриш сад, пред растанак — који ће можда бити за навек...

Ове последње речи капетанове учинише да она пребледе, као без капи крви, али се брзо прибра, и с осмехом детета, које се заварава да не заплаче, проговори:

— Ти ћеш ускоро опет доћи! — Ма и на један дан само. Бићеш потребан при изради нашега проналаска. Чим израда првога модела буде одобрена, ту треба тек видети како ће се практично моћи извести функционисање механизма „Хладника". Ти се сећаш да су нам прорачуни и планови баш тога дела највише брига задавали. Тај је део најважнији код новога митраљеза који треба да бомбе, пројек-

тиле од хиљаду грама тежине, избацује брзином од 120 у минути а на даљину до три или четири хиљаде метара.

— Јесте, тако је. Само, ако се потврди вест о бугарској мобилизацији, — онда ја своју батерију над Дојраном нећу моћи напустити ни на један сат! — рече Драшко.

— Али и израда оваквога оружја важна је. Оставити положај, па радити на изради једног оваквог митраљеза за бомбе — не значи побећи са положаја!

— То ћемо још видети... Да ли ћу ја бити присутан при изради модела или не, то неће много изменити целу ствар. Срце моје и душа моја и тако остају с тобом и са нашим радом! Ти си дивна јунакиња! Чак и ако погинем првога дана, ја ћу остати душом да живим с тобом — јер ћеш ти наш диван заједнички рад извести из замисли у дело!...

Док су капетан Драшко и његова лепа Мила овако тихо разговарали, за истим столом, господин у цивилу без престанка је говорио ратницима, који су поред њега седели, и који су га слушали с осмехом као што старији и искуснији слушају дечка који рецитује нашу занимљиву декламацију — с познатим рефреном.

— Ја верујем да се глобус ишчашио са своје осовине! — говорио је бледи господин у цивилу. — О, сигурно се морао ишчашити под оваквим притиском свестранога хаоса... Покренула се... Покренула се цела васиона, да преуреди људски мравињак... И зато, ето, мрави се бију, разарају мравињак, па ко остане жив тај ће после градити, по новоме плану. Све ово што се збива, одавно је припремано и то не само онде, где је најзад букнуо огањ. — Има три године како сва Европа упире очи у загрејано срце вечито живога огња на Балкану, где се сви пожари, и пале и гасе из непресушивих ждрела словенске крви...

— Алексинац, Сталаћ, Јагодина, Младеновац... — одјекну бас старога вратара, и стави тиме тренутну тачку, свима говорима и разговорима.

— Само војна лица с објавама! — допуни војни чиновник, кроз млаз свежега ваздуха и мирис загрејанога угља, што кроз широм отворена врата покуља с перона у ресторан.

— Само до Младеновца? — Зар? — запита неко узбуђеним гласом, али се одговор на ово питање изгуби у удвостручености комешању.

— Лесковац, Врање, Куманово, Скопље,

Ђевђелија! — наставио је вратар, после малога прекида.

— Мешовити воз је на четвртоме колосеку! — додао је војни чиновник, отступајући пред великом навалом народа који се тискао, као да се прибојавао да ће се непријатељски метак осветити — ономе, ко закасни на одређено место.

— Јесте, крв се лије, да би се што више словенске крви источило! То је безусловно тачно — наставио је бледи господин у цивилу, задржавајући свој импровизовани аудиторијум од три ратника. — Ја сам пре неколико дана допутовао из Русије. Тамо вам тек иде све на велико. Једни милиони ратују, други милиони не ратују уопште — а трећи сви и против једних и против других, спремајући нови рат ту, у истој земљи. Е, о тим трећим треба озбиљно промислити. Њихове ће празне главе послужити за слагалишта разорних бојева.

— А с киме ће ти трећи да се бију? — запита један ратник.

— Па... међу собом! — одврати му бледи господин. Има међу њима људи духа тако штурог и глава толико празних, да, кад би им се главе претвориле у амбаре и сами би пацови изишли одатле са сузом у оку. Толико

су ти амбари празни! — Него, хајд' да се још једном куцнемо! Куда се ви журите?

— Идемо да грудима подупремо зидине Ђурђевога града у Смедереву, — одговори један од њих, чијој је плаховитој младости мало доликовао резигновани тон. А затим сви троје скочише на ноге, испише своје чаше до дна и пријатељски погледавши бледога „цивила", окренуше му леђа па се и они упутише ка излазним вратима, чији су рагастови већ крцкали под притиском лактова и рамена.

На перону, наједном, мали дечаци, босоноги продавци вечерњих новина, искрснувши незнано одакле, расуше се кроз гомиле света, као да се расу свежањ звонких прапораца, који зазвекта и испуни атмосферу новим потстрецима за живот:

„... Нишке новине — Ванредно издање! — Нова реч! — Нова реч! — Држи се роде! — Скоро ћеш с Чика Пером стићи под Беч!"

Овакве искрице живога духа — у минутима, у којима свака нада трне — осветлише сумрак и разгалише душе. Као кад полажајник, у рану зору, на Божић, благосиљањем и чарањем оживи у огњишту и снај угарак, који већ догорева. Таква се топлина расу око возова, који спремни чекаху на знак па да по-

несу ратнике, вољне да на својим положајима остану као вечни стражари слободе Српства.

—Где си инжињеријо! де, раскрчи пролаз! — узвикну омален дебељко у затегнутој униформи са знацима санитетскога капетана и потапка по плећима инжињеријскога мајора, који се за капетаном Драшком и његовом Милом бејаше такође упутио ка возу.

— А куда ти докторе? — отпоздрави га мајор, па и не сачекавши одговора настави живо, пружајући му руку:

— Тражио сам те, пријатељу, данас два пута телефоном из Дивизије. Да ли је оздравио твој пацијент, руски конзул? Потребан ће ми бити ових дана, ради једне врло важне ствари. Ти ваљда не лутујеш вечерас? — И како си? — Мучиш ли се много?

— Ја у име Бога из ових стопа, па првим возом за Младеновац да евакуишем болницу; само да се некако догурам до свога вагона. А руском конзулу отиди слободно што пре, јер ако је то што имаш да му кажеш важно, онда брале не одлажи! Нису ово времена за премишљања и одлагања! У ова времена свако премишљање може само да упропасти ствар, која би се иначе можда још и дала решити.

Мајор се другарски поздрави с доктором, распита још за неколике реконвалесценте који се спасоше од пегавца, упути један низ карактеристичних својских апострофа на рачун опште ситуације, пожеле скоро виђење, рече узгред да је на станицу дошао да потражи једнога пријатеља; а затим похита ка четвртоме колосеку.

* * *

На уској пешчаној стази баш под гвозденим луком — осветљења, који је ту, између трећег и четвртог колосека био недавно подигнут, стајали су капетан Драшко и његова Мила.

— Ала ми тешко пада овај растанак!... — проговори капетан као да је говорио сам са собом, па се затим загледа у Милу.

— Не треба клонути духом! — изусти Мила сузних очију, жељно удишући свежину вечерњег ваздуха, и као очекујући да у својим сопственим речима нађе чврстине.

— Срце! Тако се једино можемо надати да ће наш рад живети остварен, па ма шта се после са мном догодило. Ти си увек знала да у песму нашега живота унесеш тонове одушевљења и радости; а чврстине у тренуцима у којима је тешко било о срећи мислити. Ја

ћу ти се јављати свакога дана, а и ти ћеш мени писати, је ли срце? Само, шта ће цензура закључити из свега тога? Данас је тешко чак и дописивати се... Ја не могу да замислим да је овај наш растанак јава...

— Цензори ће се отимати о наша писма, да би имали новости из прве руке! — осмехну се Мила, па запазивши да су те речи успеле да са Драшковог чела тренутно одагнају облак туге, настави, мало усиљено, али ипак лепом својом умиљатом живошћу:

— Ако је цензор техничар, можда ће чак и додати по неку идејицу за што бржи успех техничке израде; а ако је лиричар, онда има много вероватноће да ће се одмах после рата, једно од првих штампаних дела посветити нашој љубави у обновљеној, увеличаној Србији! — Зар би и могло друкчије бити, кад свакодневно укрштање наших писама цензори буду имали да проуче и процене?...

Капетан обави левом руком њен диван зитки стас. Она приђну главу ка његовим грудима и погледа га изразом детета, које очекује да га нарочито похвале и обилно награде за одлично владање.

— Ко путује, у кола! — узвикну кондуктер пред њима, са фењером у руци.

Мила се трже, понова пребледе, изви се из загрљаја. Њене замагљене зенице загледаше се у Драшка. А његове уснице дршћући изговорише прву мисао, коју му донесе сазнање стварности:

— Ово се већ полази?... Срце! Растајемо се!...

— Ми ћемо се ускоро опет састати! — похита Мила једва задржавајући јецај и крик срца.

— Довиђења, љубави моја! Покушаћемо да говоримо телефоном. Вероватно да ће ме заиста позвати, чим схвате вредност проналаска и потребу његове што скорије израде... А ако ме не позову?...

— Позваће те! Ми ћемо се зацело ускоро опет видети! — похита Мила; — са срећом пођи, Драшко! Не брини се. Чувај се!...

Капетан подиже руке у вис; на левој руци засја му златна гривна у виду танкога ланчића са уобрученом звездом, на којој је био исписан један стих Шекспиров. У ово доба, када су многи ратници носили на руци ланчић са плочицом на којој је било урезано име и презиме, Драшко је носио, у место плочице за идентификацију, овај симбол са речима које су садржавале смисао његовога живота: — „Не-

ма за љубав сметње камене"... гласиле су прве речи тога стиха.

— Због ом, љубави моја! — понови он загрливши је последњи пут. Ти не остајеш сама! Ја сам душом с тобом! Сав наш заједнички рад очекује да га ти приведеш у дело. Са тобом остаје овде сва моја вера у живот и овога и онога света. Пољуби Малишу! Чувај га!... Довиђења...

Дуг писак локомотиве заглуши последње речи.

Воз бејаше већ у покрету, када капетан после последњега загрљаја ускочи на једне од степеница, где остаде све докле га је могуће било догледати.

Она је немо, непомично стајала. Њене, сузама замагљене очи гледале су како се губи и последњи траг воза који замицаше, односећи на милост и немилост судбине сву блиставу срећу љубави њихове. — А на томе месту на коме је у даљини ишчезао воз, на једном, као кад у луци оживљују светиљке, скоро у исти мах, приказа се визија оних милих догађаја, које су њих двоје тако живо и радо помињали, загрљени у срећноме ћаскању.

* * *

..Неједнаке пахуљице лагано се спуштају једна поред друге, и обнављају површину дебелих и замрзлих слојева снега, који су покрили све, што се оком догледати може. Падају на неравно земљиште планина и падина, где граде безброј меканих, заокругљених линија на оштрим рубовима урвина. У дну планинског корита на шумним валима узане речице Увца, којим се граниче Санџак и Босна — поносна, ваљају се одломљене сантице леда. Мало изнад корита води кривудави пут. — Праскозорје прошлогодишњега фебруара. Три коњаника на дивним расним грлима хитају до прве оближње, православне црквице на босанској граници, на обали чудотворне, Светосавске речице Увца. Хитају на јутрење — на венчање. — То се Драшко и она венчавају. Драшко је у униформи артиљеријског капетана, команданта важнога пограничнога места у Санџаку; а она је у дивној доламици од угасито зеленога сомота, припијеног уз витке облике њенога тела. На глави обоје имају веома сличне капетанске шапке. Само што је Драшкова шапка строго прописана, а њена, под гајтанима угасито зеленога и златнога сомота, оставља прамење плаве, позлаћене косице, уковрџене и слободне. — Драшко и она на

својим расним коњима јуре напред, а за њима се жури кум, Пољак пореклом, у униформи аустријскога пограничног поручника. — На последњем завијутку, пред улазом у пространу црквену порту Драшков „Олуј" наједном неочекивано фркну, зарза, пропе се, мућевитим скоком скрену у лево и јурну тако бесомучно, да улете у порту прескочивши и тарабу и јарак испред ње. Милин „Лиско" такође поплашен полете за њима и кроз маглу усковитланога снега, покови исти подвиг.

— Ух! Наопако! претрчала пут црна мачка! — узвикну сујеверни Пољак, приметивши од чега се коњи поплашише.

— Да срећних ли сватова из Србије! — понављаше босански попа, не престајући да се крсти од узбуђења чак ни кад му Драшко и Мила, заустављивши своје коње, прићоше руци.

— Не ваља то! Не слути на добро! — шаптао је кум вртећи главом.

Доцније, код попе на ручку, Драшко је срећан и весео дуго доказивао старом свату, црквењаку, како црна мачка не доноси несрећу и како су крвна грла уопште хитра на сваки подвиг. И да није било црне мачке, него да је врабац изненада слетео пред њих, „Олуј" и „Лиско" учинили би исто то...

Долазак нових возова заклони визију пред Милиним замишљеним очима. Она се окрете и упути са станице кући, корачајући без живости не поклањајући нарочите пажње ничему.

* * *

У железничком ресторану су нови таласи ратника, уз исти малопређашњи жагор и исту ускомешаност, очекивали нове вратареве узвике.

По улицама је било и народа и прашине свуда још много.

Крупан, црномањаст човек у униформи инжињеријскога мајора, забринута чела упути се за Милом, размишљајући :

„Нисам могао да ихословим. Било је очигледно да ничије друштво нису ни желели. Убеђен сам да ништа више небих ни успео да сазнам и да сам их словио. Шта сад да радим? Стрпљиво сам сачекао погодан моменат да са њоме разговарам кад остане сама. Можда је тако и боље? Сад само треба паметно почети. Треба јој прићи — али мудро, да не испаднем насртљивац".

Корачајући за лепом младом дамом мајор је подешавао темпо њеноме ходу, премеравао је својим великим црним очима и доно-

сио закључке: — „Има леп витак стас. Необично укусно је замотана у ову кратку кадифену хаљину, припијену уз тело. Има леп врат. Лепе ноге. Како само овако, на изглед лако, али ипак сигурно, корача са овако високим потпетицама? — Ах! Кад би се, нешто, спотакла, па пала? — Ја бих тада скочио, подигао је у наручје, . . . или бар прихватио . . . Она би ми збуњено захвалила... А тада бих јој већ знао рећи колико се много интересујем за њен рад, и како сам пронашао могућност да јој помогнем при остварењу свих њених планова. Тај је митраљез збиља интересантан проналазак. Где би нам био крај, да наши херојски четници у место ручних бомби, овакву справу имађаху"...

Мајор примети да јој се и сувише био приближио идући за њоме, зато застаде да она измакне за неколико корачаји. Истих тренутака сети се такође како не треба губити време, у данима које преживљујемо. Шареним, јако намирисаним рупцем обриса своје угрејано чело, па пође даље ,— старајући се да очува равномерно одстојање, између себе и лепе даме, и тражећи згодан начин на који би јој се претставио.

„Досадан коморџијски кркљанац! Све су околности такве да човек не може да смисли

нешто паметно. А још док на Арнаут-пазар изиђемо! Просто да човек изгуби главу у гомилама сламе, шаше, сандучића, поломљених точкова и кантица коломаза — немоћан да реч изусти од коњских мува и воловских репова! Боже сахрани овакав рат!... А она? ето иде даље. По кад што ми се учини да њено дрхтање одаје бол, као да се враћа после потреба... Боже ми опрости! Мало пре на станици ни она ни капетан не умедоше мислити ниочему другом до о љубави својој. Он је отпутовао на положај према Бугарима. Она се сада враћа кући да се исплаче, па после да лупа главу са планом који има да изведе. А ја ту дангубим, уместо да сам јој већ пре једнога сата на станици рекао да не брине, јер су ти планови од данас моја брига. Шта ме то држи под шахом и приморава да обилазим око свога главнога циља, као да он није идеално смишљен! Стигосмо већ и до Арнаут-пазара, а ја још ћутим као да су моје намере лоше"...

Талас енергичне одлучности понесе мајора и он се, ни сам не знајући како, наједном створи испред младе даме, и изговори препречавајући јој пут:

— Ја сам мајор Милошевић, госпођо, дозволите ми да Вам се придружим, јер бих же-

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

лео да Вас спроведем овуда, између ових страховитих коморџијских кантона на Арнаут-пазару. —

Она се трже, застаде изненађена, подиже своје лепе изразите очи према стаситоме диву и мирно рече:

— Зар је пролаз преко Арнаут-пазара забрањен? —

— Није, госпођо... Али је тај пролаз незгодан. Овуда се једва пролази и дању, а сад је већ ноћ... А осим тога, ја бих желео да са Вама разговарам. Због тога сам био изишао на станицу, али ми тамо рекоше, да сам доцкан стигао. Мој пријатељ, капетан Драшко, већ је био отпутовао... Међутим, ствар о којој сам желео са њиме да разговарам тиче се израђивања његовога и вашега проналаска Госпођо! Тај митраљез је величанствен проналазак, и ми ћемо га израдити. Ја Вас не бих сада узнемирио, кад ствар не би била и хитна и важна. Ја Вас молим да ми не замерите моју слободу, што сам Вас ословио овде, — и овако неочекивано. Тај ће се митраљез ускоро узети у рад. Ето, то сам хтео да Вам саопштим и да Вас обрадујем.

Мајор са задовољством примети како са нежног лица лепе младе даме исчезе онај

облачић нерасположења, који га је, заједно са изразом неповерења, дочекао пре неколико секунада. То констатовање учини да он похита одмах даље, не примећујући како се од оне доста згодне речитости, са којом је био почео, удаљавао на своју штету. Учини му се да ствари иду боље но што их је он предвидео.

— Ви сте се изненадили. И то пријатно изненадили. А и ја чисто немам речи да Вам опишем колико благодарим Богу што ми је подарио овај моменат живота! Кад сам сазнао за тај проналазак . . .

— Где сте сазнали о нашем проналаску?

— Тамо, где сам Вас први пут видео, у Министарству војном. Ви сте баш излазили из канцеларије министровог ађутанта, кад сам ја тамо упао и затекао сасвим необичан разговор. Говорили су баш о вама и питали мене за мишљење.

— ? . . .

— Каже ађутант министров: — „Ово је веома интересантна млада дама!" — Каже на то аташе у цивилу: „Ово је феномен!" — Тек што ја хтедох упитати у чему је ствар, кад ме предухитри ађутант са питањем: „Верујеш ли ти, као инжињер, да могу да се остваре ове њене идеје о новоме оружју, које ће брисати

простор од четири хиљаде квадратних метара на минуту, дејством само једнога јединога, сада пронађеног малога митраљеза за бомбе?" — Верујем! — узвикнух ја с убеђењем, иако нисам дотле ни слутио о чему се ради. — „Четири хиљаде квадратних метара за један минут под ватром, дејством само једног митраљеза за бомбе!" — чуди се поново ађутант, сасвим искрено. — „Триста хиљада квадратних метара!" — поправља га аташе у цивилу, па се обраћа мени и пита ме да му кажем шта ја о томе свему мислим. — А ја, шта да мислим? Појма немам, и први пут чујем, али нећу да признам да не знам. Заинатих се да на земљиној кугли нема данас немогућности. У недостатку аргумената који би потврдили могућност са техничке стране, и који би их убедили да су Ваше идеје остварљиве, — ја их убедих на овај начин: — Кад је она девојка из песме Травник запалила оком својим само, зашто да једна озбиља женица данас не стави триста хиљада квадратних метара под ватру и под дејство експлозива!... Али, шалу на страну. Тај је митраљез генијално смишљен. То се види по свему.

— Господине мајоре, шта Ви још знате о нашем проналаску? — прекиде га она живо.

Мајор није приметио нерасположење које је задрхтало у Милином гласу. Зато са пуно самопоуздања продужи даље:

— Одмах после тога, ушао сам код Министра. Он је очекивао од мене да му реферишем о другим пословима, а ја сам скренуо разговор на Ваш проналазак. — „Непотпуно!" — каже мени Министар. — Није господине Министре, — уверавам ја њега иако ни сâм не знам баш тачно, како сте Ви то прорачунали и нацртали. — „Неостварљиво у практици!" — вели Министар. — Није неостварљиво! — тврдим ја упорно. — „Немамо времена више ни за какав покушај израде новога проналаска, јер се државне радионице евакуишу!" — завршава Министар категорички. Ја му предлажем триста чуда — али он неће ни да чује... Наш је Министар страшно тврдоглав. Он ће са своје тврдоглавости ући у историју!...

— Је ли у томе што сте ми испричали, све што сте ми хтели рећи? — запита Мила јасно наглашавајући сваку реч.

Одушевљавајући се својом говорљивошћу за коју је веровао да је веома духовита, мајор бејаше далеко од мисли да би Мила могла и не делити његово мишљење. Па схвативши да

у њеном питању треба видети само жељу да га охрабри, он похита :

— Није то још ништа! Најважније од свега што треба да знате јесте ово: ја нећу да останем на осматрачници нем и непокретан, јер осећам да од мојих одлука зависи да ли ће се, или неће, тај митраљез израдити. Решио сам да будем или заслужан за Ваш велики успех, или крив за неуспех! Ја сам се толико заинтересовао и за Вас и за Ваш проналазак, да само о Вама и мислим и разговарам; зато и имам већ сва потребна обавештења. Ето, на пример, знам да сте били примљени у аудијенцију код Краља у дворском возу. После тога, Краљ је послао свог ађутанта у Министарство с препоруком да Вам се изиђе у сусрет уколико је год могуће; али је ситуација таква да ни тај корак неће много користити. О озбиљности ситуације сазнао сам јутрос; а данас по подне распитивао сам се за Вас, код капетана Жупе, који ми је много лепога испричао о Вама лично. Ја имам могућности да Вам помогнем да заједнички смислимо како ће се израдити први модел Вашега проналаска. Иако цртеже и планове још нисам видео, ја их непрестано имам пред очима. Чуо сам да су врло марљиво израђени тушем на граорастом картону. Ја сам

решен на све . . . Наравно, пре свега Ви морате бити убеђени у искрено интересовање које ја имам за Вас.

— То сам већ закључила— рече Мила са осмехом завршавајући разговор: — ево смо прешли коморџијске кантоне на Арнаут-пазару, кроз које је заиста било тешко проћи. Учинили сте ми услугу спроводећи ме овуда и обавештавајући ме о своме великом интересовању за наш проналазак. Хвала Вам, господине мајоре, — и — Збогом. —

Ужурбаним корацима Мила се била већ прилично удаљила, када мајор Милошевић подиже руку да је отпоздрави, чудећи се зашто га је ту оставила баш у тренутку, када је он био сигуран у сјајан утисак који његове речи остављају. Размишљајући тако, мајор зловољно настави пут, долазећи до закључка да идући пут треба пажљивије са њоме разговарати. Њој је помоћ његова безусловно потребна. Она се сад овде у Нишу налази сама са својим синчићем. Нема вероватноће да ће Министарство учинити штогод за израду модела. То ће и она увидети. Што она ове вечери није све његове намере одмах разумела, то је само за то што она није онаква, као што су све друге жене . . . Имао је Жупа права када му је

тврдио да се она много разликује од осталих. Одрасла у кући ретко високе књижевничке културе, па онда образована на страни у школи, коју је Двор плаћао. После тога и једне годинице брачног живота склопљеног у прераној младости, она се вратила родитељскоме дому са синчићем, вољна да са њиме заједно расте и да се школује даље... Тако је, заиста необичан, живот испуњавао све потребне услове да и она постане необична. Требало би сада што пре наћи поново Жупу, па са њиме видети како даље да се поступа. — Жупа је био и ђак њеног оца и добар пријатељ Драшков, с којим је она пре непуне две године склопила тајни брак — — из љубави. — „Нећу ја овај њен нагли одлазак сматрати као фијаско! Видим да ми неће бити лако — али коме је данас лако, кад пропада толики народ..." закључи мајор своје премишљање. —

Хитајући ка своме малом, импровизованом стану, и Мила је размишљала о овом необичном сусрету. Кад би овај човек имао само најбољих намера, он би јој свакако могао бити од користи. У сваком случају он је успео да је убеди да се неуморно стара да о њој добије што више обавештења, и да према томе нема намеру да се ускоро уклони са њеног пута . . .

Са тим мислима Мила утрча у баштицу, која је недалеко од Саборне цркве, брижљиво залевана и лепо уређена украшавала двориште испред сниске кућице, у којој је сна сада привремено становала са својим малишаном. На прагу је дочека млада газдарица, учитељица рада :

— Малиша већ спава. Попио је своје млеко, умио се лепо као маторац, обукао је своје ноћно одело, помолио се Богу сасвим нашироко и надугачко; поменуо је, као да прозива, све што воли и препоручио Боги своме да му све то добро чува. Нарочито ме је замолио да га пробудим, кад чујем да долазите, јер жели да Вам каже „лаку ноћ"! — Тек што сте били отишли на станицу, а овде је долазио да се за Вас распита један мајор из Дивизије. Ја сам га упутила на станицу, рекавши му да сте тамо са мужем, који данас полази на фронт. Да ли је стигао на станицу?

— Јесте, био је на станици. — Хвала, Наталија! — рече Мила и опрезно уђе у собицу у којој је Малиша спавао.

* * *

Побожна, слабо-ружичаста светлост из кандила миловала је безбрижну главицу Мали-

шану. Мила пажљиво приђе кревету, пољуби топли румени обрашчић, провери да ли је несташко добро покривен, прекрсти га — па скинувши свој шеширић и загладивши косу, лагано изиђе поново у мали врт да размишља о задацима који је чекају, па да поразговара са добром госпођицом Наталијом.

Неосветљеном широком улицом одјекивала је песма неког малог Нишлије, који је скакућући с ноге на ногу и подвикујући мелодију познате песмице „Лепа Маца цвеће брала" — проносио ново-сковане стихове:

„Леле, Фрањо, зла ти мати,
Ал' ћемо ти дсакати!
Леле! кожу ти одрати!
С кожу гаіде направити...
Леле, не знаш ти-и-и-и
Ко смо ми, Срби...

* * *

...Има у животу тренутака, који откуцају и ишчезну, свесни, да за њих нема ни кичица ни пера, који ће их у лету ухватити и овековечити у њиховој правој боји... Таквих је тренутака више — но што се то обично верује — помисли Мила. —

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈ ДАКИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

II

Од Драшковог одласка протекла су два мутна и кишна јесења дана. — Бугарска ужурбано концентрише војску према Српској граници, где ће сачекати сигнале Макензенових топова преко Саве и Дунава — па да тек онда нападне. У Ниш без престанка стижу избегличке породице из пограничних места са истока, и ту се размимоилазе са одредима српске војске, која се упућује у крајеве из којих они долазе.

Шеснаест је часова. Али се ни по чему не може закључити колико је сати. Ситна, сива кишица равномерно натапа бескрајно кретање, и заглушује сваки шум.

* * *

Два реда широких дрвених степеница воде из малога трема у приземљу, у велику, пространу дворану на спрату старога Двора у Нишу.

У опустелим просторијама, сад је импро-

визован стан с канцеларијама Руског посланика и његове свите. Велика, прва дворана има неколико незастрвених прозора израђених у турскоме стилу. Кроз прозоре се види неуређени врт са дворедом полуоголелих кестенова. Кроз средину дворане таваницу придржавају неколико бело обојених, дрвених стубова. Лево и десно има по троја врата, за која би се могло рећи да по својим различитим димензијама, наговештавају да воде у више или мање важне просторије. Неколико старих рамова висе, као заборављени на зиду између врата. Ниже њих, декорација зидова је допуњена разноликим објавама на руском језику. Према прозорима који у врт гледају, намештен је дугачак сто, претрпан новинама и формуларима. Около стола, у нереду има неколико различитих столица и једна дугачка клупа без наслона.

Испред највећих врата, под је застрвен половином војничког ћебета. Мало у лево стоји стуб са кукама за вешање одела. Леђима наслоњен на овај стуб стоји висок, блед и мршав младић у цивилу и очигледно пажљиво слуша питање лепе младе даме, која је тих момената ушла у дворану, и потражила од њега обавештења.

Пошто му је она, прво на немачком, а затим и на француском, поновила своју жељу да сазна кад се са господином послаником може говорити, он се — са каваљерским осмехом — као откачи са свога стуба на који је био наслоњен и поклонив се по свима прописима велике етикетије, одговори разговетно српским језиком :

— Ја сам једном већ имао част да вас сретнем госпођо... Пре два дана, на жељезничкој станици седели смо за истим столом, али Ви мене, наравно, нисте приметили. — Наш генерални Конзул даће Вам обавештења кад ћете моћи видети Његову Екселенцију, господина посланика. И он говори српски. Сад ће он доћи. Ја баш чекам да се свакога часа појави. Ја сам курир...

Истих момената, остављајући за собом врата широм отворена појави се очекивани господин, одевен у цивилно одело, и проговори с великом предусретљивошћу :

— Чиме Вам могу бити на услузи?

— Желила бих да говорим са господином послаником.

— Господин посланик је отсутан; а ја га заступам. Ја сам Генерални Конзул.

— Онда бих, можда, могла са Вама гово-

рити, господине конзуле, и објаснити Вам циљ моје посете. —

— Изволите поћи са мном, госпођо. Ја ћу бити срећан ако вам могаднем бити од користи; — рече руски конзул младој дами, па се онда скрете младоме потпоручнику у цивилу:

— Ја Вам још нисам спремио све што Вам је за пут потребно, драги бароне! Али и то ће бити за који час. Ту баш имамо најновијих извештаја. Будите добри да разгледате новине.

Конзул се затим понова поклони пред младом дамом, десном руком учини покрет, који је исказивао његов позив да са њиме изволи прећи преко половине војничкога ћебета и кроз велика врата ући у канцеларију.

Приметивши како његова гошћа пређе погледом преко разноврсних, напабирчених столица, кафанских столова покривених војничким ћебадима и полицама с хартијама и књигама, — конзул се осмехну, слегну раменима и резигнирано рече:

— То је наш ратни декор. Овде је врло рђаво импровизована канцеларија. Али ми се нећемо овде задржати, ја ћу Вас примити у посланиковом кабинету, у коме се налази један мали делић европскога намештаја. Ма колико да је атмосфера у Европи несносна —

ми сви ипак желимо да сачувамо што више европског живота, па ма он био и импровизован! —

Ту се конзул и по трећи пут поклони, отвори врата од суседне собе, и поново застаде, пропустивши младу даму испред себе.

Ово је била лепа, угодно намештена соба за рад. Масиван писаћи сто био је на сред собе, а око њега је било неколико дубоких кожних фотеља. На прозорима и на вратима биле су тешке завесе. Између ових двеју канцеларија у староме Двору некадашње друге престонице — разлика је била огромна. —

— Изволите седите госпођо! — рече конзул прилазећи своме столу и показујући младој дами место према себи.

— Била сам сасвим мала, тек једва писмено ђаче, кад сам уживала у приповедању мога оца, који је овде у Двору бивао, и описивао ми приједме. Моја детиња машта, онда је сасвим друкчије слике имале о овоме Двору. Ја сам зато тако разочарано погледала просторије, кроз које смо прошли; — рече Мила седајући на понуђену фотељу.

— Ви би сте, свакако, желели да сада прођете кроз све просторије Двора? — Запита конзул мало изненађен.

— То би било занимљиво, ма да се, ни из једнога кутића неће више појавити она слика, коју је моја усбразиља стварала, кадгод сам о овоме Двору размишљала. —

— Овде има просторија, кроз које још ни ја сâм нисам прошла; али, кад Вас баш стари Нишки двор толико интересује, ми можемо ићи да их обиђемо. То је без сумње, ради некога дописа о садашњој резиденцији Његове Екселенције? —

Конзул зазвони у мало плочасто звонце са руским царским грбом, а Мила пожури да исправи његов преухитрени закључак:

— Није то била ствар због које сам овамо дошла, господине конзуле. Ствар о којој сам желела да разговарам са господином послаником, нема никакве везе са старим Двором. Желела сам да замолим господина посланика да ми, ако успем да га заинтересујем, омогући израду новога оружја. Реч је о проналаску, чијој је изради потребан јак протектор. — После проучавања свих околности, надам се да таквога протектора нађем у посланику моћне, савезничке Русије. Верујем да ће ме он моћи упутити у некакву радионицу, у Русији, где би се тај проналазак могао остварити, усавршити и фабриковати. —

— Дозволите ми да прибележим Ваше жеље. Бележити увек је боље но памтити, нарочито кад је човек овако расејан а вољан да не заборави то што му се говори...

Конзул извади из средње фијоке повећи кожни нотес, изабра једну од неколико металних словчица, и пажљиво поче бележити. — Мила је диктирала:

— „Ја имам у цртежима и техничким прорачунима израђене планове једног проналаска. То је митраљез великога калибра са својством да бомбе, пројектиле од једнога килограма тежине експлозива, добацује на даљину од око 4.000 метара, брзином од 120 до 160 у минути. — Оружје је лако за расклапање и преношење. Приступачно је, дакле, сваком терену. Препоручљиво нарочито за дизање препречних средстава и за брисање терена пред јуришем. — Према прорачунима израда његова треба да буде врло упрошћена."

Она застаде тренутно. Очигледно јако заинтересован конзул понови последњу реченицу прибележену на руском језику.

На вратима неко закуца.

— Молим!... А, то си ти! — рече конзул малом чиновнику. — Шта је? Звонио сам? Можда случајно! — Не знам више шта сам хтео!...

— Хтели смо да прођемо кроз дворац! — опомену га његова гошћа, осмехнувши се његовој заборавности.

— Аха! Да. — Ето чуо си. Чекај мало! — Госпођо, шта треба још да забележим?

— Молим Руског посланика да се за овај проналазак заинтересује и да проналазачима омогући приступ до неке радионице у Русији, где би се оружје могло одмах фабриковати. Веома је важно: не губити времена. —

— Прекрасно! — рече конзул склапајући свој нотес. Прекрасно! У толико лепше још, што је проналазач тог величанственог оружја једна необично лепа, млада дама. Енергична, и стваралачког духа... са нечим нарочито тајанствено-привлачним... Шта је? — Шта ти чекаш? — Шта желиш? — трже се конзул опазивши малога чиновника, који је с видним интересовањем пратио сваку његову реч и посматрао младу даму. —

— Хтели смо да обиђемо дворац, — понова га опомену његова гошћа.

Конзул устаде са своје столице, стави у џеп нотес с прибелешкама и упути се вратима, рекавши :

— Изволите, идемо да обиђемо напуштени Двор ! —

Мали чиновник, у недоумици, пође за њима.

— Ово је, као што видите, опет једна ружна соба! — Даље: ово је, лево, са прозорима који гледају на Нишаву, „пушачки салон". ...То се види по великим кутијама дувана и сандуцима пива! — Идемо даље: Е, сад улазимо у велики празан салон са тремом. Можемо и на трем изићи. Нећете покиснути, не бојте се! — Кров је пространи. Изволите слободно преко прага. Јесте, приметили сте! Сви су прагови тако необично високи. — Како је свеже на пољу. Прави јесењи кишни дан. Изгледа као да никада неће бити друкчије, толико је атмосфера испуњена водом.

— Ово је већ други дан, како киша пада густо и равномерно! — примети она. Ни по чему се не може закључити колико је сати! Стални сумрак! Погледајте, на мосту: беспрекидни црни возови једва се назиру кроз кишу. Скрећу поред града уз реку. То је за Бугарски фронт, журе се... Као да се боје, да ће се нестрпљива смрт расрдити — ако закасне!

— Ја се надам да ћу ускоро овако посматрати експедицију новог оружја Вашег проналаска. И тада ћу рећи: и ја сам заслужан што се остварење тога проналаска ускорило! — изусти конзул значајно.

Милино лице се засја изненађењем и радошћу —:

— Држите ли сигурно, да ће се руски посланик заузети да помогне наш рад? —

— А по чему закључујете да Вам ја сâм, независно од Његове Екселенције не могу помоћи? — Зар Ви нисте видели да је одлука већ пала у Вашу корист? —

Она се изненади. — Он настави:

— Вама је пре свега потребан новац — да дођете до неке радионице. Затим, потребан Вам је новац да се први модел Вашег проналаска изради и опроба. После тога, потребан Вам је опет новац, па ће све ићи само од себе даље. А дотле, ја ћу Вам дати све то што Вам је потребно. — Јесте ли спремни да пођете одмах у Русију? — Рецимо за два дана, најдаље?

— За израду првог митраљеза потребна је сарадња главног проналазача, господине конзуле! Ја сам само сарадник. Рад је наш заједнички. — Проналазач је капетан Драшко...

— А где су планови? —

— Планови су код мене... али...

— Ви обожавате Вашег проналазача?

— Јесте! Он то заслужује! — одговори она одлучно. —

— Где је тај обожавани проналазач сада?

— На положају, изнад Дојранског Језера.

— Компликације!...

— Ако се Ваш Посланик заузме, и ако заиста буде хтео да нам помогне, Министар ће војни упутити проналазача у Русију ради израде проналаска...

— Можемо још и то покушати... Главно је да Ви са плановима пођете одмах.... Ја Вам то омогућавам на тај начин, што Вам дајем две хиљаде рубаља данас у готовом новцу — и хиљаду рубаља у чеку, који ћете наплатити у Петрограду. Можете на пут поћи прекосутра! Ја верујем у Ваш успех! Верујте и Ви у моју помоћ! —

Конзул испружи своје брижљиво неговане руке да прихвати њену малу ручицу у узакој црној рукавици и принесе уснцама, удешавајући да не пољуби рукавицу, већ место где се мала рукавица завршава а рукав почиње. Али се у том тренутку несташна ручица трже, а звонки глас проговори весело и одлучно:

— Ја верујем у Вашу помоћ, господине конзуле! Ви сте одмах схватили да израду оваквог проналаска т р е б а помоћи! И то што пре! — Само немојте заборављати да је присуство проналазача неопходно тамо, где се проналазак буде радио.

— Идемо да сбиђемо и другу половину двора, а затим се заустављамо поново код мог писаћег стола. Дајем Вам новац и пишем Министру војном писамце с молбом да проналазача упути у Петроград! —

Конзул поново пође први напред, отвори врата, стаде уз њих, и каваљерски пропусти своју госпођу испред себе.

Дискретно зевајући, мали чиновник се бешумно упути за њима.

— Да ли ћу у току данашњега дана сазнати зашто ме је конзул звао?... питаше се он.

* * *

Неколико минута доцније, Мила је седела за великим писаћим столом у посланиковом кабинету и писала признаницу. А конзул је шетајући крупним корацима по соби и дубоко удишући ваздух диктирао. На лицу му се оцртавао израз човека, који се жури, да један крупан посао, приведен крају већ, са задовољством испуни у свима детаљима.

Разговетно понављајући сваку реч, писала је узбуђена Мила, осећајући како све препреке које јој на путу среће стајаху, ишчезоше у тами, остављајући пред њоме само лепу светлу, утрвену стазу, која је водила ка циљу живота.

ПРИЗНАНИЦА

„Примила сам од Руског конзула у Нишу две хиљаде и триста рубаља готовог новца, као помоћ за пут у Русију, ради израде модела, митраљеза за бомбе."

— Потпишите, ставите датум, и своју адресу — рече конзул приказећи столу. — Тако. — Дозволите ми да отворим фијоку. — Хвала. — Ево двадесет и две хартијице од по сто рубаља. Ево две по педесет; три по двадесет; две по десет; четири петице у сребру; ево Вам један мали златник од пет рубаља; ево нашла се у фијоци и још два од по седам и по. Ево нешто мало сребрних копејака. Тако... Дајте ми у место тога свега Вашу признаницу. Хвала. Сад покупите лепо сав тај новац, ставите га у своју торбицу и чувајте. Неморате га пребројавати поново. То је тако с тога што сам желео да имате од сваке врсте Руског царског новца по нешто, да би сте се што пре упознали са новцем са којим ћете руковати. Затворите торбицу лепо. Чувајте добро новац. Пишите другу признаницу за чек. Ево диктирам: —

— **„Примила сам од Руског конзула у Нишу чек на Петроград од хиљаду рубаља као прву помоћ за израду модела мога прона-**

ласка." — Сад опет потпишите. Ставите датум. Врло добро. Ево чека. Ставите и њега у торбицу и добро га чувајте. Ако успете да лепо прођете кроз мали узани и бодљикави тунел који још једини кроз Румунију пружа везу са Русијом, онда ће све добро бити. — Сад ћу Вам још дати неопходна упуства за пут у Румунију, а за то време ћемо попити по једну чашу чаја, ако дозволите.

— Ја мислим да ми једна чаша чаја одавно није била толико потребна, као сада! — рече Мила сасвим искрено, па једва савлађујући своје огромно узбуђење, стегну рукама своју малу кожну торбицу, у којој је равнодушно лежала сва жељена материјална могућност за израду првога модела Драшковога и њенога прсналаска. —

Конзул ухвати за звонце на своме писаћем столу, а мали чиновник одахну, као да му је сиви терет пао с груди и прође с радосном надом да ће најзад сазнати зашто га је конзул звао још пре једног сата.

— Чај! — рече му конзул, а кад он изиђе из собе, конзул приђе столу и поче говорити као да говори сам са собом гледајући у свој часовник: Скоро ће бити осамнаест часова. Има већ скоро петнаест месеци, како се у ово доба

увек сећам последњега чаја који сам попио са највећим србофилом, којега је икада Србија добила — ван својих граница. — Јесте ли Ви лично познавали Николаја Хенриковича — Хартвига?

— Он је био добар познаник мога татице.

— Видите, тачно пре четрнаест и по месеци ја сам био дошао код Николаја Хенриковича, да га замолим да ми помогне остварење једнога нарочитога плана. Он се тек био вратио с пута, и било му је жао што његова обожавана супруга није код куће. — Волео ме је. Обрадовао се што ме је видео. Дао ми је тада једну кесицу непребројаног новца и рекао да ће ми дати сутра још и све остало што ми је потребно. Ја сам остао код њега у очекивању да исте вечери још разговарамо и да сутра завршимо посао. Пред свој излазак он је телефонирао Аустро-Мађарском генералу, посланику Гислу у намери да се са њиме обрачуна за клевете које су у његовоме отсуству кружиле по Београду. — Ја свога најбољега пријатеља, Николаја Хенриковича-Хартвига, жива више нисам видео. Видео сам га мртвог. Он је умро те вечери — код Аустро-Мађарскога посланика. Иако сви знају како је то било, ипак догађаји и пре и после тога дозвољавају да се једна

таква смрт тумачи најразличитије. Проћи ће можда и цео један век пре но што се јавни суд, који управља историјом, буде одлучио како да запише стварни узрок смрти једнога таквога човека. Да је он сада ту и да сте се Ви њему обратили у оваквим приликама за помоћ, свако као што сте се обратили мени, и он би, сигурно, без дугачкога премишљања поступио као што ја поступам. Да ли је Вама познат Хинденбургов програм који има да се изведе свих дана? —

Конзулова гошћа је била вољна да позове у помоћ све надземаљске силе да јој помогну да стиша узбуђеност која је достизала већ кулминациону цртицу. Конзул, изгледа, није приметио колико је она била узбуђена, те стога настави; не примећујући да се њој чинило као да се, слушајући његове речи, претвара у неки велики аудиторијум, коме је стицај околности дао у део да слуша некаквога великога мудраца, — који је вољан да говори о минутама оних живота, који се беспомоћно гасе. —

— И генерал Гисл и Хинденбург и Хартвиг били су моји добри знанци. Ми смо често водили разговоре о стварима и предметима историјскога значаја. Знате ли Ви Хинденбургов програм? Ако Вам је познат, онда би Вам било

јасно и то, да Ви са својим путем у Русију не треба да одуговлачите...

— Господине конзуле — прекиде га она — ма колико да сам Вам захвална за тако невероватно одлучну помоћ коју указујете моме раду, ја морам да Вас молим да се, у колико је могуће споразумемо...

— Хинденбургов програм данас је следећи — настави конзул ток својих мисли, не примећујући колико је његова гошћа била вољна да их прекине. — Хинденбург хоће да докаже Русији да Немци имају супериоритет у свему, изузев бројности. На карти коју Хинденбург данас црта, налазе се две нове линије, које је он подвукао: Једна иде до Црнога Мора преко Софије; а друга преко овога места где ми о њему разговарамо, па преко Цариграда ка Египту. Без обзира на искуства из 1812 године и без икаквога обзира на појединa упутства која он мора да осећа и у унутрашњој и у спољној акцији немачке политике, он је те две линије нацртао.

— За сада, све су то били само полууспеси нашега заједничкога непријатеља! — рече Мила, вољна да прекине разговор.

— Одузети Русима Русију нико и не мисли. Али Русија може, у место једнога дивов-

ског Седана — да доживи једну серију мањих Седана, која ће ослабити обруч који је држи. У томе је извођење Хинденбурговог програма, чија је примена у дејству већ од овога пролећа. У почетку маја Фалкенхајн поверова Макензену пробијање Руског фронта. У јуну одузима се цела Галиција из Руских руку. У јулу Макензен чисти територије од Висле до Буга и пружа руку Хинденбургу, који га спокојно чека на северу. — И, ето видите, десило се, да то, што Ви малопре, тако храбро назваste непријатељским „полууспесима", јесте у стању да Вам онемогући пут за Петроград, исто онако, као што је и мени после последње шоље чаја код Николаја Хенриковича — остао онемогућен мој план који би, свакако, био у стању да успори догађаје, који су се, после Хартвигове смрти, низали фаталном брзином... Сви ми преживљујемо историјске догађаје...

Врата се тихо отворише и у њима, као урамљена, застаде мала округласта жена са белом косом на којој је, као случајно пала, стајала крута чипкана црна капица. Дугачка округла и мрка хаљина, и бела кецеља са лествицама преко груди, одавале су њен позив у кући. У рукама је држала велики овални служавник на коме је било неколико пуних

тањирића и три празне чаше. Позади ње пушио се мали бакарни самовар у рукама високога, мршавога служитеља посланства.

— У добри час! — рече им конзул, па спуштајући и службеник и самовар на хартије, књиге и акта на свом писаћем столу, махну руком у знак да се уклоне, јер је он имао намеру да сам своју гошћу послужи; а и да несметано гласно настави ток својих мисли.

Кад су поново остали сами, конзул, доста неумешним покретима, предузе посао домаћице. Пунећи чаше кључалом водом из самовара и распоређујући тањириће он настави двоструко заузет:

— Ви госпођо треба да журите! — Изволите чај. — Будите опрезни, чај је врео! — Министра војног треба данас наћи лично! — То ће можда бити још боље — јер сваки започети посао треба завршити. Ово су пирошки са шљивама! — Имате ли Ви пасош? — Треба и то данас да се збрине. — Желите ли лимуна? — Кад Вам мало пре поменух Хинденбурга, имао сам намеру да Вам покажем његову последњу књигу, коју ми је поклонио пре две године. Ту он веома негодује Немачкој политици од 1911 године. Убеђен сам да ће он, за кратко време, издати још једну књигу, у ко-

ној ће негодовати и Немачкој политици од 1914 године. — У целој тој књизи најинтересантнији је одломак који говори о Турској војсци. Каже он тамо: — „Турској војсци је потребно свега неколико месеци Немачке хране и Немачке дресуре — па ће она бити на завидној висини!" — Ви још не пијете чај? Изволите, молим Вас!.. Планови, рекосте да су код Вас? —

— Јесте, планови су код мене, господине конзуле. Данас у подне примила сам их натраг од Министра војног, који, жалећи што Србија нема више ни једне радионице у којој би се израда митраљеза могла опробати, налази нешто мало утехе у томе, што он сам не верује много да се то у опште може брзо остварити. — Рекао ми је да ниуколико неће замерити ако се обратим претставницима савезничке Русије или Француске. Он зна да сам данас дошла у Руско посланство тим поводом. Неће се изненадити ако му се обратите за обавештења. Има вероватноће да ће и главнога проналазача бити вољан да упути у Русију — ако Ви то од њега затражите.

— Ви ме упућујете на то да бих требао да од Министра војног тражим обавештење о Вама лично, а нарочито о плановима проналаска, — пре но што се за тај проналазак

заинтересујем у опште — али ја, видите умем и сâм да доносим одлуке кад је у питању важна ствар! — рече конзул.

У том тренутку врата се нагло отворише и остадоше широм отворена, а кроз њих упаде, као убачен у собу, један човек, дебео, скоро четвртаст, лица јако препланулог и масног, коврџастих црних бркова, очију малих, косих и светлих. Салонско одело разапето на њему, није ниуколико ублажавало утисак да се пред собом има залутали потомак оних племена, чији ратници иду на јуриш с ножем у зубима. Запазив за конзуловим столом неочекивано присуство даме, његово ниско чело начичка се борама, а обрасле уснице промрмљаше нешто што је свакако требало да значи неку врсту извињења. Конзул скочи са своје столице, и пружив му руку узвикну :

— Сачувај Боже! Не сметате нам ни најмање! Баш сам мислио на Вас. Дозволите да Вам претставим госпођу, која ће прекосутра са Вами и са нашим гостом, бароном, путовати за Петровград. — Госпођа путује тамо ради израде једног проналаска. То је митраљез необичнога калибра, за бацање тешких пројектила на велико растојање, — митраљеском брзином. Је ли по вољи чај?

Четвртасти господин показа жуте плочасте зубе и искриви се цео на десну страну према Мили.

— Госпођо, представљам Вам нашега великога пријатеља и нашега драгог госта, пуковника Антоманова који је ових дана мој најопаснији противник у „Преферансу"! — довршн конзул. —

— Играте ли Ви „Преферанс"? — запита дошљак.

— Не, господине. Немам никаквога разумевања за карте, — одговори Мила и примети у исти мах како је својим одговором на једном изгубила све симпатије четвртастога господина. Да би рђав утисак поправила она настави:

— Претпостављам да је то веома занимљиво. Читала сам о партијама које почињу од подне с пет копејака, па трају, расту, пламте, све до поноћи титрајући се с умешношћу играча и капиталом дораслим до неколико стотина златника.

Очигледно да једна особа која је била у стању да изговори како не игра карте у опште, није имала никаквих услова да као будућа сапутница од Ниша до Петрограда, стекне симпатије господина пуковника, који продужи неко

дугачко, упорно мрмљање обраћајући се искључиво конзулу. — Схвативши да конзул нема намере да одмах настави партију „Преферанса", која је ноћас била прекинута, пуковник презриво увуче главу у рамена и изиђе из собе нерасположен, — скоро увређен. —

Размимоилазећи се на вратима са младим, бледим потпоручником у цивилу, који је прочитавши све извештаје и новине са стола у првој великој дворани, најзад закључио да је конзул морао на њега потпуно заборавити у друштву лепе даме, пуковник промрмља кроз бркове, опет нешто — што не оде даље од великога бубња, на коме је био разапет његов свилени бели прслук.

Спазивши бледога потпоручника у цивилу, конзул му пође у сусрет, говорећи :

— Мој мали барене, ја Вам завидим! . .

— На стрпљењу? — одврати му бледи младић.

— На великој срећи која Вас чека прекосутра: путоваћете у Петерсбург у друштву ове дивне, младе даме. Постарајте се да јој будете на услузи у свакој прилици. Она први пут путује за Петроград и то преко Румуније! . . .

— Прекосутра може бити доцкан! . . Ја мислим да је сутра последњи дан за свакога,

који жели из Ниша стићи у Петроград. — То је мој закључак после свих студија које сам у чекаоници црпео из новина. Понављам: прексутра ће бити доцкан. — Ко путује за Русију, тај мора поћи најдаље сутра у подне. Ако се дами не жури — као што се жури мени — онда ни Ваше изјаве да ми завидите на овако милој сапутници, неће наћи своје место у возу, који ће ми три дана и три ноћи бубњати своју песмицу о неизвесности, у такту час убрзаваних, а час успораваних, триола... Пролаз кроз Румунију је угрожен. — О Румунију се кошкају. Румунија је данас била на лицитацији. Пошто је она била савезница Русије против Турака. Русија јој је, да би потврдила своје парадоксе, одузела обећану Бесарабију. Тако бива у историји. Али, независно од свега овога: Ви, госпођо пожурите, ако заиста имате намеру да одавде, из Ниша, отпутујете у Петроград! Да ли сте Ви већ путовали кроз Румунију? Нисте? Е, онда треба на сваки начин да Вам ја дам претходна обавештења. Ја сам, као курир, за то нарочито квалификован, то ми можете веровати. Десет пута сам крстарио у све стране.

Изговоривши ово, бледи господин дохвати десном руком Милину, још пуну чашу чаја,

левом згреби неколико колачића са шљивама, па старајући се да све то што пре пошаље у невидљиви магацин, обрати се госпођи Мили, која с осмехом гледаше његове покрете:

— Ако је дозвољено да се у овим данима помене срећа — онда сам ја вољан да узвикнем: Моја је бескрајна!.. Ми ћемо путовати заједно!.. Ја ћу Вам обавештења ради, рећи, да ћете све у Румунији, изузев лепоте природе и гостопримства, наћи да дише некаквом европском извештаченошћу и последњом модом. — Али ја бих желео да Ви заволите Румунију, онако као што је ја волим. Румунија на младоме хоризонту свога живота ствара силуету Трачана. Румуни су одлучили да продуже сву славу старих Римљана. — Мој деда по мајци, ишао је да у Румунију доведе првога Краља. Као што видите и ја сам донекле Румун. — Кад је први Краљ допутовао у Румунију да види своју земљу, мој деда путовао је са њиме, а тада нико од људи на пароброду није знао ко су они. Из његове свите нико није са њиме говорио. Сви су се старали да сачувају инкогнито. — Када се у Турн-Северину пароброд зауставио, онда је капетан брода тек видео каквог је путника на своме броду имао. Чим је непознати младић изишао из

брода и Братиану је истрчао пред њега и поклонивши се по свима прописима, одао је његов инкогнито. Тих тренутака, капетан брода узвикнуо је тако, да су га сви запамтили: — „Хо! Наш брод улази у историју! Ово је краљ Румуније!"

Карл Антон Хоенцолерн Сигмаринген — поручник ескадрона друге драгонске регименте, постао је тих тренутака краљ, — Краљ Карло I; — Први Краљ Румуније. Било му је тада 27 година. Он је храбро предузео, неблагодаран посао, поглавара велике земље. Не обзирући се, онда, ни на какве песимистичке прогнозе, храбро је ступио и на престо и у ватру. — Ушавши у Букурешт, и угледавши из каруца гарду пред једном ружном кућом, жалоснога изгледа, он запита: — „Шта је у овој кући?" — А мој деда, генерал Голеско, му одговори збуњено: — „То је двор". — Око те куће, у којој је до скора становао кнез Куза, цигани су били подигли своје черге, а мало даље прасићи су се ваљали у калужама... Може се лако замислити и туга за породичним замком, и нелагодно осећање младога суверена, о чијој се сентименталности у почетку много дебатовало. Живахнуо је, сиромах Краљ, тек онога дана, када је у Колоњи испросио уми-

љату и паметну Елизабету Вид. А сунце му је у Букурешту друкчије засјало — кад је са њоме прошао кроз шпалир сељана, који су у рукама држали јелове гранчице искићене шареним пантликама. Прво што је тада рекао било је: — „Сад ћу и ја моћи да славим Бадње вече у породичном кругу!" — Од тада, а нарочито од смрти свога детета, чија је хумка засута земљом његове Краљевине, он више не осећа да се налази у туђини и не сматра да је Румунија туђинска земља... Како да не?... Земља, у којој почива његово чедо, земља коју је он сузама својим наквасио, његова је земља! — Никакве интриге, никакве увреде, нису више у стању да га пољуљају са места, на коме он врши своју дужност. Никакве политичке страсти нису више у стању да га узбуде. После часова толикога бола, бола који га спаја са земљом, Краљ неће више да зна ни за какву интригу, која га од земље раздваја! — Прилично је времена протекло док су Румуни почели да враћају Краљу његову љубав. У то доба највећа индустрија земље била је индустрија — политикчих партија! Партије, које нису биле на власти, присвајале су право цензуре над краљевим одредбама. Остале партије желеле су да владају у место Краља. Сећам се

једне сцене између мога деда и Краља — првога оснивача династије. Тада му је, мој деда рекао: — „Кад се има извршити избор између једног табака хартије и задовољења народа — онда се поцепа табак хартије!" — **„Не цепа се потписани табак хартије!"** — одговорио му је Краљ. Конституција је од тада нетакнута остала у Румунији... Она тамо још и данас постоји...

— Па лепо, кад тамо народ бира своју владу, како то онда бива да тамо владе често падају? — запита конзул.

— Можда баш зато!.. одговори му млади барон, па се обрати Мили:

— Најбројнији део староседелаца и не помишља да запита ко влада у њиховој земљи! — Задржавајући се у једноме селу, близу руске границе имао сам, пре неколико недеља потпуну потврду за ово. Чудно је то место! Ту имате између десет развалених страћара, на једном, једну дивну вилу сву у мермерној скулптури, у фрескама и у дрворезу. Ремек дело уметности од велике вредности. То је сеоска бакалница. Бакалин полаже на фасаду!... А мало даље, у испуцалим, бескрајним утринама, у јаругама, имате колибе подигнуте од по три „зида" од блата и шаше, — да се

питање како се држе са толиким грбама! ... И ко ту живи у спште, кад кроз рупчаге и пукотине вековима већ гуштери уживају у својим спортсвима на чистоме зраку. Запрепашћен сам застао и започео разговор са неким заборављеним Татарима, од којих је сваки имао по око сто година. Цео њихов свет — то је та утрина. А од свега што се на земљиној кугли збива — највише их интересује да погоде, ко ће од њих стогодишњака први умрети!... На моја питања што ту не засадише бар једно дрво, да се човек на припеци има где склонити — један од њих, сав осушен и испечен ко цигља, укори ме тоном мудраца: — „Садити дрвеће — није човеков посао! Шуме расту тамо где провиђење хоће, а човеково није да извлачи из земље сно — што му земља сама не пружи!" — Ја, Бога ми, после овога — и поред све своје воље да заподенем још мало разговора и о европској ситуацији у вези са ставом румунских староседелаца — не имадох смелости!.. О политици се разговара у међународним „вагон-ресторанима" који се не усуђује да нагазе на расклиматан колосек грађних тачака, где Вам се пружају бескрајно чаробни призори римских зидина и кула, пред којима се варварске најезде заустављаху. У

„вагон-ресторанима оријент-експрес" — може се, у повољнијој атмосфери говорити о узроцима због којих су у овако богатој земљи занемарене домаће индустрије!... У још повољнијој атмосфери стиче се тамо убеђење да су ти, који Вам то говоре ипак у великој заблуди! Румуни имају све крајности! Они имају толико староседелачког неинтересовања и толико модерне индустрије политичара, изатканих из увезене робе, да би са оба та артикла могли снабдевати целу Европу — у случају потребе!.. О, дивна је Румунија! Верујте ми да је дивна и јединствена у свету... Али зашто Ви госпођо, не пијете чаја!... Видите, ја већ и другу чашу себи наливам! — узвикну говорљиви курир, прилазећи самовару.

Сада се и конзул сети своје заборављене улоге гостопримљиве домаћице.

Мила погледа у свој сатић на златној гривни, а бледи „курир", гутајући и другу чашу чаја, похита да заокругли своја запажања о земљи, кроз коју се мора проћи па да се у ово доба од Ниша стигне до Петрограда:

— Најчудније је кад се истовремено пролази кроз све три струје. Једна се не брине ни о своме личноме добробиту а камо ли о питањима која се тичу државе... Од других

двеју, једна стоји на гледишту да је споредно ко живи у земљи, али је главно да сви имају шта грицкати; — а друга се буди из вековних мешавина и хоће да види у своме народу расу...

Конзул прије Мили и пружи јој ново-насуту чашу чаја. Мила је прихвати и пожурив са топлим гутљајима упита:

— Да ли ће Вам вечерас још бити могуће да нађете министра војног, господине конзуле? —

— Радно време траје до дубоко у ноћ! — одговори јој конзул.

— — — — — — — — — — —

Ускоро после овога конзул и плави потпоручник опростише се са младом дамом на главноме тргу. Они продужише ка згради „Дивизије", до Министра војног, код кога је конзул желео завршити оба посла у исто време; а мила пожури у Нишку пошту, у жељи да депешом обавести Драшка о резултату данашњега дана.

Киша је још непрестано равномерно натапала сливање свих земаљских брига, које се тих јесењих дана укрштаху у стародревноме граду Нишу. —

Иако је конзул опраштајући се обећао

Мили да ће је већ одмах сутра изјутра известити и о одлуци коју је Министар војни донео поводом његове молбе да се капетан Драшко упути у Русију, Мила ипак не могаде чекати. — Чинило јој се да ће сутрашњи дан брже осванути, ако већ вечерас покуша да Драшка обавести о резултату својих данашњих корака. —

* * *

III

Неосветљен, широк ходник горњег спрата нишке поште. Гломазне камене степенице почињу са улице па се после широкога завијутка завршавају на средини ходника.

— Ви ме се не сећате, госпођо Мила? — Устрчали сте степеницама као да Вас вихор среће носи. Је ли то тачно? —

— Не сећам Вас се... Или не... држим ипак да Вас се сећам, али Вас нисам приметила.

— Па није давно било, ми смо још били добри другови; ја сам веома волео да са Вама разговарам, код Ваше рођаке која је ревносно приређивала чајанке. То су била читава литерарна посела, Ви сте певали песмице које сте као пансиснаткиња лепо научили, а ја сам читао фрагменте својих дела...

— Сећам Вас се, господине професоре. Сећам се студента филозофије, Милошића, оратора, писца необјављених песама, младог

револуциснара и уметничког критичара, нарочитог критичара...

— Ипак Вам је требало прилично времена. А ја сам Вас одмах познао, чим сте утрчали у зграду. Зашто сте дошли у пошту? Ја сам, знате, цензор, па ми је такво питање дозвољено. А и кад не бих био цензор, запитао бих Вас, свакако.

— Дошла сам, господине цензоре, да предам депешу за Дојран. Ваша даља радозналост биће задовољена кад своју цензорску дужност учините.

— Забрањено је предавати телеграме за крајње граничне тачке. Али, можда Вам ја ипак некако могу бити од користи. О чему се ради? Можда бих, вечерас телефоном своме колеги у Дојрану могао рећи да испоручи Ваше жеље...

— Онда умолите свога колегу да пошаље капетану Драшку на адресу коју ћу Вам рећи, извештај ове садржине: „Добивена помоћ за израду проналаска. Очекујем твој долазак прекосутра."

— Мислите ли Ви да је моја цензорска радозналост задовољена? Какав је то проналазак? — Сада, у ово доба? —

— То је војно-технички проналазак. Били

мо вољни да га радимо у некој радионици у Србији. Међутим, изгледа, да треба за који дан радионицу потражити у Русији ако и то није доцкан.

— Ја сам увек очекивао да ћете Ви нешто велико да створите! — узвикну цензор. — Знао сам то сигурно. Богатство Вашега духа се осећало. Мислио сам само да ће то бити **на пољу уметности: Књижевности,** на пример! Ваше поштовање, које сте изражавали са толико много узбуђења, према свему што се великим, узвишеним и необичним могло назвати — јамчило ми је за то. И нисам се преварио! Успели сте, дакле. И ето, блистате срећом! Благо Вами! А ја?... О!... мени је живот много на жао учинио. Срећу ми је био дао само за то, да би ми имао доста одузети, када је дошао његов пакосно — ћудљиви дан!... Био сам ожењен. Имао сам красну женицу. Волели смо се много. Па сам је после две године радости и песме изгубио!... Умрла је...

— И ње се сећам. Весела, као зрачак несташна девојчица из Паланке. Видела сам је овде, у Нишу, када је бивала код своје рођаке, професорке. Од чега је умрла?

— Од грудобоље... ужасно. И ја, који сам се заносио доказивањима да: — „Очаја-

вати не треба никада!... Живот нам сведочи да треба од њега очекивати увек и по неко добро, уз сваку неприлику! Живот је раскошан! Раскошно дарежљив и неисцрпан! — „Ја сам на себи осетио горку лаж својих сопствених тврђења!... О, не верујте у живот! Не верујте у срећу. — Нити у духове који је штите! Ако Вам живот пружи срећу — **то је само за то,** да би после имао шта да Вам одузме!... А кад Вам се учини да је дозволио да срећи чак и корен порасте — знајте онда, да је то учинио стога, да би, после, кад је из корена ишчупа, већи бол био!...

— Јадни господине Милошићу! — Чисто нехотично и једва чујно проговори она, посматрајући са жаљењем његово бледо интелигентно лице.

Гледајући га тако, она закључи: — Колико цинизма у очима које су гледале веровањем у живот! Колико жалости у гласу! Колико јетке ирсније око усана!...

Цензор настави, нагађајући њене мисли:

— Као што постоје осећања која, кад се обуку у речи губе важан део свога правога смисла, — постоји тако и срећа, нежна, мирисна, ретка... које сасвим нестаје чим дође у шкрипац свакодневнога живота! — Срећнији

су они, који за такву срећу никад нису ни знали! Чаробна та срећа не живи дуго, никада! Убрзо је нестане... а тада остаје само бол... бол...

У мрачном ходнику Нишке поште ове речи, које је Мила тако дубоко осећала, а које је несрећни млади професор изговарао очајним, сломљеним, безвучним гласом, створиле су атмосферу презасићенога, бакарнога ваздуха пред буром. — Њој се учини, ако се ту задржи још на један тренутак сама, да ће је овај несрећни, млади песник уплести у врзино коло страховитих слутњи и очајнога страха пред срећом. Таквом! — Издајничком! —

Већ по трећи пут данас Мила пожеле да побегне са места, на коме је било могуће угледати неизводљивост прелаза на пут — ка циљу.

— Срећан живот може се поредити само са песмом! Лепом песмом! Препуном мелодичних чари. Слушате очарани, — продужи професор — слушате раздрагани... док на једном приметите како се тонови главнога мотива почну губити, бивају рећи као да се удаљују... Слушате са све више пажње и напрегнутости... Осећате бојазан. Предосећате своју немоћ да их повратите. А за то

време мелодија среће све је слабија и слабија... Док најзад заблуди у неке незнане крајеве... изгуби се... сасвим је нестане. А од све раскошне среће остане Вам онда само болна успомена и сазнање: да сте слушали и осетили све чари песме, која је заблудела у свемиру...

— На муци се познају јунаци! — прошапута она гласом несигурним, и бојажљиво му пружи руку:

— Због ом, господине професоре. Ја се журим!

— До виђења, госпођо Среће и Успеха!

— Хоћете ли Ви поуздано испослати мој телеграм?

— Ако нам „Буга" није већ прекинуо линију од Велеса до Дојрана, Ваша ће вест стићи; не брините се. Ја сам несрећан, али нисам и пакостан — као што то обично бива...

— Због ом и хвала.

— До скорога виђења и не замерите што сам Вас мало сневеселио данас, када је очигледно било да ни за какве невеселе гласове, није више било места у Вашој души — препуној среће.

Напољу је киша падала. Изишавши из Нишке поште, Мила убрза кораке. Чисто потрча, да побегне од нерасположења које јој на мах поквари сву радост њену тога дана.

...„А кад Вам се учини да је живот дозволио да Вашој срећи чак и корен порасте — то је само за то, да би кад је са кореном ишчупа, већи био бол!" — прошапутаху кишне капљице, упијајући се у њен свилени кишобран.

Мила уздрхта. — Нови млазови кише шапутаху несметано: — ...„Осећате бојазан... Осећате немоћ. А мелодија среће бива све слабија... слабија... док најзад заблуди... изгуби се... и сасвим је нестане... А од све раскоши среће, остане Вам само успомена на сазнање да сте осетили и чули заблуделе „Песме"...

И даље још киша хтеде говорити, али Мила храбро подиже главу према киши, спусти кишобран и склопи га, као да је хтела да укара то црно, свилено, разапето платно, које је толико много отрова у себе увукло у оном тамном ходнику нишке поште. —

— — — — — — — — — — — —

Сумрак је увелике пао. Ужурбано скрећући за угао пред Саборном Црквом, Мила

се чисто сударн с дугачким пуним шињелом стаситога дива, који јој загради пут. Мало изненађена, она застаде, и рече сасвим обично, као да га је ту чекала:

— Мајоре Милошевићу! Добро вече...

Био је блед и узбуђен; а његови очни капци, влажни од кише и црвени од умора, изгледали су као после великога плача. Осећао је потребу да говори без оклевања. Да искаже утиске и мисли, и своје и туђе. Имао јој је толико много речи, да је једва савлађивао масу мисли збијених у реченице, које би му се заглавиле у грлу да се није макашљао. Као да је то видела и пожелела да му покаже пут за разговор, Мила поче прва:

— Вашој улози човека који све зна, ја бих вечерас желела помоћи — да брифујем и даље... није ми познато да ли знате да сам добила новац за пут у Русију, ради остварења проналаска. Ви можда знате и још више од мене? Ето на пример мени није познато да ли ће Министар, депешу са позивом проналазача који се такође упућује у Русију, испослати вечерас или сутра изјутра.

Да се земља пред мајором Милошевићем нагло отворила, или да му је удар грома уши заглушио, он не би са већим запрепашћењем

отворио уста. Или није добро чуо можда? Говори ли она озбиљно? Да то није нека иронична шала њена? Или би то била, можда, истинита игра судбине? Данас баш! Тога самога дана, када су њему у Министарству војном причали како је лепа дама, на општу жалост, доживела велики фијаско. Јасно су му рекли: „Министар јој је вратио планове са дефинитивно негативним решењем и она је изишла из Министарства једва уздржавајући сузе". — „Шта сад да јој кажем?" — пита се мајор у недоумици. — „Како да почнем па да најбоље успем? Био сам дивно спремио план читавога говора. Биле су то дивне фразе утехе и наде. Нарочито наде! Камен темељац те наде имао сам бити ја... Имао сам јој рећи неке ствари које она још не зна. Мој последњи аргумената требао је да дефинитивно реши све у моју корист: — Мој брат, народни посланик и лични пријатељ Министра привреде, рекао ми је да ми ставља на расположење радионицу на Горици. Ту сам радионицу протекцијом мога брата извојевао, а она ми каже сада да јој то није потребно!... Све сам био предвидео... Све!.. Шта сад?..."

— Ви још нисте обавештени о томе што вам рекох? — запључи Мила из његовога запрепашћења.

— Добили сте новац, рекосте? — Кад то? — Где то! — Како? —

— Данас, у пет сати после подне. У Руском посланству.

— Колико? —

Мајор се наљути на самог себе што ништа друго не умеде рећи.

— Колико се динара плаћа данас за једну рубљу? — запита она.

— Преко шест и по динара.

— Добила сам, дакле, око двадесет и пет хиљада динара... можда и нешто више...

— А ја ништа не знам! — узвикну мајор. — Баш сам у то исто доба био у Министарству војном. Управо од три до пет! Стално комбинујући и увек радећи у том правцу, да Вам створим могућност за остварење Вашега проналаска, ја сам и та два сата провео у Министарству, радећи на томе! — Од како сам имао срећу да са Вама разговарам прексиноћ на Арнаут-Пазару — ја сам за свих оних четрдесет и нешто сати мислио непрестано о Вами и о Вашем раду. Само сам о Вама мислио и само о Вашем проналаску говорио! Пратио сам све Ваше кораке, и ваше сенке на завеси сам посматрао. Јасно је било ово: Уколико се ратна ситуација погоршавала утолико

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

се све мање веровало у Министарству да су Ваши планови остварљиви и да би неки нов проналазак могао дати користи. Најзад се дошло до уверења да се не може ништа покушати. — **„Нека се она пожури да иде што пре у Битољ, или још боље у Атину! — Тамо ћемо и ми за који дан!"** — рекао ми је ађутант у поверењу. — **„Наравно, лакше је у свакоме случају носити планове на хартији, — него ли израђени митраљез евакуисати, па ма колико он био савршен што се тиче његовога расклапања и његове приступачности свакоме терену!"** — тврдио ми је ататше. Ето тако сам данас сазнао да је пало дефинитивно и негативно решење по нашој ствари. Рекоше ми да сте од једанаест и дванаест, до дванаест и тридесет и пет, били код Министра, да сте са њиме разговарали и да сте одатле изишли са плановима, које Вам је Министар вратио. — „Није то ништа!" — узвикнуо сам ја и потрчао прво до мога брата, па онда до Ваше куће. У Вашем стану рекоше ми да се још нисте вратили и да сте пошли у Руско посланство, — по свој прилици... Мислио сам, неће бити да сте отишли у Руско посланство — јер ја са конзулом још нисам говорио, и Ви бисте свакако требали да сачекате да Вас ја прво пре-

поручим. Немогу да верујем просто да сте већ и ковац добили. На какав то начин?

— Без икаквога „начина". — Лепо и просто. Из руке у руку, у Руском посланству, у старом Нишком Двору, баш у то исто доба у које сте Ви о моме фијаску размишљали. У истом стилу ако желите да останете, у коме сте ми се претставили, господине мајоре, онда се коригујте у будућности. Ви, човек убеђен да све зна и да се о свему благовремено обавештава, Ви данас нисте знали најглавнију ствар предмета, који Вас је највише интересовао ових дана. То свакако није у стилу. Стигли смо до капије мог привременог стана. Збогом, господине мајоре. —

Мајор остаде неколико момената непомичан пред малом дрвеном капијом кроз коју је она ишчезла. Затим се на петама окрете и пође натраг, шумним корацима. Био је љут. Поред осталога било му је криво и то што није тачно знао на кога да се највише љути. — Ко је крив? — проговори он сам за себе, па настави резоновање не умејући одмах пронаћи главни узрок својој љутњи. „Нисам умео да прогсворим ни две мудре реченице — а сада је доцкан! Сумње више нема да је моја улога у изградњи овога проналаска остала неискори-

шћена. Као да је неко узео крму судбине у своје руке и променио правац свему. Неко је крив за све! Неко је одговоран увек, када се нешто деси! Ја, који сам жртвовао толико времена на напрегнуто размишљање и комбиновање да бих пронашао начин да се ја лично претставим као особа, без које се овај проналазак неће остварити — ја сам испао обичан радозналац, који се плете у ствари које га се не тичу. Мени је неправда учињена велика! Неко је за то крив. Неко ми за то мора платити. Рђава времена живимо. Ружна ова историјска епоха наша!"

Мајор је себе сматрао за човека веома логичног. У своме размишљању он се наједном наљути на руског Посланика. Он је тај јунак данашње ситуације! Јунак? — какав јунак? Јунака данас има свуда и на сваком кораку! и бољих! није он јунак... Зар ми је то нека заслуга: одвојити од велике погаче, коју му је Матушка Русија испекла и поверила ради пропаганде, једну мрвицу и дати је великодушно. Утолико пре кад је то за једну велику идеју коју ће, на крају, Русија да искористи! Можда чак и да присвоји! Да исиса из мале, несрећне, лаковерне Србије! Чудна Русија!...

Мајор се изненади како му овај „логични

протест" није пао на памет већ раније. — Корачао је брзо и одлучно, необзирући се на блато и на барице које су се празниле под његовим звецкавим чизмама.

Киша је учестала тешким косим капљицама. Небо је изгледало као да се претворило у огромну, црно обојену гвоздену завесу на којој се с времена на време шетаху зраци рефлектора. А свака је светлост праћена била одјецима велике тутњаве.

„Ива се вози на једној нози!" — прошапута мајор. — Зар се њега нешто тиче све ово што се данас догодило? Не тиче га се баш ни најмање ни овај мравињак нити његов рат.

„Ива" се заиста возио све брже, и све је чешће мењао правац своје вожње. Наједном се гвоздена завеса распросну у парчета, а из ње се просу велика бујица воде. —

Мајор утрча у кафану код „Руског Цара" и ту остаде дубоко у ноћ. А ни на тренутак му не паде на ум да се то његово склониште зове баш код Цара те исте Русије, на коју се он вечерас срди. —

* * *

IV

А за то време, у сниској, паланачки намештеној собици седела је крај стола срећна Мила и држећи на крилу милог свог синчића, пољупцима прекидала умиљате прекоре и благе протесте његове.

— Чини ми се да има три године од како си отишла, данас од ручка! — корео је Малиша изговарајући „р" из грла и „с" у место „ш" својим детињским нагласком. — Три целе године, а киша све пада! Две стране прописа сам исписао и млеко сам попио! Па ја не могу све сам овако без тебе! Овој куци што скаче, нешто се покварило па неће више ни да мрдне! Лопта ми отишла под орман. А од аероплана точкови се сломили, па сам се сетио да скинем точкове од локомотиве и са њима сам дивно оправио аероплан. Само шта ће сад локомотива сирота без точкова да ради? Па све чекам ти да дођеш. А напољу грми и ветар дува, па је страшно. Све се прекрстим кад севне

мућа. И за тебе се прекрстим. И је ли ће Министар већ један пут да нам дâ све што нам треба, да направимо наш велики митраљез? Па да распрштимо све непријатеље и да се вратимо кући, у Скопље? Шта ми ради мој сироти „Персан?"... Је ли, мамице, да је Персан најпаметније магаре у Србији?...

Мила притисну на груди милу, локнасту, разговорну главицу, љубећи је, милујући и поверавајући јој свој велики успех данашњега дана. Затим су обоје предузели посао да пребројавају велики добивени новац, и да разговарају о своме величанственоме и великоме путу за Русију, — где ће се убрзо морати научити да говоре Руски.

Мала паланачка собица орила се од великог смеха који је као свежањ прапорача одјекивао, испрекидан веселим усклицима и пљескањем радосних ручица.

— — — — — — — — — — — —

Кад је госпођица Наталија ушла да их позове на вечеру, Малиша и његова мамица седели су на поду, застрвеном дебелом шареницом, и ређали испред себе групе оловних и дрвених војника, распоређене према правилима Малишине нарочите стратегије. —

Мали градови, сазидани од шарених коцкица, представљали су географске положаје: Петрограда, Београда, Рима и Париза. Беч је био представљен плеханим колицима, у која су била упрегнута два плехана магарета. А Берлин је био обележен једном минијатурном динамомашином, — која је, кад се навије, по пола сата радила ударајући оловним чекићем у малу плехану плочицу, достојно репрезентујући немачку механику.

Малиша, обично, није волео, када се ма из ког разлога прекида „рат", пре но што он, врховни командант победничке савезничке војске, стигне да у колица са плеханим магарићима попне своје победничке војнике, и развије заставу српске тробојке — црвено плаво бело — баш на самој динамо машини!... Али вечерас поздрави позив госпођице Наталије пљескањем ручица :

— Јесте! Јесте! Брзо да вечерамо и брзо да спавамо, па да сутра рано устанемо! Добили смо пуну кесу новаца да направимо наш велики митраљез и да победимо све Швабе и све Бугаре! — Ура! —

Откако је, пре десетак дана, дворски жандар са белим кожним рукавицама, долазио њеној кући, и баш њој, госпођици Наталији,

лично у руке, предао писмо за госпођу Милу с позивом на ауденцију код Краља с напоменом да ће је Краљ примити у дворском возу; за њу, учитељицу веза, изгледало је као да је судбина почела да везе нов живот. Њен монотони, дужношћу испуњени живот, није познавао ништа романтичније! Под кровом своје сниске кућице, у „намештеној соби", имала је на стану и храни тако романтичне људе, какве још ни у једном од многобројних романа које је неуморно читала, није нашла!... Венчали су се — без сватова — у једном трошном храму брдскога села на граници босанској, по мраку, у праскозорје једног четвртка, у сред зиме. — Свадба је свака лепа. — И нишке су свадбе лепе. Кад свирају цигани, па коњи окићени великим пешкирима, па млада са белим велом, па гајдаш пред кочијаша у последњим колима... па кад цигани запевају: ...„Врати се, лепа Смиљо, мајка те зове", — многима је тешко да сузе задрже. Оне саме пруну од милине!. ...После то све некако брзо прође. Један дан само, и све се заборави . . .

Али живот Миле и Драшка!... — Боже благи! У најромантичније село одоше и најнеобичнији живот отпочеше... Никако да се заборави то њихово венчање . . .

* * *

Кад је, вечерао Малиша и сажвакао и последњи залогај, — а то су, после „дивљакових", биле већ и последње „патуљкове гаћице", лепо и стрпљиво ножем резане у великој телећој ћулбастији са сврхом да Малиши вечера буде што веселија и пријатнија — Мила примети:

— Ви још нисте ни почели вечерати, Наталија!...

Млада учитељица се трже, па као да потрча да се, правдајући се извуче из лабиринта својих мисли, рече искрено:

— О Вами сам размишљала... О свему и о Вашем претстојећем путу кроз Румунију за Русију... А чула сам да су и Власи заратили, само се још незна тачно против кога се они бију, можда ће хтети да ратују и против нас...

Стављајући у Малишин тањирић један пробрани и повелики грозд „нишкога дренка" — Мила рече с убедљивим осмехом:

— Неће Румуни ратовати против Срба.

— Зашто Ви то тако категорички тврдите?

— Постоји познати, и ако не често помињани факат историјски да Срби и Румуни никада нису ратовали, једни против других. — То је свакако пажње достојан изузетак у историји Словенскога југа и Латинскога истока; нарочито кад се узме у обзир да су ова два на-

рода преко хиљаду и неколико стотина година у сталноме, непосредноме суседству, и то на Балкану. — На Балкану где кроз све то време, за свачије рачуне и у све стране, гранични стубови неуморно поиграваху, као у врзином колу, уз звеку изукрштаних мачева, у блеску исуканих оштрица и уз фијук завитланих топузина. На земљишту, у чијим дубинама живо куца увек загрејано балканско срце, од чијих откуцаја, као из кремен-камена излећу варнице из којих се распаљује историјски-вечити огањ европски... На Балкану, где се све живо о превласт било; где се ни рођена браћа нису знала уздржати кад им се, по кашто, чинило да треба оружјем доказивати право на престо, па чак и властито слеме потпалити, ако се друкчије није могло извојевати оно што се наумило... Ту, на Балкану, кроз све то такво време и кроз велика крвава столећа, могао се, заиста, одржати један чуден изузетак савршене суседске трпељивости...

— Какви су били стицаји околности, који су свакав изузетак створили и спровели неповређен, кроз историју Балканскога полуострва, најубојитијег комадића земље у Европи?...

— Сва блага стародревних списа оживљаваних савременим расправама и све откривене

тајне у атмосфери увелога лишћа штампане хартије ипак нам не дају ни јасноga ни поузданога одговора на то питање. — То је с тога што је често нејасна светлост у историји старога Балкана. Факта још и некако констатујемо али даље често је тешко знати. —

— Шта Ви мислите дали су и Власи сматрани за Словене?

— То што ја зам о Румунима, из причања мога татице, који је био и мој професор из историје, јесте да се догодило: кад су Словени подубоко били зашли у централке међе Римскога царства, неко је племе староседелаца, остало — као уоквирено словенским насеобинама — сасвим изоловано од свих других делова моћне источне Римске државе, која се постепено повлачила са Балкана. Као неко острвце у новоствореноме словенскоме мору остао је, ско доњег Дунава, комадић земље, где су се задржали балкански староседеоци — племе, које се није кретало са свога места, а које се није стопило са Словенима, као што је то био случај са осталима, — одговори јој Мила.

— Дај Боже да они не ратују ни овога пута против нас, ма да се тако говори... Многи нису веровали ни за Бугаре да ће овога пута ратовати, па ето, видите шта бива, — рече госпо-

ђица Наталија остајући песимистички расположена, па се онда наједном сети: — Ах! опростите ми! ја сам сасвим заборавила да Вам кажем нешто што је можда врло важно за Вас. У Вашем отсуству био је овде опет онај исти мајор из Дивизије. Распитивао се за Вас, хтео је да Вам саопшти да је нашао радионицу овде у Нишу, на Горици, и да ће се први модел Вашег митраљеза ту радити. Он ће, вели, да предузме у своје руке све бриге око тога. После ми је рекао још да, ако морадне и Ниш да се евакуише, он нас неће овде оставити. Тај ме је човек задивио својом племенитошћу! Замислите, молио је да и ја пођем у збег. Он ће се бринути о нами, ако треба бежати од непријатељске најезде...

— То је лепо од њега — потврди Мила замишљено.

* * *

По вечери, умивен, очешљан и обучен у своје „мече" — спаваће рухо од белог вуненог фланела, са дугачким ногавицама и рукавима, — клечећи у свом креветићу, завршавао је Малиша своју свакодневну вечерњу молитву, додајући на крају као и увек, по неки нарочити додатак своје озбиљне иницијативе.

Вечерашњи је додатак гласио: — „И чувај, добри Боже, све Српчиће и нека сви српски непријатељи беже од нашега митраљеза! Амин!" —

Поноћ је већ давно прошла, а Мила је још непрестано будна седела у постељи и размишљала.

* * *

Дуга таласаста коса, расула јој се преко рамена све до појаса. У благој светлости заклоњенога кандиоцета, изгледала је као заогрнута позлаћеним плаштом, који је још више истицао бледило лепога лица и сјај очију под сенком дугих трепавица. Груди су јој се надимале час уздахом бриге због неизвесне судбине, час бајним успоменама и слатким чежњама. Цело биће њено предавало се топлим мислима, које су мозак и срце беспрекидно испредали, стварајући лепршаве визије чаробних дана, преживелих у дивно романтичним пределима. Слике из Санџака са Увцем, Псибојем, Пријепољем, Сјеницом и Косовском Митровицом сустизаху се са успоменама кроз Стару Србију и Македонију са Ђевђелијом, Тодорачевом, Стојанковом, Богданцем,

Бресом и Дојраном. Добро јој знани и мили крајеви, кроз које је она са Драшком и Малишом на коњима пролазила, пратећи Драшка на свима службеним дужностима од Увца до Ђевђелије...

Живе слике драгога сећања!...

Прастаре шуме и мало грмље; плаве и мрке горе; речице бујне и тихе воде; блистави зраци и тамне сенке... брда и долине — вечни чувари зачаране тајне и дивни сведоци вековне истине!...

— — — — — — — — — — —

...Шта мислиш, Мила, да ли је све ово заиста толико лепо — или нам душа ужива у лепоти природе зато, што смо опијени срећом љубави наше?" често је запиткивао Драшко, по мало љубоморан због њенога толико искреног дивљења. — А једном на пропланку брестове шуме одакле се могло сагледати зеленкасто Дојранско језеро са Језерцем, које је из њега истицало и означавало циљ њиховога данашњега излета, обилазећи око граничне карауле, — Драшко је у једноме тренутку неочекивано и толико притегао вођице „Олујеве" тако нагло, да се „Олуј" љутито пропео, и истрчавши испред Милиног „Лиска", тек после неколико момената смирио и пошао

ходом; али све до Дојранског језера, целом низбрдицом, није више дозвољавао да „Лиско" иде са њиме упоредо, већ је за целу једну коњску дужину предњачио...

Драшко је за све то време морао стално да се осврће да би са Милом могао разговарати. Тада јој је говорио: — „Опрости ми!... Је ли да си ми већ опростила?... Љубоморан сам већ не само на лепоте природе него и на сваку гранчицу брестове шуме, кад осетим колико лепота природе може тебе да очара!... Учинило ми се, мало пре, да су те, чаролије дивнога призора целу освојиле и понеле далеко од мене!... „Олуј" није разумео шта се у мени догађало... Али ти ћеш да разумеш, па ћеш да ми спростиш! Све је то јаче од мене. И сам се чудим како сам мало пре могао да будем срдит кад сам приметио сјај твојих очију и блажени осмех око твојих усана, предосећајући да ћеш изговорити: „Боже! колико је ово све лепо!..." Опрости ми, Мила, ја се срдим на све што је лепо, кад осећам да ја лично у томе нисам имао другога удела — него само као посматрач!..."

— — — — — — — — — — —

Исте те вечери, у трошноме чуну на језеру, проседи водич приповедао им је о по-

станку Дојрана и о судбини целе те околине, којој су стара предања сачувала пуно поетичних и драматичних момената...

Мила је очарана слушала, а Драшко је делио своју пажњу између водичеве приче и песничкога расположења које се оцртавало у Милиним очима за све време док је старчић, веслајући, приповедао.

А он је, као историјски гуслари умео лепо да говори; као да је у сваком замаху весла налазио инспирације.

...Та, крајња југо-источна тачка Србије има од памтивека две цркве и има српску школу, која датира од јесени 1897 године. Кад су победничке Српске чете ушле у Дојран пре три године, српска школа је већ петнаесту генерацију прикупила да их дочека. А Срби у Дојрану живе већ хиљаду и триста година! — говорио је старчић веслајући — само се Дојран није увек тако звао. Звао се он и Довир, и Пољин, и Доиран; а свако име има своју причицу, која објашњава да је баш то име оно право, којим га треба називати...

Први Довир, био је ту, под језером, које тада није постојало. Постојао је само један вир из кога је вода бесно избијала и често штете наносила плодним Довирским равницама, које

су биле чувене са надземаљске среће своје обитељи.

Прича се чак да је ту бивало одржавано тајно „Собрање" најлепших вилâ, које су у околним шумама имале своје договоре — са дивним јунацима и најлепшим девојкама. — За беду се није знало. Једном се сељани договорише и довукоше велике плоче камене, па сазидаше римску чесму, да би од великога вира имали само користи, а не и штете. Ту су се, доцније, крај чесме девојке скупљале и певале тако умилно — да се небо осмехивало радујући се њиховој срећи и њиховој лепоти. — Али, једнога дана, када се нико није надао, прште најтежа плоча, а вода стаде кључати силно и страшно. — Распаде се, од те подземне силе, цела чесма која је била велика као град. Страховита водена сила је све већма кључала и плавила равницу, у којој се дотле цело село песмом орило... Живаљ се спасаваше како је ко могао, бежећи на планине где, ето, после саградише ново насеље. Она је вода, кад је испунила целу равницу, пробила себи корито. То је Језерац, који истиче из језера, с јужне стране. Вир је на северу, а Довир је остао под језером. — У Дојранско језеро утиче и речица Топлица. Она је и зими

ружичаста и топла, као крв. — Насеобина, коју затим саградише сељаци, спасавајући се из поплављеног поља звала се Довир и Пољин, по тим Пољанима који ту дођоше. — А Турци су Довир звали Дсир и додали му „ан", па је онда тако постао то наш Дојран. — Бог узео... Бог дао...

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

...Сад је Драшко опет тамо у пределима изнад Дојранскога језера, али је овога пута сâм... Где ли се налази његова батерија? — Можда је баш у тој брестовој шуми, које су обоје толико заволели... Да ли ће га наћи умољени весник да му достави неколико речи од његове Миле? А ако га не нађе?... Ако је Драшко морао да се упути на неко друго место?... Можда га је таква наредба већ чекала у Дојрану?... Да ли ће министар војни хтети да поступи по конзуловој молби и да упути Драшка у неку радионицу, у Русију, ради изградње првога модела?... Да ли ће се кроз Румунију моћи проћи? — Докле ће трајати неизвесност?...

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

Свитало је већ, а уморна Милина главица никако да се умири под навалом ужакрсних пи-

тања и живих визија, које су се с питањима борише за превласт. — А кад је скоро сасвим свануло, све се то кристализовало у закључцима: „Не могу отпутовати из Ниша за Русију, пре но што се с Драшком договорим, и пре но што будем сигурна да ће и он тамо бити упућен. Мимо свога и непотребно разноврсног обавештавања, које добих у Руском посланству, ипак не знам ништа ни о условима ни о приликама, под којима ће се наш модел радити. Нема времена више ни за писање писма, ни за чекање на одговор. Најбоље ће бити ако успем да договорем Драшка телефоном. Можда ће ми сиромах професор Милошић моћи то учинити... Можда је Драшко, већ по истоме веснику упутио неколико речи?... Можда се већ јутрос креће из Дојрана у Ниш?... Можда ће ускоро све опет добро бити?... Ах.."

...Свевишњи господару света! Колико људска душа мало уме да се мири с тешким претпоставкама... И колико увек верује у могућност утешнога исхода...

* * *

Из суседне собе одјекнуше ударци старога зиднога сата са теговима и ланцима. — Време је откуцавало нове потребе, наговешта-

вало нове бриге и захтевало пуну меру прибраности у судбоносним тренуцима, који су наилазили...

Плавичасто-сива, хладна светлост продирала је у собу истовремено са свакодневним уличним жагором и звуцима, које су оковани точкови и потковице стварали по неравној калдрми.

Кандиоце је пуцкарало — зејтин је догорео. Свануло је.

— — — — — — — — — — —

— Ја нисам ноћас тренула — жалила се госпођица Наталија за доручком. Сву ноћ сам размишљала о Вама. Све сам у неком страху била. Обузимају ме страшне слутње. Није ми више ни моја кућа сигурна. Ако се и Ниш морадне евакуисати — биће најстрашније од свега! Кад бисте могли и мене да поведете са собом, ја бих све оставила и пошла са Вама у Русију. Ја умем и да шијем и да везем. Не бих Вам била на терету. У Русији се у везу дивно разумеју... Поведите ме са собом!...

— Добро, Наталија, размислите лепо о свему, а ја ћу са своје стране покушати све што од мене зависи — умирила је Мила.

V

Исте те ноћи код „Рускога Цара" говорило се у главном о Милином и Драшковом животу и прсналаску. Велика киша и занимљиви предмет разговора учинише да је капетан Жупа био и сâм изненађен приметивши са коликом пажњом се слуша његово приповедање. Кад је отпочео реченицом: — „Свима је познато да је Драшко, дуги низ годинâ, био мој најмилији друг" — његови суседи за столом примакоше се ближе, да што боље чују шта ће им он даље рећи. А Жупа је заиста говорио тоном човека, који се сматра најпозванији да их обавести:

— Били смо другови који су један другоме знали све одлике и све недостатке. Годинама смо делили свако добро и свако зло свакидашњега живота. Заносили смо се, одушевљавали свим илузијама у срећи и презирали смо сваки сентиментални бол. — „Довољно је да те погледам па да знам шта ми-

слиш побро!" — говорио ми је мој побратим, с убеђењем. Тако је заиста и било. Толико смо били присни пријатељи! — За све што се око нас збивало, ми смо имали уговорене формулице које су означавале степене за значај доживелих догађаја. Али, једнога дана, догодило се да се он сасвим неочекивано промењо према мени. Почео је изненада и без икаква повода да ме избегава. Било је то, од прилике, пре две године. Узрок томе избегавању остао је и данас још замотан у паучину... Био сам ја и брижан и срдит због тога. Он је од мене крио извор дивне радости, која му је из очију блистала... А ја нисам могао да докучим шта је то, што га је од мене одвојило. Шта га је отело из круга у коме се он дотле кретао? Какав је то дух прожмао сваки кутић његова бића и пренео га у неке незнане крајеве. Дуго и често сам навaљивао да ми открије своју тајну. Али одговори, које ми је неискрено давао, па чак ни они које сам ја сâм изналазио, нису били довољни да објасне ту наглу промену. Напротив. Они су чинили да је још јасније бивало моје уверење о постојању неке велике, непробојне тајне са нечим стихијским... недокучним — што ће за увек остати несбјашњено: љубоморно крије од мене сво

шта мисли и чему се нада... биће по среди нека нова љубав! — Али, познавајући Драшка као несталног, мало сентименталног и сазданог од мешавине бучне страсти и брзога заборава — ипак нисам могао да се снађем. Најзад сам, јако уверен, решио да чекам дан, када ће он сам прићи расположен да ми прича о безбојним тренуцима, који наступају после загрејане атмосфере и бележе стазицу којом се љубав удаљава из човекове душе... Умео је он о тим тренуцима да говори сочним језиком и уз пуно презрења за заблуде оних бића, која не маре за промене у љубави. — Знао је да опише и хладноћу и празнину душе, која је колико јуче савршено одиграла дочаравање илузија среће. Жупа застаде, испразни чашицу па настави: — Тај дан сам чекао. — Веровао сам чврсто да ће ме мој побратим потражити, не да ми се јада — него да ми прича. Знао је он да прича. ...И ето, — после две године избегавања, ћутања и удаљавања јавио ми се, прекјуче. Писао ми је. Истина, не баш онако, како сам очекивао — то признајем — али, није он једини који се изменио... Ни ја нисам више онај исти. Ратови и болести изменише цео свет — ког на боље а ког и на горе! Ја нисам постао бољи до те мере да бих Вам се

могао похвалити како без јеткости помишљам данас — колико се мој најмилији друг од мене удаљио . . .

— А шта ти пише твој побратим? — запита мајор Милошевић с очигледним интересовањем.

— Написао ми је велики роман у неколико значајних речи! — одговори му капетан Жупа, припаљујући цигарету. — Каже он у писму своме од прилике овако: ...Две линије од по 180 степени кад се споје у својим крајњим тачкама дају једну целину. Круг од 360 степени. А та целина је оно што се најређе налази. То је таква реткост — да ју је само он, главом мој побратим, једини у свету био у стању из васионе на земљу пренети и за себе одржати!...

— Тако ти пише? —

— Баш тако! — Истина, не тим речима, али, ипак тако; а то нам са накнадним допунама, које објашњавају и потврђују непобитност тога тврђења, даје доказе о фантастичним истинама.

Говорећи, Жупа се био устурио и цртајући цигаретом по ваздуху, као да пише геометријске фигурице кредом по табли, наставио је, наслађујући се интересовањем својих

слушалаца. Лево од њега седео је мајор Милошевић а са десне стране налазило се вечером заузето— особље руског посланства са неколицином мобилисаних младића на служби у Министарству, у Дивизији, у Пошти, и у Телеграфу. — Цензор Милошић седео је прекопута Жупе, који је говорио :

— Ето, на пример, обично се дешава да линије интелекта достижу по десетак до тријестак степени. Споје се — па онда сав онај збир који им недостаје до целине од 360 степени, или уображавају, или презиру! — То још некако и иде... Куд и камо је горе кад се једна линија извије до близу 160 степени, а према њој се испречи друга, од непуних десетак... Тада је уместо тврђаве, у којој се чувају услови за одржавање целине трајне среће — сагра-ђен врбов вењак, кроз који дува кошава и око кога се сливају мутни поточићи учесталих јесењих киша... Често бива — и ово је истина — да се таквој геометријској фигури придо-дају онда и још неке друге линијице, које су од небеса измољене да би се празнина попу-нила и илузија среће ипак некако створила... Али тврђава је једно — а врбов вењак је друго... па ма како он био накнадно подупи-ран и облепљиван! То се зна од како свет по-стоји!...

— А да ли ти је писао штогод и о проналаску? — прекиде га мајор Милошевић, тсном пословнога човека.

— Молио ме је у писму да се његовој дивној Мили нађем у невољи. Ја то и чиним. Како је сутра мој последњи дан опоравка од Пегавца — ја ћу, од прекосутра, поново заузети своје место на мртвој стражи негде око Пирота, и мотрићу да завојевачке најезде не дођу до Ниша пре но што топ-митраљез мога побратима буде спреман да их поздрави код Синђелићевога венца, изнад Светог Пантелејмона... У томе духу ћу и одговорити коме побратиму. Нећу заборавити да му кажем да ћеш ти од сутра и дању и ноћу мислити о његовом благу, и да ћеш почињити надчовечанске напоре за што бржи и бољи успех његове дивне Миле. И онога другога његовога проналаска...

— Корисније би било да ти госпођи Мили напишеш и упутиш одговор на то писмо које си од њега примио. Могао би рећи неку лепу реч о моме интересовању и саветовати јој да верује у моју искреност човека, који јој сада може најбоље помоћи. — Ја сам сигуран да би она твоје савете примила — ако их мудро изнесеш.... Ти би тиме учинио заиста једно

племенито дело — јер ако тај митраљез може донети стварне користи, онда је злочин не остварити га! Замисли само колико ће се сви Савезници заинтересовати за малу, ојађену Србију, у којој се, у ово доба, остварују такве генијалне идеје!... Рећи ћу ти шта је већ руски изасланик урадио!... Чуо сам и од многих других — да су сви начуљили уши... Ми смо, брате, дужни из чистога родољубља претворити се у пожртвоване помагаче да се таква замисао изведе и у дело! Тај митраљез треба да успе. Биће то понос свих нас. И кад то неби била њена идеја, и онда би је требало изгурати на видело — а камо ли овако! Да сам ја Министар војни, или да нам је наш министар човек, на кога се може утицати, кад се појави потреба да се уради оно што је ред, тај би митраљез или већ грувао, или би смо престали да о њему сањамо и дању и ноћу! — Али, мени све нешто говори да ће тај дивни проналазак свима нама служити на част, ако умеднемо да га својски изгурамо! Ја то предосећам не само као инжињер и послован човек, него и као биће, које зна да се велике ствари остварују само онда ако им се човек цео посвети. — Зато и ја, ето...

— Познајем ја ту младу лепотицу, о ко-

јој се вечерас воде сви разговори иако њу — онако како је ја познајем — нико још није поменуо! — јави се изненада један омален бледи дебељко — ђак-наредник, са службом у дивизији, иначе студент права и дописник познатога престоничкога дневнога листа „Политика".

— Гле, молим те?! — Узвикну Жупа зловољан што овај младић упаде у реч мајору Милошевићу баш кад се Жупи чинило да ће мајор рећи још нешто веома важно.

— На кога ти мислиш? — запита оштро мајор Милошевић.

— Па мислим на особу о којој сви говорите вечерас. Знам ја и њу и њеногa Драшка. Познате су ми и сензационалне новости о њима, — потврди бледи дебељко.

— Е онда причај шта знаш! — нареди Жупа пунећи чаше вином.

Било је то пре равно шест година и то одмах по мојој свршеној матури. Ја сам тада тек био постао дописник „Политике", у чијој је редакцији мој ујак имао утицаја. Како је Ниш већ онда био главни конкурент престонице са својим помодаркама, као и великим гарнизоном, имало се о чему писати. — Али, кад је та необична млада и лепа дама овдо у просто-

ријама „Рускога Цара" — у нишкоме позоришту — где су гостовале наше најбоље глумачке снаге тога доба, приказала свој први позоришни комадић, ја сам добио крила. Као новопечени дописник „Политике" похитао сам да потврдим свој новинарски таленат пишући опширну критику о њеноме делцету. Тај позоришни комадић звао се „У веку нервозе". Дивна ауторка, имала је у то доба непуних осамнаест година. А и глумици, која је играла главну улогу није било више од седамнаест или осамнаест година. Интересантно је да су и ауторка и глумица биле већ оставиле своје прве мужеве. Оба су њихова мужа, међутим, били добро познати као знатно старији, заслужни народни просветитељи и особењаци... А ја сам — као и многи остали моји другови припадао оној групи матураната, која је сматрала за своју дужност да свима младим, лепим и љупким женама и девојкама сваке вечери приређује серенаде и свако јутро цвећем кити капије и баштинске ограде

— Развезао си, као да ми никада нисмо чули о тим временима и обичајима; а ми, не само да их знамо него смо и сами учествовали у њиховоме култу! — прекиде га Жупа.

— Пусти човека нека нам исприча шта

зна! — рече мајор, кога су занимала сва „открића" на која је он у Нишу наилазио.

— Дакле — настави задовољни дебељко — седнем ја лепо и напишем приказ премијере позоришнога комада „У веку нервозе". Како сам у глумицу, малу Цају, био заљубљен и патио од велике љубоморе која пропраћа све матурантске љубави, то од мога приказа испаде циничка критика. — Казао сам ја тамо, од прилике овако: — „Позоришна критика необичне премијере, необичнога комадића у једном чину који се зове „У веку нервозе" — ваљда зато, што су му и ауторка и главна глумица осамнајестогодишње распуштенице, веома каприциозне, врло лепе и запањујући сигурне колико у тачност својих запажања толико и у величину снаге својих талената за приказивање свих недостатака у животу људи чија је интелигенција давно већ призната. — Премијера је, наравно, примљена са френетичним одушевљењем. Ниш има благодарну публику! .. У тренуцима, када се — да би приказвање живота и људи било што реалније — на позорницу појавио главом Срета-колачар, држећи у рукама своју оригиналну „Добошку торту" — наступила је опасност да ће одушевљени узвици уз пљескање, бацање

цвећа и разбијање чаша разнети позорницу и затрпати и глумицу и ауторку. И сама је ауторка била јако изненађена неочекиваним успехом своје творевине. — Јер, зато што је цело ово мало делце, у ствари само једно велико исмевање појединих врло поштованих људи — премијера нам је била објављена без имена пишчевог. Али — као што се лако може замислити — баш с тога што писац није марио да његово име буде намалано на огромним шареним плакатама, које су те вечери довеле „цео Ниш" пред бину и иначе вољеногa нишкога позоришта, није било живе душе која није знала ко је написао тај мали позоришни комадић . . ." Ја сам, ето отприлике тако то све написао; а „Политика" је моју позоришну критику штампала на другој страни додавши да је то од нарочито послатога дописника. — Мени се, као почетнику-новинару чинило да сам том позоришном критиком пробио лед и да сам себи осигурао и приход и глас. — Међутим, десило се да је моја новинарска каријера била свршена баш са тим дописом, од кога сам ја много очекивао. Да „Политика" није штампала тај мој допис, мање бих изгубио. Али он је био штампан и открио је сву моју љубомору. Осим тога изазвао је чак и полемику. То ми није требало.

— Није то у ствари било оно, што се једном правом полемиком назвати може! — обрати му се мало замореним али ипак убедљивим гласом професор Милошић. — Веома се лепо сећам како је текла цела та ствар. Ваш приказ у новинама био је, као што и сами велите, цинички напад на глумицу али је узгред погодио и ауторку. Из тога разлога ауторка је штампала у „Правди" — у којој је била стални сарадник — „Одговор на критику", и на врло елегантан начин доказала је Вашу пристрасност.

— Зар је она и новинар? — А ја о томе ни појма нисам имао! Нисам ништа знао! То сад први пут чујем! — вајкаше се мајор.

— Она је поред многих других ситнијих али пробраних стварчица превела онај велики Шпилхагенов роман „Проблематичне природе", који је штампан у „Правди"; а и у „Вечерњим новостима" преводила је лепе подлистке — сбавести га професор Милошић, па се онда окрете дебељушноме критичару: — Дакле, кад је онда изишао у „Правди" њен „Одговор на критику", ја сам као сарадник „Самоуправе" сматрао за другарску дужност да кроз „Самоуправу" проговорим неколико праведних, искрених и топлих речи колико о

ведрини духа толико и о лакоћи и тачности потеза, којима је она ставила тачкице изнад свих „јота" у приказу свога недораслога критичара. То што Ви називате полемиком, било је у суштини само једно осветљавање истине и ништа друго. Да Вама све то — као почетнику — није нашкодило, најбољи је доказ у томе што сте доцније тачније и учтивије приказе слали својој редакцији.

— Како да му није нашкодило кад га глумица Мала Цаја није више хтела ни погледати! Кад је после тога с друговима долазио да приређује серенаде под њеним прозором, она је пуштала свога великога кера Цигу да разјури нежељене обожаваоце! — насмеја се Жупа.

— Бива тако по неки пут да човек учини непромишљеност, па се после осећа као да лежи у ковчегу, у прописно ископаној дубини и слуша како по поклопцу одјекују грудвице земље! — филозофски додаде професор Милошић гледајући како Жупа поручује нову боцу Горичкога вина.

— Да ли она још пише? запита мајор.

— Она ствара . . .

— А Ви? шта Ви пишете сад?

Око усана професорових заигра горак осмех кад се после малога размишљања одлучи да одговори:

— Где год се кренем, свуда се сретнем са многобројним костурима за приче које живот пружа... Баш сам мало пре мислио о једноме од њих: — Створио Бог богатство природе, дао му и облик и вредност савршенога бисера и поверио морским валима, да га милују и чувају. Љушкајући га тако, вали га дољушкају до песка пред ноге младога рибара. Засењен сјајем, рибар остави мрежу своју и клече пред бисером. Узе га у руке, и дивећи се љубљаше га — луд од среће. Топло је блистао бисер на његовоме длану чак и кад је сунце зашло за облаке. Али се у рибару пробуди жеља да гледа како ће се сунчеви зраци преламати на његовом бисеру... Пуста неодољивост жеље — кад је моћ судбине ствара!... Момчић спусти свој бисер на песак, ту где га је нашао, па отрчи у храм да од сунца измоли задовољење своје жеље. — Услиши му сунашце молбицу и изиђе из облака али његовога бисера не бејаше више на месту, на коме га је био оставио. Ето, господине мајоре, ја сад верујем да ћу имати Вама да захвалим, ако од ове причице некад

нешто буде! А сад, господо, лаку ноћ и нека буде Божија воља! —

— Чудан је овај човек! — узвикну мајор. — У почетку је за све време само ћутао — а кад је већ био решио да пође кући, онда је једноме очитао буквицу а другоме испричао причу. Да ли је он заиста веома добар друг госпође Миле?..

— Мислио сам да ћеш ме запитати да ли је киша престала, па да се разилазимо! — зловољно му одговори Жупа, устајући.

— Овај филозоф је грудоболан. Упоредо са његовом грудобољом расте и његово мистично поетско уображење! — додаде дебељко критичар спремајући се да пође.

— Мени се не жури! — рече им мајор Милошевић, рукујући се. Видим да су и Французи и Руси завршили вечеру, па ћу да им се примакнем. Можда су добили још неке нове депеше?... Идем по обавештења. — А ти, драги мој друже Жупо, не заборави да си ми обећао написати писмо за госпођу Милу...

* * *

За оближњим столом, за којим су седели чиновници савезничких дипломатских и српских установа, живо су коментарисани сви до-

гађаји из свих земаља и са свих фронтова, чије су линије у то време биле развучене од Северног мора до Француске — Швајцарске; од Двине до Дњестра; од Алпа до Јадранскога мора и од Јадрана, па око Црне Горе и Санџака низ Дрину, Саву и Дунав, а затим уз Тимок и најзад кривудавом цртицом са севера на југ — све до Дојранскога Језера. —

Надмоћни непријатељски фронт, у облику усијане потковице стајао је обавијен око јуначке Србије, у којој је свако срце остајало припијено за родну груду, — чак и у безнадежним тренуцима живота.

Ових историјских дана, с уласком у четврто тромесечје друге календарске године Светскога рата, општа ситуација на шаховској таблици Европе, била је у главном оваква:

На Западу, на земљишту Француске и Италије одржана је стабилизација на свима позицијама. И најкрвавији сукоби, целе ове године нису давали других промена до прелажења из руке у руку појединачних заселака, шумарака и осматрачница. Тиме, непријатељске снаге нису претрпеле већих губитака од оних које су подносили Савезници.

На Истоку — ствари су стајале друкчије. Ту су непријатељи били победници у својој ве-

ликој офанзиви против Руса. Руска војска — повучена чак преко граница, које су у осамнаестоме веку обележавале источне међе Краљевине Пољске — с муком је одржавала фронтове око Риге и Двинска, стално кубурећи с муницијом. Непријатељски ђенералштаб је пожњео велике успехе овом офанзивом која је трајала четири месеца. Сви делови Аустрије били су ван ратне опасности. Галицију су ослободиле армије спуштајући се са Карпата. Од Буга до Немња чврста линија са свима важним утврђењима била је у рукама непријатељске коалиције — док је морално и материјално стање руских дивизија онемогућавало брзу противофанзиву...

Трењуци овога доба — такву су слику давали и њоме стварали бојазан да ће однекуда у непријатељском ђенералштабу искрснути неки талентовани млади стратег, смео и предузимљив, који ће на источноме фронту спустити завесу, објавити велику паузу између чинова, па за време паузе све снаге пренети с источнога на западни фронт, да у идућем чину и њега расклинка...

Срећом по западни фронт, такав се стратег није нашао у ђенералштабу непријатељских централних царевина! —

На његовом месту седеле су велике застареле амбиције, које су желеле доживети још нових, великих ефеката — баш на истоку! Било им је јасно да и поред свих успелих офанзива и заузимања огромних територија, њихов главни ратни циљ није био постигнут. Руске су се армије извукле из опкољеног центра. Непријатељ је добио простора — али не и војску. Свет није остао засењен успехом савезничких непријатеља. — Успех је постојао, али је циљ био промашен. —

И, шта се тада догађа?...

Догађа се да се Макензену, главном војсковођи непријатељских снага, на југо-источноме фронту прстом указује на Србију. — Мала јуначка Србија, која их је већ неколико пута кињила одбацујући их са свога земљишта, али која је сада, после проширавања коалиције централних сила, остала незаштићена на пољу Европске шаховске таблице...

Шта је сметало Савезницима да благовремено предвиде и једну овакву могућност?

Зашто ни сада, у овако критичним тренуцима, у такву могућност још не верују? — Зашто непријатељским дивизијама тако олако предају цео лук незаштићене капије од Дрине до Дојрана?..

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

Да ли је заиста било немогуће непријатељски напад на Србију предвидети и спречити? —

Или, нису можда просто могли веровати да је амбицији централних царевина било стало баш до самога и релативнога задовољства да униште Србију ове јесени?..

На сваки начин тешке се последице спремају ових дана, ако се утврди да се није могла предочити и једна оваква евентуалност...

Зашто се не предочава да: ако се главно ратиште ових дана преноси са истока на Балкан, то може бити још и због других разлога... У томе случају ће и Афекат и Ефекат свакако бити велики — ако се Србија, макар и привремено, као слободна нација избрише са карте даљих војних операција!...

Зар наши, границама најближи, Савезници са запада збиља не виде да би они могли — уместо да узалудно ударају у Алписке стене и падају око Изонца, могли прећи на отворене обале плавога Јадрана и ту бити дочекани онако — како се дочекује брат-пријатељ-савезник, који долази Србији у помоћ да потврди вековима знану, најлепшу културу Јужно-словенскога живота у овим крајевима?..

— — — — — — — — — — —

Кад је мајор Милошевић опростивши се са грудоболним професором, дебељушким новинаром и капетаном Жупом пришао овоме столу за којим се овако живо дебатовало, руски конзул је баш гласно тврдио:

— Није непријатељским силама стало до покоравања Србије — као Србије!... Њима је данас потребно да се распрсну оне лобање у којима мозгови више не примају убеђења о њиховој свеопштој надмоћности. — А осим тога заузимање Србије потребно им је још и за то, да својим замореним дивизијама покажу блештаве перспективе које их чекају, преко слободне пруге Беч—Цариград, тамо даље у богатоме Египту... евентуално и у Индији. — О!... не треба се песимистички осмехивати на овакве хиперболе! — Хиперболе су те, помоћу којих се људство креће! Оне су те главне силе, које носе кад се иде ка недостижноме циљу! Оне покрећу све земаљске и надземаљске снаге, чак и онда, кад се светлост крајњега циља више и не види! Она учине незнатним осећање подношених жртава у непроходним пролазима!...

— — — — — — — — — — —

— А какве су вечерашње конкретне вести? — запита мајор Милошевић, рукујући се са свима и седајући за сто, крај конзула.

— Веома добре су вести, господине мајоре! — одговори му један млађи чиновник, вадећи из унутарњег џепа оловком припремљени, тек дешифровани, текст извештаја.

— Да дивно оптимистичкога расположења, које нам ови извештаји нуде! — примети његов сусед, посматрајући како мајор Милошевић са руским конзулом гута написане речи.

Вести су тврдиле:

„... Извиђачки, савезнички авиони нису приметили никакво значајно концентрисање непријатељске војске нити на северу нити на истоку Србије ..."

* * *

„... Господин Вивиани, претседник француског министарског савета изјавиће на седници француског парламента — који ће се састати на дан дванајестог октобра текуће године — да је Савезничко ратно веће донело дефинитивну одлуку — да помогне Србију у што краћем времену ..."

* * *

„...Велики војвода Никола постаје вицекраљ Кавказа, с мисијом да са Енглезима у

Индији организује Месопотамску експедицију. На место Великога војводе Николе именован је генерал Алексијев, као главни командант војске на фронту..."

* * *

— Ако се у њихову тачност може веровати — онда су све ово само добре вести! — примети мајор Милошевић.

— Далеко је од мене сумња у искреност извештаја. Ја не сумњам чак ни у то да су авијатичари — извиђачи имали добре очи!... — осмехну се руски конзул. — Ми се овде налазимо пред другим проблемом. Моја се сумња прекоси на проницљивост савезничких одговорних шефова... Шта би авијатичари и могли да примете усред бела дана, кад фон Макензен ноћу изводи напорна марширања, а дању строгом наредбом наређује да се спава по селима и по шумарцима!... Ствар је у томе што не треба заборављати какву тактику Макензен развија кад се спрема за велику офанзиву. Треба увидети да он понавља онај свој изум, који му је веома успео у маневрисању код Дунајеца!... Колико ли пута непријатељски ђенералштаб треба да покови исти тај подвиг, па да га наши благовремено схвате? Једино

што сада може да буде заиста добро, — и то ако се брзо изведе, — јесте да наши хитно пошаљу у Румунију бар једну своју дивизију!... Непријатељи сигурно неће хтети даље да залазе у руске територије а и Руси до идућег пролећа неће бити спремни за против-офанзиву... Шта ви о томе мислите?

— Обавештен сам до најтањих танчина о свему што се тога предмета тиче! — узвикну мајор Милошевић, и сам одушевљен одлучном смелошћу, којом је по кашто успевао да заклони своје изненађење, кад му се догоди да од познаника и пријатеља први пут чује да се говори о некоме предмету а у исто време и примети како они рачунају на његово мишљење.

— Већ сте обавештени?

— Као што рекох, — потврди мајор. — Питање је само у томе што би требало знати да ли су се Румуни сигурно определили да приступе Савезничкоме блоку...

— Као што вам је познато, они су од Савезника тражили пет добро опремљених дивизија и пет хиљада коња за своје војнике... Али, ако заиста и једну једину добру дивизију ускоро добију, цео ће Југоисток тиме имати гаранције за сигурност бољих прогноза за завршетак рата!...

— То је већ ствар свршена! — смело потврди мајор на велико задовољство господина конзула.

— Био сам забринут — настави конзул — јер је вечерас изгледало да више никакве везе са Русијом нису могуће преко Румуније... И до сада веома је тешко било пролазити кроз Румунију, али сада није више чак ни толико могуће...

— Везе су прекинуте! И то ми је такође познато — потврди мајор — баш сам се интересовао због израде нашега митраљеза за бомбе у вези са путовањем лепе даме. — И, кад сам сазнао за све опасности тога пута, онда сам се обратио моме одличноме пријатељу, министру, у чији ресор спада једна одлична радионица, која се налази овде у Нишу и у коју се сад из Крагујевца довозе и смештају потребне машине.

— Министра војног? — запита конзул изненађен.

— Није војног! Он нема више могућности да уради штогод за тај проналазак. Али, ја сам са министром пољопривреде и са неким нашим посланицима већ уредио ствар. Док се пут за Русију не обезбеди, најкорисније ће бити да ми овде већ израдимо појединке до-

лове које ће по свој прилици требати усавршавати пре но што се пређе на велику фабрикацију у Русији.

— То ме веома интересује, — рече конзул.

— И о вашем интересовању сам такође потпуно обавештен, драги пријатељу! — заврши мајор опраштајући се са свима, необично задовољан што је вечерас оволико много интересантних ствари сазнао.

— — — — — — — — — — —

* * *

VI

Слабо јесење сунце нагињало је ка заласку већ, а Мила је још непрестано — по небројени пут — отварала и читала писма која је тога дана добила. — Драшково писмо је шапутало речи које милују и обнављају пориве душе великих радости и топлих суза. — Конзулово је давало обавештења; цензорово је наговештавало слутње и туговање; а мајорово се наметало саветима.

* * *

Драшко је кроз писмо шапутао:

„... Мила, моја рођена, моје све! Пролазе трепуци вечности а не трепуци живота. Обећао сам ти да ћу ти писати о свему што се од нашега растанка догађа око мене. Међутим, све што се око мене збива — губи се, и ја осећам већ, да ћу ти данас знати говорити само о ономе, што је у мени; јер си ти у мојим грудима, у свакој капи крви срца мога, у целоме

моме Ја. Никога и ничега нигде више нема... Мила, да чујем кристалне звуке твога умилнога гласа. Прићи да опет осетим сву божанску хармонију у допуњавању наших бића! У подударању осећаја срца, душе, мозга и нерава! Ходи, рођена, јер умирем од жеђи за тобом. Мила, ја знам, ти тражиш у овим редовима бар неколико „храбрих и паметних речи"... ти их толико волиш, паметнице моја лепа! — Али, опрости ми... Све што сам кадар рећи ти данас свешће се на вапај: Мила, дођи! — Јесте, дођи! — Остави тамо у Нишу све дужности које си предузела око извођења нашега плана — па ходи к мени! — „Шта ће бити са израдом нашега проналаска ако те послушам?" — пита ме твој поглед.

Али ја, видиш — навикнут већ на твоју благост и на твоје често праштање — уместо да ти на питања одговарам, увек сам ти говорио само о твоме погледу што у мојим мислима изазива чежњу и жеђ за тренуцима ненадмашне среће у нашој љубави. — Срце!, ја ти и сада само тако знам одговорити... Мила! Срце! Дођи к мени...

Ово ти писмо пишем из Ђевђелије. Обузело ме је неко страховито предосећање да те више никад нећу загрлити ако сад не дођеш.

Промењена је наредба о положају моје батерије. Ми не идемо за Дојран. И кад бих ти написао где ћемо ићи, цензура би избрисала, па ти ни онда не би знала где ћу ја бити. На сваки начин требаће — кажу — да се негде сретнемо са првим кукуреком никлим из савезничких, обећаних трупа. — Пођи с Малишом чим ово писмо добијеш. Ја ћу те чекати у Ђевђелији. Ако ја не будем у Ђевђелији кад ти дођеш, наш пријатељ командант места биће ти на услузи и упутиће те к мени. Он је био веома изненађен, када сам му објаснио да си ти остала сама с Малишом у Нишу. Сви су, и другови и старешине толико навикли већ да се диве животворној снази која је чинила да си ти, са толико веселе издржљивости, неуморно подносила све напоре и све незгоде граничарскога, војничкога живота у природи. Две годинице смо заиста увек заједно провели на граничним положајима, обилазећи чак и опасна места, увек заједно!...

Доћи свакако. Зовем те рукама дрхтавим од чежње, очима пуним молбе и усницама вечно жељним нежних шапата и миловања...

Пољуби Малишу. Чувај га. Дођите. Чекам. Драшко".

Руски конзул је — руским правописом — обавештавао:

„... Много уважена и драга госпођо!

Нема више слободнога пролаза до Румуније, на путу за Русију. Али, Ви можете сачекати да се тај пролаз васпостави. Биће то ускоро. Обавештавам Вас у поверењу: помоћ од две стотине хиљада људи коју је румунска влада тражила од Русије, одговарајући на савезничке захтеве да се Румунија определи какав ће став заузети у овоме рату, ускоро ће бити упућена у Румунију, ради обезбеђења њених граница. У томе случају Ви бисте могли проћи намераваним путем. Тада ће и тај пут бити безбедан.

Министар војни ће у најкраћем времену довести у Ниш капетана проналазача. Могу Вам јавити још једну веома важну вест: Савезнички авиони, који су преко Темишвара извиђали непријатељске поло-

жаје у близини српских граница, нису приметили никакво нарочито кретање нити концентрисање непријатељске војске. — Ти су извештаји званични и искрени. У њих се може веровати. — Вест, да ће Руси упутити своју војску у Румунију, учиниће по свој прилици да непријатељи обуставе нагомилавање своје војске око српских граница, а да у исто време и мало боље размисле о својим плановима.

И мене је синоћ заинтересовао предлог српског Министра пољопривреде. У његовој радионици, овде у Нишу на Горици моћи ћете отпочети са изградњом бар неких делова Вашега митраљеза. На тај начин, могли би се, не губећи време, уочити недостаци појединих делова, ако их уопште има. Са већ израђеним првим моделом брже ће ићи сви послови око велике фабрикације, која ће се доцније вршити у Русији.

Ја Вас молим да новац задржите; да сачувате сву своју херојску активност и истрајност ради извођења својих планова, и да увек верујете у моје свагдашње неизмерно поштовање..."

* * *

Цензор Милошић је наслућивао:

„Ја ипак верујем да су моје личне недаће веома јако криве што Вас не могу обрадовати ни једним добрим гласом. — Дивна госпођо! Ваш се обожавани супруг уопште не налази у области Дојранске војне команде. Тамо Вам ноћас нико није знао рећи где се он налазио ноћас, кад смо га телефоном тражили... Кажу да по својој прилици то ни само Министарство војно не зна... У клин и у плочу!... Такве су команде у свима земљама... Ја ћу се пак старати да и данас, и свих ових дана, покушам да капетана Драшка обавестим о свему што му Ви будете желели поручити. Хвала Вам на поверењу. Обратите ми се, молим Вас, сваки пут кадгод Вам то буде потребно. Ја знам да несрећни људи нису добри помагачи. Синоћ сам, случајно, код „Рускога Цара" сазнао да Ви имате много добровољних помагача. Њих је, чини ми се и више, но што Вам је потребно и што Ви то желите".

* * *

Мајор Милошевић је саветовао:

„... Поштована госпођо, ја сам ноћас био у друштву рускога конзула, францу-

ског аташеа, капетана Жупе и још много других утицајних личности, које су се јако заинтересовале за израду Вашега проналаска. Жупа је добио писмо од капетана Драшка и рекао ми је синоћ да ће да Вам пошаље одговор на то писмо, које је капетан Драшко упутио њему, поводом израде проналаска.

Жупа путује данас за бугарски фронт. Пред свој полазак замолио ме је да ја предузмем сва старања око израде модела и да тиме, у неку руку, испуним жељу капетана Драшка. Ја то чиним свесрдно и предано. Сви ми сматрамо за своју свету дужност да помогнемо израду тога митраљеза за бомбе — не жалећи труда и жртава. — Руски конзул ће Вас у току данашњега дана обавестити о томе да је и он потпуно усвојио моје савете да се проналазак ради овде у Нишу. На сваки начин ја Вас молим да ми верујете да треба пожурити са првим опитима, и да треба што пре Ваш проналазак превести са хартије у дело. Радионица на Горици биће спремна прекосутра по подне, да отпочне израду Вашега проналаска. Министар пољопривреде, у чији ресор та ради-

. . оница спада још увек, очекује Вас сутра у подне у својој канцеларији. Његова канцеларија се налази преко пута главне нишке поште. Ја Вам саветујем да одете до њега на сваки начин. Визу пасоша за пут кроз Румунију за Русију не може нико више добити. То ће Вам и руски конзул јавити. Међутим, кредит за израду првога модела у Нишу добићете сутра од Министра пољопривреде. Ја ћу већ колико данас отићи на Горицу да видим како стоје ствари. Ја јесам и остајем Вама одани помагач и пријатељ мајор Милошевић".

* * *

— — — — — — — — — — —

Читајући, Мила није ни приметила да је госпођица Наталија пришла и нагнувши се над њом извадила из своје велике торбице некакав пространи табак црвене хартије цео наштампан неким објавама латиницом.

— Ви сте плакали, госпођо Мила, док сам ја са Малишом била код обућара да му пробамо нове чизмице за пут! — рече госпођица Наталија пољубивши је у косу.

— Нисам плакала! — одговори Мила склањајући сва писма која је дотле читала.

— Плакали сте, али и сами можда нисте

приметили да сте плакали! — остаде при своме убеђењу госпођица Наталија, па онда додаде: — Они авиони што су данас летели изнад Ниша, нису били авиони наших савезника, као што смо сви веровали. Ево шта су бацили на главни трг, тамо пред Чиновничком читаоницом и на бедеме нашега парка!.... Ако наши тврде да ће и овога пута спречити непријатељске најезде, е онда, Бога ми, они прецењују своје проницљивости и своје снаге!... Лепо су нам свима рекли да ће **савезнички** авиони летети над Нишом, а уместо савезничких авиона ето га тај проклети Макензијев, или како му оно бејаше име; — погледајте шта нам је послао без поштара!... Али, ако он има намеру да одржи своју реч коју овим плакатима даје грађанима Ниша онда ће и његова насиља, вероватно моћи да се преживе!... Он обећава Нишу да ће на сваки начин, његов долазак у Ниш починити много мање неправде него што су Нишлије навикле већ да трпе од Турака и од осталих режима... Читајте, само Видите, каже да долази да одржава ред, и да никоме од грађана, жена, девојака, дечака и дечице, неће учинити ништа нажао. Наравно, строго тражи да се сви држе мирно и да му нико не скриви неким испадом...

— Углавном, он јавља да долази и не би желео да га са некога ћепенка поздраве каменицама...

— Па јесте, не тражи да му честитамо и да га дочекујемо...

— Али, видите, тврди даље, и то масним словима, да ће свако непокоравање ма и једнога јединога члана животом платити цела та породица и сви њихови јатаци, пријатељи и познаници.

Тих тренутака Малиша утрча из врта на трем, и скочивши својој мамици у крило узвикну веома преплашеним гласом:

— Јао, мамице, остави те плакате! Оне су страшно опасне! Чуо сам кад је мој обућар причао да је један дечко рањен од тих плаката. Сиромах дечко!... Прича обућар: — Ишао је дечко и носио пун плех симита и кад је прелазио преко улице баш на њега авијатичар баци велику гомилу тих црвених плаката. Сиромах дечко је пао и разбио главу, а сви симити су му се расули по калдрми!... Ја сам хтео да читам шта ту пише, али су сви казали да је то нешто страшно опасно. Зато немој ни ти да читаш!

— Како ти стоје нове чизмице, сине? —

запита Мила вољна да од мале, љубљење главице отстрани све бриге.

— О, дивне су! Биће сутра већ сасвим готове! — узвикну Малиша и отрча у вртић да види колико му је порасло цвеће које је недавно посадио.

— У чаршији, кад су прочитали те страшне плакате — настави госпођица Наталија, — сви су били страшно љути. Псовали су ужасно. Неки су говорили да ће бити страшније него што је било под Турцима. Било је јављено, кажу, да Савезнички авиони извиђају све непријатељске положаје, па се онда мислило да је тај авион који је те плакате бацио, један од савезничких авиона. Ето зато нису пуцали на њега. А он је дошао од Бугарске границе...

— Да. Видим да је бацио неколико летака тих страшних црвених, па је онда заокруглио уз Нишаву и одлетео је тамо одакле је и дошао, — изговори Мила читајући летак до краја.

— Боже благи! — узвикну Наталија. — Шта ће све ово бити?... Зар су наши јунаци збиља толико заморени, да више ништа не могу учинити осим да храбро гину?... Или, можда и сами не знају више кога да слушају? У чаршији говоре како памети наших јунака ко-

мандују једно а савезничке мудрости им заповедају друго! И док се они најглавнији споразуму, непријатељ ће однети жетву са наших поља!...

— Обраће он бостан, кад се већ осмелио на нашу жетву! — двосмислено изговори Мила, и сама изненађена приливом милих јој таласића своје урођене храбрости — па онда додаде:

— Знам поуздано да су савезнички авијатичари заиста извиђали непријатељске положаје и да су јавили како нигде нису приметили никаква нагомилавања непријатељске војске у близини наших граница. Утолико је чудније, заиста, што се један непријатељски авион ипак осмелио да се прогура до нишкога небеског свода и да баш ту баци пакете ових црвених летака. Садржина је свакако веома узбудљива, али, из тога не треба изводити закључке да нам осим очајања и умирања, ни у ком случају више није преостало ништа друго!... Ми морамо бити прибрани и храбри, баш због тога што је наш положај најтежи; — само нас храброст и прибраност могу избавити из њега.

— О, ви! Ви сте јунак! Али мени је страшно кад ме зле слутње целу обузму и гуше.

Често мислим на вас а свака се моја мисао и почиње и завршава са: „Благо њој." Није да вам мало завидим, него вам по неки пут завидим на свему! Апсолутно на свему...

— Зар сте ми завидели и мало пре кад сте тврдили да сам плакала?

— О, јесам, — призна де млада учитељица — јесам и мало пре!... Ваш је живот толико пун доживљаја да ви чак и кад плачете, не примећујете да сте плакали!

Обе се младе жене засмејаше овој примедби, а из врта допре заморени, дубоки глас са усиљеним смешком:

— Ох, и ја сам некада силно волео снагу тих таласића храбрости, који су свагда успевали да стигну на време, кад год је било потребе да се запљусну они тренуци живота, које је ваљало ублажити; или заокруглити тешке кривине, што живот урезује у кривуљу откуцаванога времена!...

И госпођа Мила и госпођица Наталија трговше се изненађене, а професор Милошић настави, пењући се на трем и пружајући руку госпођи Мили:

— Вечерас око десет часова капетан Драшко ће вас чекати на другом крају телефонске жице. Пронашао сам га, најзад, и јавио

сам му да ће вечерас моћи са вама да говори телефоном. Дошао сам то да вам кажем и да вас замолим да заједно констатујемо како писмо које сам вам данас послао, нема више значаја после овога, што сам ипак успео. Свакако да није потребно да вам напоменем да будете тачни вечерас. Излишност ове напомене са моје стране читам већ у вашим очима. Видим да сте ви душом својом већ тамо на ономе другоме крају телефонске жице, у Криволаку...

— У Ђевђелији! — поправи га Мила пружајући му руку захвалности.

— Ваша душа лута од Дојрана до Ђевђелије, док се наш артиљерац са својом батеријом смешта око Криволака. По метражи телефонске линије, он је даље, но што ви то мислите!...

* * *

— Ја мислим да је ово било провиђење! — узвикну госпођица Наталија враћајући се с Милом са капије испративши госта. — Дошао је баш као привиђење. Није нам рекао ни „добар дан" ни „због ом" а известио вас је да ћете већ вечерас разговарати са својим љубљеним мужем. Жао ми је што не стигох да га, као домаћица, понудим да седне и да

га послужим. Ниста ми га ни претставили. Ипак сам разумела да је он ваш велики пријатељ. Нејасно ми је остало само оно што је рекао о кривинама. О каквим је кривинама говорио?

— Говорио је о Кривинама у кривуљама. — осмехну се Мила па онда додаде: — Говорио је о тешким тренуцима живота кроз које сви ми пролазимо.

— Ја ћу се постарати да Малишу одмах сад нахраним и положим у постељу а ви се спремите! — доброћудно рече госпођица Наталија.

— Како је Малиша синоћ изузетно доцкан легао да спава, то ће му бити од користи да што пре легне. — Хвала, Наталија!...

— Поведите и мене у кишку пошту! — рече госпођица Наталија.

— — — — — — — — — — —

VII

Ове вечери било је у Нишкој пошти необично живо.

Било је тек четрдесет минута пре заказаног времена, када је госпођа Мила са госпођицом Наталијом већ гледала како да се пробије кроз велики, мрачни ходник Нишке поште. — Хитала је да што пре дође до крајње собе, која је на десном крилу имала одељке: са две телефонске кабине на левој; а четири стаклена прозорчића са покретним преградама на десној страни. Иза тих преграда, заморени чиновници, једва су одолевали да задовоље жеље света, који се ту тискао.

До одељења, до кога су се госпођа Мила и госпођица Наталија упутиле, једва се — и само мучно — могло доћи.

— Цензор Милошић није очекивао да ћемо стићи на четрдесет минута пре времена, па због тога га и не затекосмо на степеништу! — рече госпођа Мила госпођици Наталији.

Звоњење и узвици, допирали су из телефонских кабина са две стране. Умоорни чиновници, са десне стране једва су успевали да из своіих одељака, благовремено подигну или спусте своје прозорчиће и да одговараіу на мноштво питања. Налазећи се у недоумици како да одоле наполу, они су своја окна, вероватно, и брже спуштали, но што је то потреба захтевала.

Госпођица Наталиіа је дрхтала целим телом, држећи госпођу Милу испод руке и шапућући:

— Боже, колико овде има много света и како сви говоре скоро у исти мах. Ја се чисто бојим. Шта ли се то све збива?...

— Наталиіа, ја мислим да би боље било ако би сте се ви вратили своіој кућици! — тихо јој рече Мила. — И тако је мој Малиша тамо остао сам са вашом тетка-Ликом, коіа је под теретом брига заспала већ пре, но што је разумела колика је њена дужност вечерас, кад она треба сама да чува и мога сина и ваш кућу! — Вратите се, Наталиіа! — понови Мила ослобађаіући своју десну руку уз коју се млада учитељица беіаше приплила.

— Немоіте! — одговори јој дрхтавим гласом млада учитељица. — Кад је ваш синчић

обећао да ће да спава, он ће спавати. А кад је моја стрина-Дике обећала да се само преко ње мртве може прећи, онда се ни мојој кући ни вашем Малиши неће ништа ружно догодити, па макар стрина-Дике и спавала...

— Али ви, Наталија, дрхтите у тренуцима када треба имати много храбрости и прибраности! — одговори јој Мила.

— Ја ћу престати да дрхтим! — искрено и покорно изговори млада Нишлика, па се онда усправи, као да је тек тих тренутака разумела како је, можда, госпођи Мили потребно било и снаге да преброди сву тежину преживљених тренутака, и помоћи од њеног присуства...

У своме пространоме, веома нечистоме одељењу, сви телефонски разговори који су избијали из кабина, уплетали су се са примедбама и разноврсним питањима која су ницала из народа, што се, ту око њих, тискао. Сви су били брижни; по неки су били и очајни а други опет нимало резигнирани. Сви су желели баш тих тренутака, — у овоме одељењу, сазнати по сваку цену о свему што их је највише бринуло.

„... Да ли је, заиста, цела Прва армија, од три дивизије, две бригаде и три одреда, на

положајима од Дрине до Саве?... Ако је тамо заиста сва, и комплетна, онда се тамо налазе и они појединци, због којих се сва тренутна питања, од овде присутних упућују. Ови су дошли да се дахћући распитају о животима појединаца... А појединачни животи чине само збир жртава...

„... Је ли Команда одбране Београда састављена баш тачно из свих оних **шест пукова**, у којима се налазе сви они именовани дечаци, за које се сад овде мајке и сестре распитују?..."

Кад је о **тачним** извештајима реч, онда су у питању појединачни животи за које дршћу они, који стављају питања...

Сваки је гласно читао адресу и тражио да сазна: да ли му је жив његов најмилији...

— Шта је са Трећом армијом?... Је ли она жива? — узвикну неко јетко.

„... Јесу ли сви већ изгинули у Крајинском одреду?... Тај одред брани фронт од Дунава до последње тачке румунске границе..."

„... Шта је са стратегијском резервом од Сопота до Младеновца? Тамо је све само наше срце младежи! Све сами дечаци и деца!... Наша деца, која тек што ако умеју пушку да држе у руци!..."

— А шта бива тек на фронту према Бугарима? — узвикну неко плачним гласом.

Тачан одговор на ово питање нико није знао дати. Али се чуло: — „Па ту је, од кланца Светог Николе, цела наша Тимочка војска!..."

— Има ли вести од Друге армије?... Она је састављена дивно! У њој су: — три пешадијске дивизије; па онда две најбоље коњичке дивизије... онда још један мали, сјајан одред од четири батаљона пешадије, са по две наше узорне батерије...

„... Тамо, око Дојрана је Команда трупа нових области!... Ту су формиране две нове дивизије. У њих се уздају сви! Ама сви!... Те су дивизије добиле задатак да са Савезницима створе везу и да нам, за сва времена, осигурају пут од Солуна до Ниша. — Њихово је најглавније! — Њихови се животи највише рачунају!..."

— Говоре, да са севера удара једна војска од десет немачких дивизија! — изговорио је неко гласом, који је све надвисио.

Ова примедба као да проузрокова тајац.

За то време, из обеју телефонских кабина истовремено могаху се наизменично разабрати овакве реченице:

— Јесте, Микица је био рањен при спуштању другога понтонскога моста. То је тачно. — Довукао га је моторни чамац... Рођени брат команданта првог батаљона погинуо је онда!

— — — — — — — — — — —

— И то је тачно. — Али је успео пре, него што је погинуо, да ослободи отступницу! Отступница је била осигурана; а тако је једино могло бити спасено све остало... Јесте... То је било код стругаре наше Београдске прометне банке. — Добро сте обавештени! — Ту је био и командант Бркић. И он је био рањен. Ваљда ће бар он преболети...

— — — — — — — — — — —

— Микица је негован... Не бријте се. Јесте. Тако је. Није он казао тако, као што ви мислите!... Он је овако рекао: — **„Војници! Јунаци! Наш пук је изабран за част Отаџбине и за одбрану Београда! Наши су животи већ жртвовани за част и славу земље и круне!"**

— — — — — — — — — — —

— Молим те, да будеш храбра! Па рекао сам ти већ да је рањен у рову, који је био ископан за клечећи став код Доњега града, у Београду. Па... Тај ров је морао бити ископан уз саму реку!... Ту су баш били они, који су

смењени из ескадриле капетана Витра.. Наредбом, од пре осам дана, као и његови другови, он је враћен у своју јединицу. — Сад је у овдашњој, нашој главној болници. Није потребно да долазиш. — Јесте. Добро си обавештена! Ударили су и Швабе и Пруси!

— Али ми ћемо знако, као што смо лане, четрнаестога децембра, показати како се круна брани! Јесте!... Сигурно!...

— Па рекао сам ти већ да је рањен у леву руку и у рову који је био ископан ономад... Ја сам лично извадио метак, а по његовој молби, дошао сам да вас умирим. — Јесте.

— Био је са првим водом коме су накнадно додали још један вод. Било је то тамо, код кеја до стругаре... Ров је био пун воде... Како и не би био пун воде кад је ископан поред саме реке?... А то је било стога што се знало да ће непријатељ нишанити даље од воде....

— — — — — — — — — — —

Све ове реченице и речи стварахy мућевитом брзином пред Милиним очима огњене слике великога српскога ратишта. Чинило јој се као да јасно гледа како у запаљеном калеидоскопу промичу ратне сцене са написима, који убедљиво тврде:

„Чак и кад од државе тражимо много.. ми то чинимо стога што јој безгранично и бескомпромисно дајемо наше Све — чим сазнамо да јој је то потребно!"

— — — — — — — — — — —

— Мисли моје куд блудите... и шта све стварате у овој загушљивој атмосфери? — прошапута сасвим близу Милинога увета професор Милошић, прилазећи јој с леђа. — Ја вас нисам чекао у ходнику, јер нисам претпостављао да ћете ви стићи толико много пре уговореног времена.

— О, господине, ви данас већ по други пут долазите као неко привиђење! — изговори узбуђено госпођица Наталија, док госпођа Мила, мирно окренувши главу према њему, запита:

— Да ли ћемо вечерас, поуздано моћи разговарати са Драшком?

— Јесте ли ви поцепали моје писмо?

— Нисам...

— Е, онда се бојим да се ипак може догодити да буде онако, као што тамо стоји написано! Несрећни су људи рђави помагачи! Све су телефонске линије заузете службеним разговорима. Има још десетак заказаних са болницама и дивизијама. Они се морају оба-

бити пре но што ми успемо да добијемо нашу везу...

— Чекаћемо! — тихо и одлучно изговори Мила.

— Али не овде. Пређимо до моје канцеларије. Тамо је ипак мање загушљиво! — рече цензор кашљући.

* * *

— Ви одавно тако ружно кашљете? — запита госпођица Наталија, док их је професор Милошић уводио у своју канцеларију у којој је неколико хиљада писама и пакета било наслагано по столовима и по поду.

— Од рођења! — осмехну се цензор, а млада учитељица настави:

— Ипак се то може лечити. Знала сам људе који су исто тако ружно кашљали, па су се излечили. Моја стрина-Дике их је научила како да се лече. Ево да вам кажем: — Свако јутро треба пити „Нане" са медом, а увече мазати груди са катраном и сланином. То дивно помаже. За кратко време болесник просто на очиглед промени боју....

— Наравно! — одговори јој професор. — Чудило би ме кад човек намазан катраном не би променио боју!... А да ли то и за душу

вреди штогод? Помаже ли то и души?

— Па, сигурно! Чим се мање кашље онда је и души лакше!... Мање се душа мучи и мање се троши.

— Знате ли ви да ми је и то сасвим појмљиво?... Пошто се и точкови подмазују катраном да мање шкрипе и да дуже трају, зашто исти тај лек не би могао да учини да и душа у шкрипцу мање пати? А да ли би сте ми знали рећи и за срце неки лек? Моје, кукавно, страховито пишти!...

Младу учитељицу обли румен.

— Господине професоре, колико се дуго задржавају писма на цензури? запита Мила у жељи да измени тему разговора.

— То зависи више од самога писма него ли од цензуре. По нека писма остану ту на вечита времена. Али, лепо сте ме потсетили: — идем да видим код мога колеге, можда је вечерас стигло за вас неко писмо, које вам носи мало топлине са југа... Очекујете ли и ви писмо, лепа моја лекарко?

— Ја сам учитељица, нисам докторица! — збуњено га исправи госпођица Наталија.

— Па добро, онда: лепа учитељице! Ваше су заслуге утолико веће што поучавајући и здраве и болесне ви се трудите да лечите

и душе и тела. Очекујете ли ви писмо од свога вољеног?

— Немам ја никога вољеног. Нисам никад имала...

— Зар је то могуће? Зар сте ви збиља толико мудра и практична девојка?... Ако би то било заиста тако, ја бих вас онда, с убеђењем, назвао најсрећнијим створењем данашњих времена! Ви бисте, у томе случају, били створење које је знало да себи срећу осигура.

— Ви се шалите сад, кад ми тако говорите!...

— Сад?... О, не. — Сад проговарам озбиљније но обично. Ми смо се мало пре нашалили обоје, бар ја тако мислим. Али сад ја вам говорим по своме најозбиљнијем убеђењу. То је срећа, то. — То што сте ви у стању да изговорите! Кад човек може искрено да каже да никад никога није волео, то значи да је он успео да доскочи Животу! Разоружао је живот! Осигурао се од његових пакосних ћуди. Обезбедио се од незајажљивих прохтева његове свирепости. О, останите само увек такви. Увек!

— — — — — — — — — — —

— Мени је некако страшно! — прошапута госпођица Наталија, дрхтавим усницама, чим

је професор Милошић отишао до свога колеге. — Ја се ужасно осећам. Ништа не могу да појмим. За сно што смо мало час говорили озбиљно о његовоме кашљу, он каже да смо се шалили; а сад опет, кад се мени чини да се он исмева, он тврди да говори озбиљно. Он не би требао да мисли да сам се ја шалила кад сам му говорила да се лечи. Ја га просто морам наговорити да проба онај стари наш лек. Штета је што трпи тако ружан кашаљ. Многи кажу да кашаљ који дуго траје може да пређе у сушицу. Јесте ли видели како он има чудно лепе и сјајне очи? Његов врео поглед чисто прожима до сржи. Мени се данас већ у два маха учинило да сам видела као неко привиђење, кад сам га угледала... А тек глас какав му је!... Још ми звучи у ушима. Могла бих га дуго, дуго слушати... Па макар и не била његовога мишљења о онсме о чему ми прича. Одакле је он? Знате ли ми рећи, одакле је он?

— Београђанин.

— То сам требала већ и сама да закључим, кад је тако необичан човек... Сви сте ви Београђани тако несбични људи! — Чим се сврши рат ја ћу овде продати мој кућерак, па ћу се и ја преселити у Београд, да поста-

нем и ја Београђанка! Ићи ћу тамо на неке курсеве да се усавршавам, или, како му драго. Али у Београд морам отићи.

— — — — — — — — — — —

— Само под условом да истрајете у оној своме Невољењу никога! — рече јој цензор Милошић враћајући се, па се онда обрати госпођи Мили:

— Сад баш отварају џак са писмима која су стигла возом из Ђевђелије. Ви треба да се стрпите још неколико тренутака. И на нашу везу са Криволаком потсетио сам телефонисту. И ту треба имати стрпљења. Срећа се скупо плаћа — иначе се не би ни звала срећом!...

— Ја се мало пре нисам шалила кад смо о ономе леку говорили! — поче госпођица Наталија. — Ви бисте требали да пробате. Можда ће вам тај лек заиста помоћи? Пробајте га!

— Дајте ви мени да прогутам отрова, који ће веру у Живот да ми поврати! — очајнички узвикну млади професор. — Ја хоћу веру у Живот да ми дате! Хоћу поверење у веру о трајности среће! Само то! Ништа више! Вама се чини ситница? — Јел-те?... А ја знам да

од Живота тражим оно — што Живот никоме не даје, јер задржава за се све моћи својих свирепих права, да срећу ишчупа из руку, груди, из мозга ономе, коме ју је био позајмио... Срећа у човековом животу може се поредити само са оним, кратким прелазима, који се између убилачких међународних сукоба зову: „Мир". Чуднога ми поштовања за чудо — које никада није постојало дуже, од онога нашега народнога: „Свако чудо за три дана!" — Ја вам ово говорим као апостол који с убеђењем проповеда истине о Животу, и о срећи коју нам живот пружи по неки пут. Живот је од мене створио свога апостола! — И ја вам сада приповедам какав је он. Чега ради имао би живот бити друкчији? И зашто би трајну срећу стварао на свету?... Зашто? Питам вас! Вас, који у доброту живота још верујете — онако као што сам и ја веровао некад... Живот је као и људи што су!... Кад се има могућности да се неко смрви — онда се не прилази преговорима о примирју! Зар ви то још никако нисте приметили? Баш никако?... Зар ви никад нисте били мога мишљења? Или сте ви, можда збиља, још увек од оних наивчина, који су у стању поверовати да би Наполеон усчи Аустерлица, — кад је гледа-

јући у Аустро-руску војску изговарао: „Ова је војска моја!" — пристао на преговоре о примирју?.... Или да би, можда, уочи Седана, пруски краљ са фон Молткеом (ја мислим на онога правога а не на свога данашњега) примио преговоре о примирју, посматрајући како успешно напредује триумфално маршираље његових трупа које опкољавају француску војску?... Или још: да би Бизмарк, ваљда, осетио жељу да о Србији часно суди, онда, — када се оберучке дочепао могућности да се на Берлинскоме конгресу користи неинтересованьем рускога делегата Горчакова, у тренуцима у којима се судбина слободне Србије могла цинички упропастити?... Покушајте да на све то погледате својим очима, онако отворено, као ја што гледам... Тада ћете јасно видети колико је Живот неумољив у бесу своме. — Пакостан је и безобзиран, кад год му се укаже прилика да моћ своју испољи. Зар су га се икад тицала очајања, која још увек проистичу из тога, што су се онда кад је он то хтео, територијалне границе слободне Србије нашле у врзиноме колу, укљештене бедемима сазиданим из коцкица од економске потчињености и политичкога вазалства?... Ха! ха! ха! Та зар не видите да живот суди по злој ћуди!... Зар вам

није јасно шта сада бива са несрећном Србијом и какви су наши садашњи тренуци живота?

— — — — — — — — — — —

Страховити суви кашаљ помеша се са грохотним смехом несрећнога младога човека.

— — — — — — — — — — —

Ушавши у канцеларију док је цензор Милошић говорио, стари служитељ Нишке поште учтиво је сачекао да симпатични му цензор до краја изговори све што је наумио рећи. Непомично је отстојао, чекајући и да се цензор искашље. А затим приђе, па пружајући и препоручено писмо и књигу, у којој је писмо било заведено, смерно рече:

— Ево, послао вам је господин Драгољуб оно препоручено писмо које сте мало пре од њега тражили. Рекао је још да му се потпишете у књигу за потврде пријема. Кад се потпишете, треба књигу да му вратим.

— Верујеш ли ти у срећу, чика Јово? — неочекивано запита цензор.

— Какву?

— Е, чико мој, то је оно што сам ја баш хтео да чујем из твојих уста!... Ништа! Ништа! Не брини, и за књигу доћи доцније. Све је у реду.

Старчић слеже раменима, подозривим по-

гледом промери обе ове младе и лепе жене са којима је цензор седео; па изиђе вртећи главом. Био је дирнут и пустио је на вољу чудноватим мислима да му се роје у глави.

— Боже! како за време рата све изгледа страшно! — прошапутала је госпођица Наталија, баш кад је он излазио из канцеларије.

Чуо је чика Јова и те речи; а приметио је како је та млада жена или девојка, са плавим очима, уплашено гледала час у цензора час у ону другу, још млађу и лепшу жену, што је имала очи кестењаве а косу као злато. Видео је и искру која се зажарила у кестењавим очима кад су угледале писмо које је он предао у руке цензору. Највише га је узбудило све оно што је цензор изговорио. Тај увек само тако и говори... Говори, као да проповеда некакву нову веру. Бог нека му опрости! Види се да му није лако. Он увек само тужно мисли по васцели дан. Но би требао тако да јадикује! Не доликује то његовим годинама. — Да оно младо женскиње не бејаше тамо у канцеларији, чика Јова би му већ рекао неколико речи и о Богу и о српскоме срцу! Грехота је на живот сипати само дрвље и камење! Нарочито у тако младим годинама! А шта би тек онда требало да оспу сви они, који би му могли бити очеви и дедови?....

Појиле су се мисли у чика Јовиној глави као у кошници; с тога он закључи да првом приликом, кад младога цензора затекне самога у канцеларији, поразговара мало и о животу и о србовању!... Просто је осећао да је Србији дужан то да учини. А како и не би? Сви знају да је чика Јовин отац погинуо кад се Врање ослобађало — и то у онај исти дан, на Светога Василија, баш кад се у задругарској кући родио чика Јовин син, првенац, Митке, пре тридесет и седам година...

Боже, што се народ онда бејаше слегао у чика Јовину кућу, па не даје никоме да закука... Кажу само нани и осталим укућанима: — Бог узео газда Николчу, али нам је вратио наше српско Врање и послао Вам сина у кућу, да он сад даље изгради Србију — Слободију!... А, нана, јадна.... лака јој земља и њој!... Упрла зенице у прворођено унуче... па се не миче од њега. Само тек прогута сузу па каже: „Син!... Наш син!.. Јунак као татко и као дедови што су му!..."

...А он, мој црвић, од толиких благослова и јесте постао јуначина!... Официр је био. Одбранио је слободу Србадије све до преко Бабуне. Све до скора ју је бранио... А онда...

Онда је пао... Кукавни ми живот!... Тамо код Бакарнога Гумна је остао...

Старачке уснице задрхташе а руке му се подигоше до сузних очију. Тежак бол стезао је срце родитељско.

— Где се чика Јово ако Бога знаш! Зар не чујеш колико звоним? — узвикну неки бледи, замоорени чиновник, па стављајући му у руке четвртасту цедуљицу, журно рече :

— Носи ово брзо цензору Милошићу, молим те! Ту је он, у канцеларији. Реци му да га то Скопље зове.

* * *

Вечерашње препоручено писмо било је само допуна онога писма које је Мила јутрос примила од Драшка.

Мила је и очима и душом прелетела писане редове и читала је између њих.

Драшко је писао :

„...Ми смо стално у покрету. Шаљем ти овде књижицу Официрске задруге. Задруга се налази мало ниже Дивизије. Ако ми нису испослали већ моје походно одело, молим те да га ти понесеш са собом. Набави и за себе и за Малишу топлих ствари, јер зима већ почиње. Ако тамо у Нишу нема више никаквих нада да

Ројиле су се мисли у чика Јовиној глави као у кошници; с тога он закључи да првом приликом, кад младога цензора затекне самога у канцеларији, поразговара мало и о животу и о србовању!... Просто је осећао да је Србији дужан то да учини. А како и не би? Сви знају да је чика Јовин отац погинуо кад се Врање ослобађало — и то у онај исти дан, на Светога Василија, баш кад се у задругарској кући родио чика Јовин син, првенац, Митке, пре тридесет и седам година...

Боже, што се народ онда бејаше слегао у чика Јовину кућу, па не даје никоме да закука... Кажу само нани и осталим укућанима: — Бог узео газда Николчу, али нам је вратио наше српско Врање и послао Вам сина у кућу, да он сад даље изгради Србију — Слободију!... А, нана, јадна.... лака јој земља и њој!... Упрла зенице у прворођено унуче... па се не миче од њега. Само тек прогута сузу па каже: „Син!... Наш син!.. Јунак као татко и као дедови што су му!..."

...А он, мој црвић, од толиких благослова и јесте постао јуначина!... Официр је био. Одбранио је слободу Србадије све до преко Бабуне. Све до скора ју је бранио... А онда...

Онда је пао... Кукавни ми живот!... Тамо код Бакарнога Гумна је остао...

Старачке уснице задрхташе а руке му се подигоше до сузних очију. Тежак бол стезао је срце родитељско.

— Где се чика Јово ако Бога знаш! Зар не чујеш колико звоним? — узвикну неки бледи, замоћени чиновник, па ставивши му у руке четвртасту цедуљицу, журно рече:

— Носи ово брзо цензору Милошићу, молим те! Ту је он, у канцеларији. Реци му да га то Скопље зове.

* * *

Вечерашње препоручено писмо било је само допуна онога писма које је Мила јутрос примила од Драшка.

Мила је и очима и душом прелетела писане редове и читала је између њих.

Драшко је писао:

„...Ми смо стално у покрету. Шаљем ти овде књижицу Официрске задруге. Задруга се налази мало ниже Дивизије. Ако ми нису испослали већ моје походно одело, молим те да га ти понесеш са собом. Набави и за себе и за Малишу топлих ствари, јер зима већ почиње. Ако тамо у Нишу нема више никаквих нада да

ће се наш модел ускоро узети у рад, онда нема више никаквога смисла да ти тамо дуже останеш. Можда ће овуда бити једини пут који нас може извести из непријатељских канџи. Тамо, на северу, изгледа да је заиста зацрнело. Брижан сам и очајан што сам те саму оставио у Нишу. Зашто од тебе немам никаквих вести већ толико дана? Јави се.

Овде код нас, на истоку, Бугарске комите приређују нам оне разоноде, на које смо ми већ навикли. Не чине ништа више од оних испада, које су понављали већ три године. Нису још измислили ништа ново. За то се нико и не узрујава. Наши им одмазде прописно, сваки пут, онако као што знаш већ!... Пољуби Малишу. Чувај га. Дођите. Драшко."

— — — — — — — — — — —

— Ви се, лепа учитељице, баш много чудите зашто ја не верујем у једну оволико сјајну срећу као што је ова, која блиста на лицу госпође Миле? — прошапута професор Милошић прилазећи госпођици Наталији, па ухвативши је за руку, изговори шапатом на слогове и тихо:

— Гушчице... плава... наивна! О чему сад мислите? —

— Не знам . . .

— Да ли ви, збиља, нисте хтели да се из-

лажете опасности да вам Живот позавиди на сре-ћи?

— Не знам...

— Хтео бих то да верујем...

— — — — — — — — — — —

— Господине професоре, зову вас из Скопља! — рече малопређашњи служитељ, улазећи поново у канцеларију и предајући цензору малу четвртасту цедуљицу.

— Да се није нешто десило? — уплашено запита госпођица Наталија, приметивши да стари служитељ има још сузе у очима.

— Сваког трењутка се дешава много од свега онога што нас уверава о свирепој пакости живота. Баш онако, као што сам вам говорио! — рече јој млади професор. Ја се надам да ћете ми веровати.

...Чувши да цензора Милошића зову из Скопља, госпођа Мила живо устаде са своје столице и остави препоручено писмо у своју торбицу.

— Можда је боље да ја сам прво видим у чему је ствар! — рече јој цензор Милошић. Ако је то тамо ваш Драшко, ја ћу вас одмах позвати.

VIII

На сату са торња нишке саборне цркве откуцавало је дванаест часова. Поноћ је. Ћутљиво и лагано корачала је мала група. Професор Милошић је испраћао госпођу Милу и госпођицу Наталију. — Сваки је посебно размишљао. После краткога времена, професор запита госпођу Милу:

— Дивно би било знати да ли нас увек фаталност прогања, или смо понекад ми ти, који јој истрчаваемо пред руду?

— Ако претпоставимо да смо истрчали пред руду возила, којима нас фаталност прогања, онда у исто време морамо утврдити и то, да је руда саставни део запреге којом се фаталност вози! — одговори госпођа Мила, по чијем се држању јасно могло закључити да су њене мисли биле дуго времена већ више заузете малопређашњим телефонским разговором са чиновником Криволачке поште, него ли овим, што је професор Милошић полугласно говорио. А како и не би?...

... После двочасовнога чекања, добили су слободну линију са Криволаком. Али, Драшко више није био у пошти. Мила је могла разговарати само са телефонистом. Истина, телефониста јој је рекао да је „такав један командир батерије" данас, заиста, два пута долазио у зграду поште. Пре подне је био пресрећан, кад је сазнао да ће вечерас моћи добити слободну линију са Нишем; а вечерас је био очајан што тај разговор није могао сачекати. Чекао је доста дуго, па затим више није могао чекати, јер је добио наређење да пре поноћи своју батерију смести на положај, изнад Криволака. Код телефонисте је оставио само свога посилног, да он ту сачека Милине телефонске поруке. Замолио је чиновника да прибележи, па да му их пошаље на положај, по војнику.

— А где је онај, који нас је омео да видимо куда смо истрчали? — настави са својим питањима професор Милошић. — Да ли тај, неко, види и зна где идемо?... Ако је он то видео боље од нас, онда бих ја најрадије запитао: — А зашто сви ми немамо исте очи? Зашто сви ми не видимо подједнако, и због чега не предвиђамо оно, што ће се на наш рачун догодити?... Ето, нас је троје у овој малој и нерасположеној групици. — Свако од нас гледа

на живот толико различито, као да ниједно није рођено на истој планети, на којој се родило друштво, у коме се креће. И као да наше различите очи нису никада у исти мах биле упрене у један и исти догађај!...

— Како то треба разумети? — запита госпођица Наталија.

— Најбоље је разумети дословно! — одговори јој професор. — Не кажем ја да човек мора бити оријенталац, да би веровао у постојање судбине. Далеко сам од тога да сва збивања тумачим реченицом „тако је било писано". Само, кад о судбини својој размишљамо, онда увек видимо колико је много ствари које нисмо могли предвидети.

— Оно што се предвидети даје, не зове се судбина! — рече Мила.

— Имате право. Али, у великој количини тренутака, иза којих је још живот саздан, има мало таквих што се насигурно предвидети дадоше. Много их је наслућених. А највише непредвиђених. Зар ово све, што се догодило вечерас, изгледа баш потпуно логично? Или бар толико природно да би се могло предвидети?

— То је стара тема Вашега омиљенога разговора, из давних времена! — осмехну се Мила. Ви сте од увек волели велике дискусије у којима се, на најразноврсније начине, дало

распредати и расплетати логично од нелогичнога. —

— Захвалан сам вам за ваше лепо памћење. У сваком случају ја верујем да ни најсавршенији смисао логике не вреди толико, колико би вредео један мали, ох! сасвим мали, кључић, којим би смо могли откључати кутијицу и навити застарели сатић, на чијем су поклопцу урезана слова жига „Живот"!... Реците ми, на пример, шта нам утврђује да је све што је нелогично у исто време и безпредметно? Или да је оно што је немогуће разумети, у исти мах и нелогично?

Тих тренутака истрча пред њим мајор Милошевић и раширивши обе руке као да је хтео, раздраган, да их загрли све троје — узвикну:

— Седим као ђаво на пању! Чекам вас, пушим и гледам како догорева свећа коју сам припалио Богу Стрпљења! И да нисте наишли, не знам шта бих радио. Зар је све до сада трајао ваш телефонски разговор са мојим пријатељем? — Сав горим већ од нестрпљења да вам саопштим како је горе, на Горици, дивно све у реду. Од прекосутра сви радимо засученних рукава! За осам дана митраљез ће бити већ на Горици израђен, а после тога убрзо ће грувати и на фронту!

— То вам је моја стрина-Дике казала да

смо отишли у пошту по телефонски разговор? А ви баш увек у нашу кућу свраћате? Зар то није чудно? — запита госпођица Наталија.

— Све што се често понавља, већ самим својим понављањем престаје бити чудно! — Кад би се гром спуштао на земљу све само по један једини пут, сваких сто година, људи би — у колико је ко паметнији — све сигурније силазили с ума! — изговори професор Милошић у правцу госпођице Наталије, па се онда окрете мајору Милошевићу:

— Ако ви тако продужите, мене ће обузети страх да ће све моје будуће приче трпети што ја за њихово стварање морам да благодарим вама! Али, док то још није тако постало — ево да вам брзо кажем нешто, што може, донекле, бити од интереса: — Ја имам у својој машти план замишљеног имања. Све је савршено. Само ми је још хитно потребан један одличан „радиестезиста" који ће ми одмах знати поуздано потврдити: на коме месту треба копати — па да се наиђе на жицу подземнога извора. Господине мајоре, ја сам убеђен да ћете ми ви, сигурно, знати оловком обележити не само тачно место, него и дубину бунара!...

Мајор се обрати госпођи Мили, чинећи се

да није ни приметио професоров најновији „костур за причу" — :

— Ви треба сутра да идете код мога пријатеља, Министра привреде, да вам он дâ писмо за шефа радионице на Горици! Тим писмом биће вам отворени сви потребни кредити за материјал. А материјала и алата има доста; то сам већ данас констатовао! Због тога сам Вас овако нестрпљиво чекао овде, у црквеној порти! Мислио сам већ да Вас никада нећу сачекати! А када сам Вас угледао...

Професор Милошић му прекиде реченицу:

— Онда сте се осетили као мишић, који је дуго, у Саборној цркви, уживао тражећи да нањуши сав смисао шареног и огромног простора у коме се нашао, али се ипак много обрадвао кад је у главним вратницама наишао на рупицу, кроз коју се могао извући, сит дивљења пред величином свега што је видео!...

У исто време запита госпођица Наталија госпођу Милу, шапатом и узбуђеним гласом:

— Зар господин професор има имање? О каквом је имању говорио? И зашто се њих двоје не воле?...

Мила јој одговори:

— Објаснићу вам чим стигнемо кући.

— — — — — — — — — — — — — —

* * *

После неколико тренутака, мала се група заустави пред дрвеном капијом учитељичине кућице, која им пружи необичан призор.

* * *

Капија је била широм отворена. Кроз капију се могло видети неколико различитих прилика, које су у дну врта на трему седеле и разговарале. У црвенкастој светлости кухињске, петролејске зидне лампе, једва се могло разабрати да су то биле две старије, и четири млађе женске прилике.

— Гости! — изговори госпођица Наталија застајући изненађена и као причвршћена на месту. — То је наш стари попа из Славиња, код Цариброда... Са њиме су све четири тетка-Ленкине девојке и још неко; али не види се добро ко то може бити. Ах! Боже! Па то ће бити баш моја тетка-Ленка са њима! Јао мени! Шта ли се то догодило код њих? Како ли дођоше? Да ли их то бомбе њихових суседа, бугарских комита, истераше из њихових кућа? Боже благи! Шта ли се све ово збива? Шта ће се још догодити? Да ли је рат већ почео са Бугарима?...

— Труба је у Вашој кући засвирала за збор

пред велики збег! — рече јој мајор Милошевић значајно.

— Мени то сведочи чак и капија, овако дивно удешена у знаку Славолука! — добаци професор Милошић, чија се пажња задржала на високо уздигнутоме полувенцу од зимзелена и миришљавих, источњачких зимских ружа, које су се гордо уздизале над отвореном капијом.

У исто време Мила је брзо изговорила неколико речи извињења и обећања да ће се одмах вратити, чим провери шта ради њен Малиша. Потрчала је ка кућици. На трему је поновила журно опет неку реч извињења пролазећи поред гостију. И она је била изненађена и забринута.

У оба одељења, кроз која се морало проћи па да се дође до њене собе, владао је мрак; а по поду су, уза зид, с обе стране били поређани душеци на којима је неко спавао. Једва је дошла до својих врата. У собици је, фењом, затекла све у жељеноме поретку. Малиша је лепо и безбрижно спавао у угодноме кревету. Мила га прекрсти и пољуби обе мале пуначке ручице, које су стегнуте у песнице лежале на покривачу. Затим скиде свој шеширић, и одахну. Реши се да брзо поново изиђе, да се поздрави са Наталијиним неочекиваним гостима,

а и да професору и мајору захвали за њихово предусретљиво интересовање. У тај мах, спотичући се, уђе госпођица Наталија сва усплахирена и стаде кроз сузе брзо говорити:

— Дођите да ми помогнете! Умрећу од страха! Ови гости, то су све избеглице из села код Цариброда. То је све наша родбина. Њихова кућа и све њихово кућиште претворено је у прах и пепео. Страхота једна! Једва су се живи спасли! Тетка-Ленка је попина снаја. Кад јој је муж погинуо у рату, тетка-Ленка је са својим кћерима отишла своме деверу, попЛуки у Славиње, где јој је најстарија кћер већ била учитељица. А сад су дошли код нас. Тринаест ће нас бити на спавању под мојим кровом; а ја, сирота, немам довољно ни места ни постељних ствари. Помозите ми да видимо шта ћемо и како ћемо. Молила сам и ова два господина, што нас допратише кући, да ми и они помогну. Дођите и ви, молим вас. Стрина-Дике је сишла у подрум да им изнесе штогод да се заложе. Изнемогли су и гладни су. Куку, умрећу од узбуђења, вечерас! Можете ли ви да ми помогнете? Ви знате колика сам ја кукавица!...

Једна девојка махала је рукама као дављеник.

— — — — — — — — — — —

Мало доцније, на трему, из великих земљаних здела дошљаци су јели укисељене краставце, секли су сланину, ломили су погачу, и причали... причали о језивим тренуцима живота, који их са њихових огњишта одагнаше.

Толики се ужас оцртавао на њиховим лицима да је госпођа Мила једва успела да уздржи сузе, посматрајући их.

Поп-Лука је био бледи и седи, болешљиви старчић седамдесетогодишњега изборанога лица и дугих власи. Тетка-Ленка је пре тријестак година морала бити прави тип лепотице. На њу су личиле обе њене средње кћери, плавооке, Каја и Цаја. Обе су имале веренике. Кају је пре неколико недеља баш прстеновао неки ваљани Бугарин, трговац из Софије; а Цајин вереник је поднаредник у српској коњици. Зорка, учитељица, као и Дара, породична мезимица, биле су мање обдарене лепотом.

— Кајина је туга двострука — уздахнула је тетка-Ленка у тренутку када је стрина-Дике спуштајући на сто велики број шарених филџана и велику бакарну џезву пуну миришљаве црне каве, запитала:

— Могу ли сада и ја да чујем како је то било?... Хајде, потанко!....

...Хорда, до зуба наоружаних крволочних,

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ЛЕСКОВАЦ

бугарских комита преконоћ је учинила препад на тихо село, Славиње, на самој граници. Бомбама су порушили и попалили све што су стигли. За неколико кобних тренутака страшнога суда — цело се раштркано село претворило у згариште. У трен ока, дубока поноћна тишина претопила га је у грозни пакао. Звонар, тек што је почео звонити на узбуну, кад се и дрвена звонара распаде у комаде. Лелек, запомагање, дим, тресак, завијање, урлање и гушање по мраку, на све стране... Прашти комаће греда и цигаља, и разлеће се као да га подземни бес покреће. Пишти поплашено и сакаћено женскиње и бежи с децом, све избезумљено... Момчадије и домаћина с пушком давно већ ни у једној кући не бејаше.... Многе жене, као рањене звери, и не приметише да јуре кроз шумарак од јоргована — у правцу бугарске територије...

— Ми, успут, покуписмо залуталу децу на коју наиђосмо — дрхтавим и изнемоглим гласом говорио је поп-Лука. — То су све наша, сеоска деца... Пешке дођосмо до Пирота. Доведосмо их собом довде. На путу се сретосмо са једним одредом наше војске која је јурила на поље згариште... У зору се, из даљине, са брега тек добро могао видети црн облак дима

што се од запаљених, пуних кошева уздигао ка небу. Бомбе се више не чуше. Уместо њих заштекаше наши митраљези, те разјурише комите. Али, од нашега Славиња ништа не остаде! А никада још, до прексиноћ, нису нападали на наше село. Некако, као по Христовој вољи, волели су га и поштовали — због Благога петка... Од памтивека у тај дан граница нам је увек отворена бивала. Бугари, сељани с друге стране границе, свакога Благога петка, долазе још пре ране зоре у наше шуме од јоргована... Долазе певајући... Тај цео дан беру јоргован за уље миришљаво, што се у њих ради, и певају... Певају заједно са нашима . . . Певају све исте, само наше песме! — Браћа.... И овога Благога петка тако је било... Увече су отстојали вечерње па су онда, пред растанак, заиграли коло — сви искићени јоргованом...

— — — — — — — — — — —

Дуго и тешко ћутање, које је завладало после ових речи прекиде уздах, црнпурасте учитељице Зорке:

— Страшну смо судбину доживели! Казна Божија... а ми ни криви ни дужни ни за шта друго, осим за наше веровање. Имала сам, као учитељица, двадесеторо дивне деце у школи. Као да сам их ја сама све изродила, толико

сам волела ту нашу, бистру и лепу децу из Славиња и околине. Имала сам само једну једину учионицу и у њој сам радила са сва четири разреда. А сад, незнам више шта је са децом! Видела сам само како гори брвнара, у којој је била школа. — Само ово троје, што успут покуписмо по козијим стазама и рупчагама, и што поведосмо са собом, остало ми је од целе моје школе! За њих само знам да су ми још живи. Ето их ту, спаваіу као стрине, на поду... Али, нити они, сиротани, знају шта се догодило са њиховим мајкама — нити им мајке слуте шта је са њима. Зашто нам наша браћа Бугари учинише ово? Зар не умедоше чути глас свесги? Зар не могаху сетити се да постоји и грижа савести?...

— Каква грижа савести у људи које наступ лудила покреће? У сболелој души у спите нема савести! За њу постоји само нагон за задовољење помамне страсти! — јави се професор Милошић.

— Ама, то је оно што се зове бесиило! То ти човекову душу шчепа у кврге па гура! Гура све до ђавоље куће! — допуни мајор Милошевић.

Тих тренутака тек, госпођица Наталија приметн да оба ова господина, које је она молила

да јој помогну, седе на греди која ограђује трем.

— Јао мени! а ја сам на вас двоје и заборавила! изгубила сам главу, па не умем ни да се снађем у оволикој несрећи! — узвикну она и скочи да им понуди столице. Али је ова оба господина брзо примораше да се врати на своје место, употребивши велике и некорисне речитости да би је, сваки на свој начин, убедили како се одлично осећају у свему што се односи на угодност седења на греди. Рекли су јој чак и то да је, у осталом, ова греда на којој они седе сасвим у складу са свима приликама данашњега времена.

— А како ће једне мајке сазнати шта је са њиховом дечицом, коју сте ви успут покупили и собом повели? — запита госпођа Мила тихим али веома узбуђеним гласом.

— Ето, шта смо могли да урадимо: замолили смо једнога водника из митраљескога вода, са којим смо се разминоишли да он некако покуша да их нађе, па да их упути овамо у Ниш, за лецом коју смо ми собом повели! — одговори јој поп-Лука.

У његовоме гласу било је толико несигурности да је професор Милошић нашао за неопходно да дода свој одговор:

— Иако их пронађу живе, наћи ће их умно оболеле од туге!

Овим професоровим речима следовало је друго ћутање, које се и по тишини и по тежини могло поредити само са великим ћутањем великога мучења.

— — — — — — — — — — —

— А шта тек ја да кажем о болу који ми душу раздире? — с тешким уздахом запита умиљата, и бледа, смеђа Ката. — Ја сам испрошена за Бугарина. Испит наш био је о Крстовдану. На дан Светога Димитрија требали смо да се венчамо. Тако је било утврђено. Људи хоће једно а Бог друго. Пре две недеље био је код наше куће последњи пут. Целога дана био је толико тужан, да сам и ја сирота плакала свако кад данас, а он је једва говорио. У очима му је била неизмерна туга, као да је предосећао да је наша срећа почела, већ и пре правога почетка, да се расплињује...

Једна девојка заврте главом и покри очи марамицом.

— А добар је то момак био! — настави њена црнпураста сестра, учитељица Зорка. — И добра прилика уз све то. Леп је и вредан момак. Трговац је. Са вуном тргује. Има у Софији малу, али лепу радњицу. И своју кућицу

има. Јединац у мајке. А и мајка му није рђава жена. Далеко од тога! Она га је сама подигла, па гледа у њега као што се гледа у сунце око кога се окреће цела земљина кугла. И нашу Кату је радо гледала. — Цела спрема Катина била је већ готова. Три пуна сандука све само најтањега платна и најлепшега веза; а осим тога и других тканина смо јој били припремили . . .

— Па зар је пропало и то све? Зар ви ничега више немате? — запита госпођица Наталија. . . .

— Једино што ми је остало то ми је овај веренички прстен на руци и бол у грудима! — јецајући одговори јој несрећна вереница.

— Остало нам је свима још и то да од сада носимо крст изгнанички! Да га стално носимо и то с онолико муке, с колико уклети несрећници носе у мозгу своме мисао о самоубиству и онда, док им низ образе роне сузе чежње! Чежње за борбом за живот!...

Професор Милошић сиђе с ограде и притискујући груди своје обема рукама, као да је тим покретом хтео да утиша узбуђење, обрати се младој учитељици која му се на мах учини лепша но што ју је видео пре неколико тренутака :

— И ја сам у своме животу, недавно, дознао за сву неизмерну величину туге. Дознао сам за несрећу, силну и горду на саму себе! Горду, јер за одмеравање њенога обима нико још не нађе довољно изразитих речи — да њу опише! Њу чак ни длето, у рукама најнадахнутијега вајара не би успело да прикаже. — У свима карикама ланаца и стега, које би он додао да изрази велико мучење, још би увек изостајао тачан израз понекоме од оних тренутака, који се измакоше пре, но што су дозволили да им човекова рука здере копрену иза које се крију... Жива бића су, понекад, способна само да их осете — али не и да у потпуности искажу све што су осетила.... О томе свему још, можда само и једино, наши мртви могли би нам дати прави опис, налазећи прави начин за изражај!... Ми, који још живимо, ми нисмо у стању ни схватити све оне тренутке живота — чије разумевање наши мртви црпу из последњих неколико уздаха. Зар има кога који верује да равнодушно и безазлено откуцавање: — „тик так, тик-так" заиста тачно описује и приказује тренутке живота, који се један за другим нижу? Да ли нам сви наши тренуци заиста одлазе у непсвратну таму — у коју су се, после убачених комитских бомби претворили ваша крцато

пуни кошеви овогодишње жетве!... На то питање су још једино можда само наши мртви у стању да нам одговоре. Они су сазнали и разумели сав збир свега онога, што ми не знамо и не умемо да докучимо!... Кад бих ја имао васељенских сто живота својих — певајући дао би их све, за неколико оних тренутака који би ми све то расветлили!...

Погледи свих младих очију били су уперени у говорника. Поп-Лука и тетка-Ленка су дремали. А мајор Милошевић је с очигледним нестрпљењем чекао да професор Милошић заврши свој говор, јер је био убеђен да је и све ово као и све остало што је он дотле чуо од професора Милошића, никло само из жбуња из кога је већ изклијало много костурова за приче, у које он није веровао.

Чим је професор застао, мајор Милошевић приђе госпођици Наталији и рече јој:

— Ја ћу вам, по моме војнику из дивизије, доставити сутра још пре поднева један џак брашна, један џак шећера, један џак каве и један џак двопека. Ја верујем да ћете од тога имати више помоћи за исхрану својих неочекиваних гостију, него ли од свих филозофија овога света. Осим тога, хтео бих Вам предложити још нешто. У мојој соби, у стану где сада

привремено станујем, има још један кревет, препун постељних ствари. Ту би отац-пола могао ноћивати привремено. За вечерас је ово што Вам нудим све што могу учинити да велика невоља која је снашла ове невине људе, буде бар до некле ублажена.

— А колико и како треба да ја платим све те ваше доброте? — бојажљивим гласом запита госпођица Наталија.

— Дозволићете ми да са поп-Луком који ће од данас бити мој другар на спавању, чешће свраћам на каву код Вас, да бих могао црпети енергије за све велике послове којима се посвећујем. Ја, наиме, хоћу да решим целу ту ствар са бугарским препадом на Славиње. Обавестићу поједине посланике од којих ћу тражити да се заузму за велике интервенције. Створићу сва потребна средства и остало све! Та, ово је нечувено — да је цело село уништено, а рат у опште није ни објављен! То ја морам довести у ред!

Мајор је говорио ватреним гласом. У машти својој гледао је већ нову једну, велику мисију у којој ће његова улога бити достојна свеопштега поштовања. Управо величанствена!

Мила је то приметила чим је он почео говорити. У исто време запазила је како је стрина

Дике, у почетку запрепашћена, ипак брзо ушла у ствар. Са оном једноставном способношћу живога сналажења се, којом су обично обдарени људи из народа, стрина-Дике се искрено обрадовала изговештеним јаковима и радосно се насмејала. У њеном смеху зазвонила је вечна младост.

— Е мило ми је, увек, кад се сретнем са Божијом правдом! — узвикнула је она, па наливајући мајору Милошевићу и други филџан каве, наставила после премишљања:

— Оно, није да речете да је мала била ова беда што је снашла мој род. Али, ето дао је Бог да та беда није остала испричана калдрми!.. Дабогме! Па кад се уортаче Бог и људи, онда много што шта може да се преживи. Може чак и да се заборави кад прође време!... Зар се једно заборавило?...

— Тако је, прија-Дике. Ко у Бога верује Бог ће га избавити! — проговорио је стари попа, расанивши се потпуно кад је разумео како ће имати да преноћи у постељи под кровом великога и утицајнога јунака; а и да ће већ колико сутра сав овај народ који се око њега нашао, кад је он бежао из своје куће, имати и брашна и шећера... У исто време, сетио се како је његова прија-Дике ненадмашна чаробница у

свему што се односи на готовљење. „Ђул-рахатлука", за који треба имати колико брашна толико и шећера. Знао је, насигурно, да се његова прија-Дике неће моћи уздржати од неодољиве жеље да за њега зготови „ђул-рахатлук" — чим прими џаксве са шећером и брашном. — Та разлиће га, најмање, у две највеће тепсије! А после... после ће га исећи на коцке, и служити сваки пут са чашом свеже воде из бунара... И то у свакој прилици, пре но што послужи кавом!... Чак и кад јој пола, по неки пут каву одбије... она ће га замолити да бар чашу воде попије са рахатлуком...

— — — — — — — — — — —

Тетка-Ленка је и даље дремајући уздисала; сломљена од умора и брига о кћерима, она у опште није била способна да јасно схвати о чему се сад говорило. Није знала зашто су се лица која је она, стварајући своје очи, у овим тренутцима живота јасно видела, на једном разведравала. Није била свесна шта се догађа.

Госпођица Наталија је склапајући обе руке, као у чуду узвикнула толико гласно, да се и тетка-Ленка морала разбудити:

— Али! — то су све само царске услуге!... То што ви чините, господине мајоре, то су све само царски поклони!...

— Шта рекосте? царски?... Ох, не! немојте да кажете да је то: „царски!"... То звучи врло сиромашно! Реците боље: — „мајсторски!" — Убрзао је да се, по свом обичају, умеша професор Милошић.

Иако је оволико јетко одговорио, професор Милошић је ипак осећао у некоме куту своје душе, некакву нарочиту врсту изненадних симпатија према овом човеку, мајору, који је скакао у таласе туђих брига с оволико исто много елана — као да га покреће отпуштање јаке опруге. — „Тај зароњава у живот људи из своје околине тако неуморно као пловка, која по плићаку хвата чикова!" — закључио је он с неизвесним поштовањем. —

* * *

IX

Време је летело. Свим снагама се радило и у малој, сада препуној кућици госпођице Наталије, и у стародревним просторијама подрума на Горици, у којима су се у ово доба налазиле велике, импровизоване државне радионице, евакуисане из Крагујевца. Десет дана беспрекиднога рада прохуји брже, но што пролази један обичан дан. —

Окружени и покривени густим зеленилом и љубичастим гроздовима богатородних винограда, који су се изнад њих уздизали, пространи Горички подруми су заједно са огромном, озиданом терасом, која се простирала испред њих, имали колико необични изглед, толико и необичних посетилаца.

Из дана у дан расло је интересовање код свих, који су били обавештени о покушају да се ту у Нишу, у радионици на Горици, приступило изграђивању првога модела новога проналаска. —

Тако је за многе Милине познанике, пространа Горичка тераса постала циљ вечерње шетње, и место пријатељских састанака. Ту се предвече седело, причало и расправљало о ратној и политичкој ситуацији. Наизменично се хвалило или кудило све, што се тих дана догађало у свету. Појединe поражавајуће вести са наших фронтова ту су се, као на мегдану, сударале са ненадмашно чврстим веровањем да ће за који дан већ, све опет бити не само добро и брзо расправљено, него и сјајно освећено. Српском победничком славом овенчано.

* * *

Радници, вољни да улагањем свих својих способности створе и више од онога, што се од њих очекивало, радили су певајући, и тежили су да се снађу око оспособљавања и васкрсавања оштећених митраљеских „шкартова", који су се овде налазили с тога, што је из њихових цеви испаљено више од по петнаест хиљада метака. Осим тога није се смео занемарити ни рад на оспособљавању оних камиона, од којих је још само и једино голи, челични скелет „шаси" успео да остане исправан и да се извуче снажан и читав из великога вртлога, који је свакој снази наносио само квар, у овим тренуцима.

У засебном одељењу, два одлична мајстора из крагујевачке тополивнице трудила су се са много добре воље и с одушевљењем су желела да поверена им израда првога модела „топ-митраљеза" послужи свима на част и славу...

Милин Малиша се брзо спријатељио са њима. И пре и после подне, свакога дана, трчао је испред свсје мамице, како би што пре стигао до њих, јер је имао увек још много од свих могућих питања о свему што је могло бити у вези са њиховим занимљивим занатом, А они су се, не само искрено дивили великоме интересовању седмогодишњега дечка, него су гледајући у њему дух будућега великога човека, све чинили да му покажу, како се и они осећају заиста, „на висини" — да га поуче. Старали су се да га у потпуности задовоље, показујући му и објашњавајући му све што су и сни знали и умели да схвате од свега што су, као савесни мајстори и механичари, стварали .—

— — — — — — — — — — —

Милини дани као и бесане ноћи су у главном пролазили у великој брзини око беспрекидног проучавања могућности за остваривање Драшкове и њене замисли о новоме проналаску.

Сви нови трењуци живота доносили су јој,

уз сву своју разноврсност, увек још и нових проблема. А Драшко није био крај ње, па да све тешке проблеме решавају заједно. Осим тога, догађало се још и то да су Драшкова писма некако, са великим закашњењем, ређе стизала. Што се тицало Драшковога скорога доласка у Ниш, и то је све постајало загонетно. Мили су тврдили да је осуство одобрено, да је већ послат налог Драшковој команди, и да га према томе, треба очекивати свакога тренутка. Међутим, дани су пролазили, Драшково присуство у радионици на Горици, бивало је сваким даном све неопходније, а Драшка никако није било...

Као и код свих других проналазака, тако су и Драшкови и Милини планови улазили у ово време у сну фазу, када се при приступању остваривања замисли, дође до уверења да би ваљало учинити извесних измена. Те се важне појединости могу уочити тек само за време израде, када се све евентуалности узму у обзир.

Према цртежима и прорачунима њихов се топ-митраљез састојао из стодвадесет и шест делова.

За групу „Покретних делова топ-митраљеза", било је израђено тридесет и пет табела, са свима добро назначеним димензијама. —

Били су то цртежи и профили од: **цеви, саоника, затварача, повратника и разводника.** У свима осталим цртежима и прорачунима, са свима детаљима за „Непокретне делове" — изгледало је сада, када се приступило изградњи њиховој, као да није баш све било у најсавршенијем реду. Изградња **сандука, вратаоца, уводника, нишана,** и **кочница**, била је још некако и могућа — али **хладник!**... За његово изграђивање на начин на какав је био предвиђен према проналазачким цртежима, не само да у овој радионици није било свих потребних машина, него је изгледало да чак и у самим прорачунима проналазачким има извесних, превиђених грешака, које је требало проверити и отклонити.

Размишљајући о свему томе, Мила је осећала велику и нарочиту захвалност према Министру привреде, који јој је ставио на расположење ову радионицу на Горици, у којој је Драшков и њен проналазак имао колико толико изгледа да се исчаури из замисли и да пређе са цртежа у стварност.

За време остваривања модела тек се може уочити понека омашка, која је изгледала на хартији савршено отклоњена! И због свега тога тадашњи Министар привреде изгледао је Мили, заиста, као једини човек, који је, стављајући јој

на расположење радионицу на Горици, желео и учинио све што би конкретним старањем могло допринети остварењу њеног проналаска. Био је он заиста једини човек, који се стварно заинтересовао да и сâм, лично, проучи све детаље који су сачињавали главна преимућства тога проналаска. Кад је први пут госпођа Мила отишла код њега, он ју је, веома заинтересован задржао у посети више од три и по сата. Захтевао је од ње дуга и спширна објашњавања о основним конструктивним принципима тога новога оруђа. Добро се Мила сећала како је он, одмах после неколико уводних пријатних реченица, које су могле ласкати њеноме стваралачком духу, строго и брзо прешао на велико испитивање, захтевајући да га она потпуно увери о томе: да је њена идеја о стварању новога оруђа, заиста колико остварљива толико и корисна. Говорио је тада — да би је у исповести охрабрио ваљда — како је он давно и дивно већ знао за све принципе аутоматскога оружја. Знао је, наравно, да је митраљез аутоматско оруђе, код кога је сила трзања искоришћења за кратко трзање цеви, извлачење и избацивање празне чауре и растезање попратне округе. Чим престане дејство барутних гасова, повратна опруга се стеже, враћа повратне делове у

првобитни положај, при чему се врши пуњење цеви следећим метком, затварање цеви и опаљивање. — Тај му је принцип био сасвим добро познат. Али то што је њега највише интересовало јесте био факат, да се овде није радило о лакшим и тежим митраљезима, који су штекћући сејали метке од седам до девет милиметара — већ о митраљезу чији би метци од једнога килограма тежине експлозива и од педесет милиметара у пречнику, грували до даљине од три или четири километара, и то брзином од сто двадесет, до сто шездесет у минути...

Апсолутна новост, која је избијала из ових планова и цртежа, веома га је и очигледно, јако заинтересовала. Гледао је, размишљао и проверавао цртеже и прорачуне. Затим се посаветовао са неколицином људи, па онда учинио што је требало учинити те да се на Горици покуша све, што се тих дана пскушати могло...

* * *

Тако је, на Горици било приступљено изради Милинога проналаска. У овај проналазак веровало је, у ово доба, много паметних људи.

Али је за то време, нестално Нишко небо понова постајало све мрачније и тмурније...

Топли, јесењи ветар је опет довлачио многобројне облаке, и ту их је, изнад Ниша, мешао онако умешно као што велики војсковођа распоређује и бира најподесније положаје, за спуштање громова... Тако је то изгледало...

Трењуци грозничаве неизвесности наилазили су са свих страна над Нишким небеским сводом.

Непријатељски дипломатски маневри били су приведени крају. Протекло је и оно време које је било потребно за масовну концентрацију непријатељских трупа према Србији. Ово је свима, у Србији, било јасно- — али несрећна Србија није још била у могућности да у ово убеди и своје Савезнике. Чак ни онда, када је већ прошло шест дана од како су непријатељске војске вршиле надирање на Српско тле, и то: преко Дрине, Саве и Дунава у исти мах. Ни онда наши Савезници нису још веровали у издајство оне државе, која их је све дотле опчињавала својим дипломатским подвизима.

На свима положајима борба је вођена са толиком огорченошћу, да је по неколико пута дневно долазило до бајонета и гушања. За сваку стопу Српске земље потоком се проливала крв... Падале су небројене жртве и са српске и са непријатељске стране.

* * *

...„Ситуација је веома тешка, али не поражава!" — говорило се на Горици у Нишу. А овоме тврђењу додавано је овако образложење:

...„Отсудна битка ће се водити ускоро и биће завршена са нашом победом. Немци и Аустро-мађари продиру на наше земљиште само зато, што је наша војска добила наредбу да се постепено повлачи до места, које је одређено за отсудну битку. Дакле, наши се повлаче задржавајући непријатеља. А то задржавање с повлачењем је потребно још и зато, да би се добило у времену, и да би се савезничкој помоћи пружила могућност да стигне у прави час. — Помоћ ће стићи! Стићи ће на време! То је уговорено! То је апсолутно сигурно! Друкчије не може да буде!"...

Оваква су веровања преовлађивала све до вечери петнаестога октобра. Али тада се, из свих нагомилачих облака, поцрнели од сумње и злих слутњи, наједном подиже страховита олуја, која је једну по једну наду ломила, сбарала и чупала из корена.

Ужасније но гром за громом трештале су поразне вести:

... „Клоне Србија!..."

...„Све док је идједан наш војник био чи-

тав, непријатељи нису могли да нам отму Београд!... Битка је вођена и по улицама. Кућу по кућу су непријатељи отимали из рањавих руку наших бесмртника! Брањен је био наш Београд на начин, какав још ни у једној историји света није прибележен!... Страховито је то било!...

...„Београд је пао! Београд је већ неколико дана у Аустро-немачким рукама. Сада Немци и Аустро-мађари навађују кроз нашу Моравску долину. Наши отступају"...

...„А Бугарска је истовремено грунула са нападима на целој граничној линији! И то без објаве рата!"

...„Немци и Аустро-мађари навађују кроз Моравску долину невиђеном јачином. Договорна са њима, Бугарска свом силином својствене јој необузданости, испољава тежњу да пре свега пресече артерију, која храни срце Србије. Кад брат пронађе начин да увелича муке рањеноме херојy, своме брату — онда то тако бива!"...

* * *

У то доба, Савезничке владе су још увек упорно задржавале своју војску око неуспелих полухвата код Дарданела; а још упорније су веровале да Балкан може да се стрпи још неко време.

Задоцнила иницијатива да се са Галипоља ипак пошаље бар једна дивизија у Солун — учинила је да је у свим, оволико важним тренуцима живота свога, Србија остала остављена сама себи. — Сама, у запаљеноме простору и спутана дебелим конопцима испреденим из тадашњих погрешних Савезничких мњења и путоказа.

* * *

...Говори се да је ових дана ипак почео рад на уређивању логора у Солунској луци, где је почело искрцавање прве савезничке дивизије од пет хиљада људи...

...Прича се и препричава да је утврђен живи зачетак Савезничке добре воље, и да Србија има сада само да сачека дан, када ће дивно развијени зачетак доћи на свет као зрео плод Савезничке увиђавности!...

...У дипломатским круговима шапће се да би господин Бриан у свакоме случају више и умесније помогао и Србији и њеним Савезницима.

Саветује се да, иако се присуство доктора Вивианиа не буде могло избећи — ипак и доктора Бриана треба позвати да и он присуствује овим, оволико судбоносним тренуцима.

X

Натуштено и хладно вече осамнајестог октобра. У капији Наталијине кућице госпођа Мила затиче учитељицу Зорку, избеглицу из Славиња и професора Милошића.

— Разговарамо о Вама драга наша госпођо Мила! — узвикнула је учитељица Зорка руку-јући се.

— Ово се не зове „разговарати"! — живо је додао професор Милошић. — Тачније би било кад би Вам госпођица Зорка казала: — „Овај мој једномишљеник стоји као свећа и слуша као ђачић, како ја Вас хвалим! Ја сам, на тај начин, успела да му прекратим време које му пролази у ишчекивању вашега повратка! Дошао је да Вам лично преда једно писмо које је у Нишку пошту приспело вечерас од Вашега Драшка. Дошао је у исто време и да Вам саопшти једну непријатну вест. Непријатна вест биће подељена од свих нас, а писмо које је донео само за Вас, учиниће да тренуци живота Вашега постану ипак некако поднošљиви!"

— Увек професор Милошић мора да има последњу реч! — проговори госпођица Зорка. — Никад ни једна лепа вест, коју он доноси није без зле слутње. Ето рекао ми је да је ово последње писмо, које је дошло нашом железницом са југа. Бугари су пресекли железничку пругу Ниш—Солун. Данас су заузели Врање. — Наоружани су, вели се, и обучени сви новом опремом. На сваког нашега ратника ударило је по десет њихових!...

Страшно је било слушати такве вести и предосећати сав пораз који су оне предочавале. У значењу сваке речи Мила је јасно осећала:

...Ово су тренуци живота када све тоне. Све се гаси. Све је преображено. Све је скамењено и натопљено непробојном тамом. Ни одакле зрачак наде да затрепери! Све је укочено као да сви тренуци живота заостају и чекају своје последње, језиво чекање!...

У исти мах једно од три сељачета из Славиња довикну Милином Малиши махајући са кухињског прага:

— Бре! Хајде брже на вечеру! Чекамо на тебе! Да знаш само што нам је попарица! Прсте да лижеш! Пожури Малиша! Да видиш шта се ужива кад се овако лепо вечера! А чекамо

те и да нам причаш шта је данас било тамо у радионици. Грува ли онај топ већ?

Малиша радосно отрча ка својим друговима. Ма да су они били по неколико година старији од њега, Малиша им је импоновао јер је са великим самопоуздањем знао говорити о многим предметима, о којима они дотле нису никад још чули.

— „Брел Брел Брел" или „Леле" — узвикивали су они у таквим приликама, на велику радост Малишину.

Ново друштво које је Малиша имао у ово време утицало је да је он са задовољством јео, и да се више ни сећао није својих дотадашњих пробирачких подвига, које је дотле често приређивао својој мамици.

* * *

Сама у својој собици, читала је Мила ово Драшково писмо за које јој је било наглашено да је „последње". Писмо је било датирано од пре пет дана. Нигде није било знака по коме би се могло видети из кога је места ово писмо пошло. Драшко је писао:

...„Мила, мили мој животе, тешко ми је без тебе. Сви ме уверавају да је, за сада, Ниш заиста најсигурније место у земљи, и само због

тога ја могу да поднесем ову даљину која нас раставља. Моја батерија свакога другога дана мења положај. Од сутра примичемо се „топлој зони".

О моме осуству за сада не можемо говорити. Из тога разлога ја те молим да све тешкоће, на које наилазиш при изради нашега првога модела, сама отклањаш колико знаш и умеш. Јунакиња, као што си ти, умеће да нађе начина и за такав посао. Ти си толико храбра увек била! Немој ни сада да клонеш, молим те! Све ће ускоро опет бити добро! Савезничка помоћ стиже. Сви ми овде верујемо у нашу победу. А ја сам срећнији од свих, јер ја верујем још у победу твоју и своју, сада када се захваљујући теби приступило изради нашега проналаска. Све моје мисли су теби упућене. Када се из сна будим, пре но што отворим очи, ја видим тебе. Тада покушавам да задржим тренутке, који се немилосрдно журе. То су тренуци када дух и душа постају сливени у божанственој срећи.

Довиђења, љубави моја! Пољуби Малишу. Чувајте се обоје, радите храбро и знајте да је Драшко срцем, душом и мислима крај вас."

* * *

Дуго је Мила остала у својој собици, задубљена у читање Драшковога писма и обузета чудноватим осећајима. Час јој се чинило да је Драшко ту крај ње, да су им слепоочнице прилубљене и да заједно читају... а час, опет, осећала је ужасну бојазан у самоћи, јер је немилостива судбина пакосно витлала око хладнога огњишта и церећи се злурадо звиждукала речи које су се, као оштрице, заривале у њену душу:

— „Читај, читај! То је последње писмо! То ти је све, јер ти он последњи пут говори!... После тога — неизвесност ће зацаровати! Ти нећеш знати ни где ни у чему он тражи заборава за све то што у писму пише!... А то је твој Драшко! Твоја велика љубав!... Велика срећа твога живота!... Е па, ето, замисли све то отровном стрелом рањено, негде на бојном пољу или у позадинскоме куту!... То је живот... Живот се мења... срећа је нестална..."

— „Каква су ово предосећања? Шта је ово?" — трже се Мила, прекрсти се па подиже главу, скоро уверена. Зар овакве мисли да се осмеле и ударе на њихову велику љубав?... На срећу живота њихова?... Срећу, за коју су обоје осећали неизмерне и искрене захвалности према Богињи љубави, која их је толико обилно обдарила својом милошћу...

Мила је у души својој гајила читав култ према осећајима који су је са Драшком у срећи ујединили. Њена велика култура, стечена у родитељскоме дому и учвршћена у школама; њена урођена разборитост, њена храброст, њена утаначена осетљивост и јасна даровитост — једном речју цело њено биће, дошло је до пунога изражаја тек од оних тренутака живота, када је снажан талас у срећном замаху душу њену запојио и љубављу испунио. Тога је она била свесна. У то је била чврсто убеђена. И други су о њој тако говорили.

...„Мила има врло лепе очи... али, оволико лепе нису оне биле док у њима није заблистала искра љубавнога жара!" — говорило се.

— — — — — — — — — — —

* * *

— Сви су на окупу и чекају Вас на вечеру, госпођо Мила! Девојке су све спремиле и поставиле, а ја сам децу умила и преобукла за спавање! — рече госпођица Наталија уводећи Малишу у Милину собу.

— Јао моја мамице, да знаш само шта се сад опет говори! — узвикну Малиша уплашено. — Чуо сам како је чика-мајор баш мало пре рекао чика-професору и ономе другоме госпо-

дину да је не само наша варош Врање пала у бугарске руке, него да су Бугари заузели и наш Велес! А оно што причају за наше Скопље, оно је најстрашније! Буди Бог с нама, мамице! Они кажу да Бугари улазе у Скопље! Кажу да нико не брани Скопље! Кажу да нема војске! Како да се Скопље не брани кад тамо има пуно војника? Па неће, ваљда, Бугари заузети Скопље? Како да га заузму кад је тамо наша кућа! Тамо је, код газдарице, у штали остао и мој сироти Персан. Шта ће Персан сироти да ради ако Бугари уђу у шталу па му узму сено и зоб што смо му оставили? Је ли, мамице?...

— — — — — — — — — — —

Мила је и овога пута похитала да што боље отклони све бриге, од мале и љубљене главице. Живо му је тврдила да Бугарска војска неће ући у Скопље; а ако би неки „Буга" баш случајно и залутао до штале у којој је остао Персан, тај се не би добро провео. Персан би га чифтетима одмах напоље избацио. Јунак је Персан! А јунака Бога и воли и чува. —

Чим се Малиша умирио, Мила се помолила Богу заједно са њиме, пољубила га је, лепо покрила, покова прекрстила; а затим је запалила кандило, па је онда лагано изашла на вечеру. Сви су је већ очекивали с нестрпљењем.

За великом трпезом седели су, осим свих одраслих укућана још и мајор Милошевић, професор Милошић и Руски конзул, кога је мајор Милошевић срео код „Рускога цара" и позвао на договор.

У оволико кередовним приликама свима је изгледало као сасвим природна појава да се људи скупљају и већају где год могу.

Свих пет младих девојака такмичило се у изумима да Милини пријатељи буду што боље дочекани и што дуже задржани у кућици. У томе су им стрина-Дике и тетка-Ленка свесрдно помагале, осећајући и обавезу и захвалност нарочито према мајору Милошевићу, који је, искоришћавајући своје високе везе напунио стрина-Дикин суви подрум џаковима с намирницама, намењеним за исхрану избегличких породица.

* * *

— Мене храбри чињеница да Бугари нису успели да продру преко наших старих граница! Њихово продирање у наше нове области биће ускоро одбијено. Савезници искрцавају ових дана и трећу своју дивизију. Чим се састану са нашима — ствар ће бити уређена на најповољнији начин! — тврдио је мајор Милошевић.

Остали су били мање оптимистички распо-

ложени. — Стављана су питања да ли се наше повлачење са севера на југ може заиста назвати **стратегијским повлачењем;** јер у рату често бива да се тим именом крсти по неки потез, који у суштини није ништа друго до **противнички успех.** — Расматран је положај Србије са положајем Ниша, нарочито. Нагсвештавало се и тихо евакуисање појединих установа и магацина. Ако се општа ситуација нагло не поправи — за који дан ће насигурно доћи до велике катастрофе... Треба мудро решити како да се поступи ако и Ниш буде угрожен ових дана... На сва та тешка питања ваљало би наћи најбоље одговоре . . .

Руски конзул је предлагао да се госпођа Мила са својим малишаном и проналаском склони у Руско посланство. Веровао је да би она ту била сасвим добро заштићена, и да би на тај начин најбоље могла сачекати да се прилике поправе.

Професор Милошић је саветовао да она што је могуће раније пође из Ниша за Солун, заобилазним путем, преко Прокупља, колима и коњима, пошто је железничка пруга прекинута. У Солуну ће командант савезничких трупа свакако наћи начина да евакуише у Француску и проналазача и проналазак! — тврдио је убед-

љиво и очекивао да Мила прихвати његов предлог. —

Мајор Милошевић је енергично устајао и доказивао неумесности и једнога и другога предлога. Ниукоме случају неће он — ако се Ниш мосадне евакуисати — оставити у Нишу ни госпођу Милу ни проналазак! Ако буде потребе да се одступа, одступаће се — али не треба преухитрити одступање! Да је госпођа Мила желела да са проналаском иде у Грчку, она је то могла да учини већ пре месец и по дана из Скопља, и не долазећи у Ниш!... То је баш до очигледности јасно! Истина, стицајем околности намеравала је да из Ниша оде у Русију — али, кад се то није могло извести онако, како је било смишљано, онда треба остати и радити у Нишу, докле год то буде могуће. У случају да и то постане неизводљиво, онда ће се, наравно, повући са војском. Неће се предавати непријатељу! Неће му овде остављати свој започети рад! — Колима, којима буду превожена најважнија акта из Дивизије, превешће се и тај проналазак!

— — — — — — — — — — —

— Уосталом, драги моји пријатељи, беспотребно се узрујавамо око овога проблема! — закључио је мајор.

— Неће проћи ни неколико дана, а наше ће и Поморавље и Повардарје бити очишћено! Наши ће опанци утапкати и последњи траг од непријатељских чизама! Ни за лек се неће више моћи наћи ниједан њихов траг на нашем земљишту!

— — — — — — — — — — —

У таквом се расположењу ове вечери растало Милино друштво, зближено стицајем околности и спријатељено ратним приликама, које су деловале да су сви били склони оберучке прихватити сваку утешну мисао о исходу ситуације.

Нажалост је и најснажнијем оптимистичком расположењу, које се рађало ове јесени, досуђено било да буде краткога века...

* * *

Иако је Мила сама, размишљајући о трелуцима живота ових историјских дана, које је овако проводила у Нишу, јасно осећала како се животне наде и стеге очајања наизменично поништавају. — Тренуци су час подрхтавали а час су се кочили. Октобарска сумрачја су наилазила као плаха кишица, која је брзо из сивкастоплавих тонова прелазила у црни свакодневни потоп. — А после свакога потопа,

сваким праскозорјем на хоризонту су се будили нови дани, који су по својој разноликости личили час на биљурне кугле, које прскају у врелини пламена нових нада; — а час опет су изгледали као црне, и сухим грањем прикривене опаке „клопке" у којима су хватане, притезане и крхане све вредности и физичке и душевне снаге — као да су од свилене паучине и стаклета.

— — — — — — — — — — —

Када је крајем месеца октобра коначно изгубљена и последња нада да ће савезничке трупе бити довољно јаке у помагању нашој војсци у новоослобођеним областима; када је било потпуно јасно да се Вардарски пролаз неће моћи скоро очистити од непријатељске најезде; и када је, у исто време, непријатељским маневрима на северу осујећен српски план да се око Багрдана и на положајима испред Крагујевца бије главна и отсудна битка, тада се нагло стало распростирати уништавање вере у скори спас Србије. Очајање је прожимало до сржи чак и најснажније јунаке.

— — — — — — — — — — —

После свих дотадашњих борби, које по страхотама и самопрегорима у приношењу жртава најдрагоценијих људских живота, пре-

вазилазе све што се може исказати — тешка и дуга агонија Србије подмукло је узимала све више маха, од дана када и оне српске војске са Нишаве и Тимока постадоше приморане да се повлаче.

* * *

Првога новембра отпочеше у Нишу страховите и ужурбане припреме „за сваки случај"... Рано изјутра обустављен је сваки рад у радионицама на Горици. Неколико израђених делова Дрешковога и Милинога прскаласка, спаковано је и пренето у зграду Дивизије. Машине, које су се налазиле у радионици расклопљене су, па су онда за њихове најважније делове ископане дубоке рупе у Горичким виноградима. Ту су склоњени и затрпани земљом, требали да остану ван непријатељскога домашаја.

И у подруму Наталијине кућице стрина-Дике и тетка Ленка су закопавале све што је од покућанства било од вредности. Трудиле су се да пронађу што је могуће довитљивије начине и за сакривање намирница. Девојкама су забраниле да праве увојке од косе и спремиле су им мараме и шамије да се забраде, како би што мање падале у очи непријатељским војницима, ако — не дај Боже! — упад-

ку у кућу... Стара једна, доброћудна була из комшилука донела им је чак и неке масне оловке, помоћу којих и најмлађе лице изгледа изборано и ровашено, кад се зналачки намаже. Саветовала их је како да се погурено крећу и да никако поглед не дижу; ако — далеко било! — дође до разговора с непријатељским војницима, онда треба на питања да одговарају услужно, али да се при томе чине глупље од шугавих овчица, од којих је и сам Алах већ дигао руке....

Јадне девојке су унезверено гледале и утучено примале све савете обећавајући да ће их се строго држати.

Госпођа Мила је пробрала и спаковала у два мала ручна кофера најпотребније Малишине и своје ствари и планове од проналаска. Све остало оставила је госпођици Наталији више на поклон него ли на чување.

Госпођица Наталија је у очајној недоумици трчала од једнога до другога и свакога посебно, по небројени пут, питала за савет: шта да уради? Подједнако је желела и да остане у својој кући, са свима осталим укућанима које је срдачно волела, а и да пође са госпођом Милом, којој се искрено дивила и у којој је

за све време гледала дивну јунакињу сасвим необичнога романа.

— — — — — — — — — — —

Са наших положаја изнад Ниша топовски пуцњи су одјекивали, све по четири у равномерним размацима.

...„Један, два, три, четири, цела батерија! — Један, два, три, четири, опет цела батерија"! — бројала су деца на глас, преко целога дана.

Предвече је војник из Дивизије са писмом од мајора Милошевића дошао по Милине кофере.

Мајор Милошевић је јављао да ће он без престанка морати да остане код телефона у Дивизији, све до последњега тренутка. У последњем тренутку ће издати налог да се потпали остатак архиве и да се телефон демонтира. Госпођу Милу је замолио да са Малишом буде стално потпуно спремна за полазак, али да га не чека ту, код куће. Неће он имати времена да из Дивизије дође по њу чак до Саборне цркве јер ће Бугари ући у варош са те стране, па би на тај начин пошао у сусрет, уместо да отступа у противном правцу. Зато би требало да она одмах оде у болницу, која се налази на западној страни варо-

ши, код жељезничке рампе преко које води друм за Прокупље. Тим путем је осигурана отступница. Управник болнице је његов одличан пријатељ и обећао је да ће и њу и дете врло радо примити. Додао је при крају да се наши војници херојски држе на положајима изнад Ниша, али се ипак не може знати, да ли ће моћи задржати Бугаре још до сутра, или и до прекосутра. Поздравио је све укућане и пожелео је да се ускоро поново види са свима њима, јер је убеђен да ће се вратити у Ниш пре но што они утроше сву резерву намирница, које им је он доставио.

— — — — — — — — — — —

Милин полазак из Наталијине куће, био је толико изненадан, да су све девојке решиле да је испрате до саме болнице, иза које почиње прокупачки друм, како би имале времена да са њоме, пред растанак, проговоре још неколико речи. И сељачићи су пратили Малишу, који им је целим путем препоручивао да му добро чувају његове играчке, и да га ту чекају. Обећао им је да ће се са нашом војском брзо вратити. Госпођица Наталија је поздрављајући се са Милом рекла да ће се она целе ове ноћи још решавати да ли да остане у Нишу, или да пође са њоме. Па, ако се

реши да пође, онда ће и она сутра рано из-
јутра доћи у болницу са својим стварима.

Учитељица Зорка је предложила да при повратку из болнице сврате у нишку пошту и да цензора Милошића запитају за савет по томе питању, а и да га, у исто време, обавесте да се госпођа Мила већ преселила.

Овај њен предлог да се брзо потражи професор Милошић, изазвао је од стране њених сестара ђаволасте примедбе услед којих су се, осетивши се погођене, зарумењеле и она и Наталија.

* * *

У болници је Мила наишла на необично срдачан пријем. Исте те вечери упознала се за столом у „главној трпезарији" са великим бројем госпођа и госпођица из разних добротворних мисија, које су се са много пожртвовања трудиле да олакшају велику невољу Српства.

...„Ах! Да ми је само да издејствујем још један велики „шпорет!" Не може се више овако!" — уздисала је једна вредна национална радница, која се била примила дужности да надгледа рад око исхране изгладнелих рањеника, који су у масама пристизали са свих страна.

— Jao! Издејствујте прво мени бар једну шиваћу машину, златна моја госпођо! Сви ће нам голи лежати, ако и даље треба да им се кошуље рукама шијуI Нас двадесет добровољних шваља успевамо да свега по двадесет кошуља дневно избацимо, а то није ништа, према броју који нам је свакодневно потребан!" — плачним гласом молила је друга, не мање пожртвована, старија госпођица.

Трећега новембра у подне дошао је у болницу цензор Милошић и затекао госпођу Милу у болничкој канцеларији, где у болничке књиге „уводи" рањенике.

Сазнавши да три курира полазе с поштом за Прилеп, Валандово — Криволак, Килиндир и Солун преко Качаника, Мила је брзо написала неколико речи за Драшка и упутила по куририма.

— — — — — — — — — — —

Четвртог новембра у 17 часова — баш када је динамитом разорен мост на Нишави, мајор Милошевић је сам изнео из болнице Милина два коферчета и сместио их у мали, нови дивизијски аутомобил „Лилипут".

У аутомобилу су се на предњим седишти-

ма налазили: шофер и два ђака-наредника, са шаковима, жицама и телефонима. На задња седишта сместили су се госпођа Мила, њен Малиша и мајор Милошевић. Наталија није дошла.

XI

Освануо је Бадњи-дан; а зле коби, које су ове године пратиле Српство, стигоше у исто доба и до кршнога камењара Арбанског Јадрана, да ту разломе и последњи зрачак Српске животне наде.

Сетно децембарско сунце бојажљиво је обасјало уморну обалу луке у Сан-Ђовани ди Медуа, у коју су се, с непроходних планина, слиле измучене поворке српских ратника, с празним пушкама и празним реденицима, укрштеним преко изнурених груди.

У камен углављене бараке и колибе, прекриле су неједнаку обалу и претвориле је у чудан сиви логор, у коме је ретко ко имао сачуванога здравља и одела.

Око мале приморске стражаре, на самој ивици стрме обале, Божићну јутарњу свежину поздравише сасвим неочекивано весели усклици једне групе артиљераца, по чијим се лицима могло видети да их већ поодавно муче

и болест и глад, — али да су сада, изненадном радошћу загрејани и чисто надахнути новим животом. — Показујући рукама на велики савезнички брод, који је улазио у луку, носећи им тако давно ишчекиване хране, и могућност да се укрцају и избаве из дефинитивне пропасти — радосно су клицали:

— Христос се роди! Слава спаситељу света! С Христовим рођењем јавља нам се спас! Да дивна брода! Ура! Христос се роди! Ура!

Истих тих тренутака, из приморске стражаре, која се налазила на самој ивици морске обале, изађе млада и лепа жена у војничкоме оделу, држећи за руку свога малишана, заогрнутог гуњчетом од јагњеће коже. Један од официра, артилеријски поручник приђе јој, пољуби је у руку, и у исти мах показа другом руком на необичан призор, у правцу великога брода који је тих тренутака улазио у луку.

— Здраво! Ура!... Ура...а! — а! — а?... а? Мина!.....

Сви погледи беху уперени у правцу великога америчанскога брода.

А тамо, на једном, као да се пред бродом отвори кратер, из мора и из брода у исти мах покуља непробојни црни дим, а одмах затим,

потмула експлозија загрокта кроз узнемирене вале — па се, допирући до обале, судари са малопређашњим укрштеним усклицима радоснога изненађења и у трену ока их угуши, још у отвореним устима поражених ратника — који се скаменише пред призором ужасне трагедије...

— — — — — — — — — —

Дивни велики брод је кљуном ударио у ланац подморских мина, које је аустријски торпиљер, несметано спустио у воду, баш код самога улаза у Сан-Ђованску луку. Експлозија мине је размрскала предњи део брода, и он је сад, као погођен громом из ведра неба, тонуо, заривајући кљуном у морску бездан, ту, на две стотине метара од обале...

Страховити крици и вапаји избезумљених дављеника мешали су се с писком сирене и с револверским пуцњима... Многи поскакаше с палубе у море. — Уздигавши се упола изван морске површине, елис је снажно раздирао таласе. разбацујући велике млазеве воде на све стране.

У логору, на копну, трубе засвираше на узбуну...

Неколико људи полетеше ка чамцима, и отиснувши их од обале завеслаше у правцу

брода, који је нагло силазио ка морскоме дну — као да је хитао да у ново-отворене гробове однесе осим многобројних живота — још и свирепо уништене наде на скоро спасење српских, мучених ратника.

Све ово се збило у времену од неколико тренутака.

Са обале посматрачи овог језовитог догађаја, немају више изгледе живих бића... Тамни у лицу, укочено гледају погледом без живота и немо стоје где се ко нашао, тек по неко се само упола прекрсти, или отвори уста, као да се, узалуд, напреже да дозове у помоћ више и натприродне силе...

Још једном покуља густи црни дим испресецан црвеним млазевима, и упути се из средине брода ка небу; а мало после њега проломи се тресак нове експлозије, и одјекну болно, одбијајући се о сиво стење...

— Вода је допрла до ложионице; — прошапута неко, као да је говорио сам са собом, — а затим се сви побожно прекрстише...

Млада жена дохвати свога синчића, подиже га у наручје и приљуби његову главу на своје раме. Очигледно је хтела да и овога пута од малишана отклони ужасне призоре.

Крупан, али измршавео црномањасти див

у униформи инжињеријског мајора, приђе јој и не изговоривши ни речи узе малишана из њенога наручја и унесе га у стражару .

— — — — — — — — — —

Добро је учинио. Млада жена се и сама једва држала на ногама, а дете је дрхтало од ужаса.

Пре но што је иједан чамац превалио половину пута, над морском површином могао се видети још само врх од катарке, око кога се створише вирови ,који су покретали водену силу и окретали је у ковитлац. Обигравајући око катарке, изгледали су као да се титрају са грозном трагедијом, о којој ће длето, којим се у вечну књигу историје урезују биланси војевања, урезати — да ни на сам дан Божића Српство не би поштеђено од искушења којима га је засипала страховита хиљаду деветстотина петнаеста година.

Вазда жедне чељусти надмоћне зле коби, исисавајући крв несрећне Србије, дохватише сада и наше исељенике из Америке, који су, сазнавши како се око миле им Домовине стежу усијане клеште, створили групу добровољаца и похитали у помоћ. — Пут њихов дуго је трајао. Опрезно су избегавали све непријатељске подморнице и све непријатељске бро-

дове. А када су, јутрос, стигли на две стотине метара од циља, — ту их је смрт из заседе погодила, на очиглед њихове браће српских војника, који су, испијени ужасним болестима и свима недостацима у животним потребама, били немоћни да помогну дављеницима.

Млада жена се лагано упути у стражару. На војничком кревету лежао је њен малишан. Инжињеријски мајор и артиљеријски поручник седели су на ивици кревета и умиривали га.

— Мајоре Милошевићу, а како сте ви стигли овамо? — запита Мила. — Поручник Јанковић ми је рекао да сте били оперисани у болници, у Скадру.

— Дојахао сам на некаквом кириџијском „Бици", који боље зна најкраћи пут по козјим стазама и врлетима, но иједан географ! — одговори јој мајор. — Кад ми је синоћ поручник Јанковић јавио да се овде налазите и да сте и ви и дете здрави... т. ј. живи и здрави онолико, колико се у оваквим приликама може бити; и кад сам сазнао да ћете се укрцати на први брод који ће стићи у луку, дигао сам се с носила на ногарима, на којима сам лежао, све од оног дана, када сам иза Љум-Куле пао с Везировог моста у Црни Дрим. Пожурио сам овамо да вас видим пре вашега поласка за И-

талију. — И ето, приспео сам баш у тренутку кад је требало прихватити дете из вашега наручја — јер бисте се иначе обоје стропоштали низ камењар у море... Госпођо Мила! Да се штогод догодило вама или вашем Малиши, ја бих полудео од гриже савести! — Ја сам био тај, чији сте савет послушали... Остали сте у Нишу до последњега тренутка...

— И све довде смо, у последњим тренутцима ипак некако успевали да се спасавамо! — допуни Мила.

Један трећепозивац из „Дебанжове батерије" отшкрину врата, промоли главу и рече, угледавши поручника Јанковића:

— Госпон-поручниче, траже вас доле из „морске команде": пристижу чамци са бродоломцима!

— Има ли много жртава? — запита госпођа Мила.

— Ко броји жртве?... Оно што смо досад изгубили не може се ни пребројати! — промрмља стари „Дебанжовац" одлазећи с поручником Јанковићем .

За њима пође и мајор Милошевић.

— Идем и ја да се јавим у команду, — рече он — а хтео бих да свратим и до интендантске бараке да видим може ли се штогод

од хране набавити. Та сутра је Божић! Требало би да имамо чиме омрсити сеl Хришћански је то обичај!...

* * *

Исто онако, као што, је годинама пре Балканског рата, подјармљени, угњетани и сиромашни наш народ из покрајина под туђинском влашћу и од највеће сиромаштине своје увек радо одвајао и помагао рад на ослобођењу — тако и овога Божића у Сан-Ђованској луци, наши војници, ма да и сами оскудни у свему, брзо скупише и одела и хране за бродоломце, који успеше да се — пливањем или чамцима — спасу с потопљеног брода.

Међу спасеним беше и женскиња — добровољних болничарки. И оне сада посташе предмет усрдне неге, од стране оних неколико избегличких породица, које довде дођоше, измичући пред завојевачком најездом.

* * *

Најзад се, и сам заморен, Бадњи дан безшумно повукао. Трагичну обалу обавила је тамна ноћ.

У полуосветљеној избици приморске стражаре, обучене у војничко одело, седеле су, крај несразмерно великога огњишта у коме је о-

гањ пламтео, две младе жене. Тихо су разговарале о неизвесности судбине српских ратника и српских избеглица, као и о страховитој судбини јутрошњих бродоломаца — првих добровољаца из Америке. Обе су биле лепе, витке и поносите. Више су личиле на девојчице. По свему су биле врло сличне једна другој. Не само по уским чакширицама и дугим плетиницама кестењасте косе, већ и по лику, и по покретима, а нарочито по дивним, угаситим очима, у којима је сјао живи пламен словенске душе. Биле су веома узбуђене, али су се и једна и друга старале, да своје узбуђење прикрију, колико могу.

— Али је данас све ово страшно било! Много страшније од свега што су нам наши стари причали о борбама, које су се одбивале у доба, прије њиховог исељавања у Америку!... Мада ни онда није било лако војевати! И онда је требало имати срце у грудима, снажне руке и хитре одлуке... а требало је знати сносити и жеђ и глад, и зиму и ватру! — говорила је млада Црногорка, рођена и одрасла у Америци.

— А кад сте одлучили да нам, као добровољци, пођете у помоћ? — запита госпођа Мила устајући са свога места крај великога

огњишта, и прилазећи војничкоме кревету, на коме је спавао њен малишан. Тихо проверив да ли је добро покривен, пољуби разбарушену главицу, а затим поново седе крај ватре, очекујући одговор.

— О, то је било као да је вихор пронео решење, кроз целу колонију нашу! Читали смо у новинама о нечувено неједнакој борби Србије са непријатељима. Писало је, као сад да гледам: „Српска војска, од једва двестапедесет хиљада људи, има према себи преко тристапедесет хиљада непријатеља са севера и још толико других, са истока. Борба је, невиђено неједнака. Очекује се, пак, да ће смели потези савршених српских војсковођа, и хитно пренашање савезничких дивизија на српско земљиште, и овога пута повратити угрожену равнотежу на Балканскоме Полуострву". — Брзо су договори вршени, а резултат договора је гласио: „Свак на своје место! У одбрану домовина зове!... А затим, — у кога срце јуначко бије... тај је, ево, после дугога — о, сувише дугога путовања, видели сте јутрос, из ове стражаре, где сте ме обамрлу у живот повратили, — испунио што му је налагала савест! — Било нас је око три стотине, кад смо пошли, а сада?... Нико неће да ми каже, да ли је бар

половина могла бити спасена, и где су сада?... Најгоре је овако умрети, — ах! да језивих призора јутрос!... И ничега се више не сећам... не знам како је прошао овај дан... Не знам да ли сам спавала непрестано... упамтила сам само оно страшно сазнање да нас вали раздиру и у смрт увлаче, ту, пред прагом домовине... а затим, нећу никад заборавити, радост, о, толико сестринску радост ваших очију, кад сте, запазивши да сам будна, пришли, и пружили ми топлога чаја!... После толиких мука, које сте ви пребродили, у вашем српском срцу, било је још места за радост, што је, једна добровољна болничарка, спасена вашом негом!... Јесте ли већ одавно овде, на Приморју? Шта се сада намерава? Ми знамо да је Ловћен најјача позиција на Балканском Полуострву. Преко њега, завојевачка нога неће прећи! То не бива!... У Америци се тако говори...

У исти мах, и пре но што је млада Београђанчица Мила успела да што одговори, до мале стражаре допреше сва жељена обавештења. Неколико људи је разговарало пред самом стражаром; а из тога разговора могле су се разабрати, сасвим јасно, овакве реченице:

— „Аустро-Угарска је предузела напад на

целоме фронту Црне Горе... Краљ Никола је издао наредбу да се цела његова војска повлачи... Да ли ће и они довде одступати... то се још не зна... Ми смо овде сад, као у казамату... без муниције, без хране... а са бродовима за спасавање и за појачање трупа — јутрос видесмо шта бива!... Две трећине људи пропаде... а и од ових што се упутише у Скадар, у болницу, Бог зна да ли ће што живо остати... Све као капља младо и дично! Све рођено у Америци — али, стопроцентно наша крв!... Похитало земљу да брани!... Соколи!... **Наше горе лист се први упутио из Америке у европски скршај! Крв није вода — чак ни преко Океана!"...**

— — — — — — — — — —

Уморна Црногорка из Америке — тихо је јецала. Најзад се даде приволети да опет легне, да се умири и заспи...

Мила остаде, да седи крај ватре, која је пуцкарала у несразмерно великоме оџаку.

Кад је избицом поново завладала тишина и утишало чак и пуцкарање у огњишту — тада су се, у мистичној светлости тихога пламена, прво нејасно, а затим све живље, почеле јављати необичне слике. — И то су биле слике Божића... а приказивале су старе историске

моменте, у живописној обнови. Дивно приказивање живота и људи. Двоструке миле слике и дражесне успомене! Оне су остале из приповедака, које су раскошно испуњавале цело детињство Милино. А приповедао их је њен отац — пробирајући и слике и речи, само за њу... Оне су често имале овакав увод:

„... Далеко на Истоку, тамо где се, кажу, сваке зоре у мирису нама незнаних ружа, сунце купа пре но што се свету јави, налази се земља једна, мало знана — и никад не тражена... Али, ко на њу наиђе, ко њоме једном само прође — он за њом жуди. У њој је сав живот у лепоти, сва вера у доброти; свему је извор и утока: душа!... Из те је земље пореклом — Словенска душа нашега народа!..."

Под утицајем раздраганога срца, лепе очи виде у огњу чудо живих слика — које се, једна за другом нижу, а које, долазећи из далеке историје. дају некако цео сплет догађаја, што се, сливајући један са другим, претварају у једну целину, — приказујући душу нашега народа.

— — — — — — — — — —

„...Срећна се војна завршавала. Приближавао се Божић. Краљ Милутин, са својим братом, сремским краљем Драгутином, реши да

Божић овај проведе у ново-освојеним крајевима на обалама Егејскога Мора. Победничка војска српска, с поузданим вођама својим, благоваше на топломе југу, а опет жаљаше за снежним Божићем свога родног места. — На Бадњи дан, сви српски јунаци и грчки бољари, дођоше у сјају и скрлету у краљев двор. — Византињани ласкаху себи, што краљу донесоше скупоцене дарове за Божићни празник; па тек што се, међу собом, почеше чудити, зашто то да српске војводе не учинише краљу никакав нарочити Божићни дарак, — кад се догоди нешто што нису могли предвидети.

Српски витезови повадише мачеве своје и пружише их краљу: — **Нека их узме — ако има шта на њих зажалити!...**

А тада потамне благо византијских ризница, пред оваквим даром. Византињани обдарише краља победиоца алемкамењем; — а Срби му, са мачевима извојеваних победа — душу своју понудише!...

Краљ све редом, по ондашњем обичају пољуби у прса; а они, горди и чили, вратише мачеве у корице. — Нове наде испунише груди срећних ратника — а бољари се сагласише:

... — Освајају и мачем и душом!... Овај сурови народ Словена са југа, задахнут је ду-

шом силном и страшном! Величина душе његове превазилази разумевање високих бољара! Овај ће се народ високо уздићи! Његова је будућност! Он је нама страшан!.. .

— — — — — — — — — —

У огњу се светлост прелива... слике се мењају:

... — Дуге поворке исељеника се крећу лагано... Велике задруге, читава села, све је то напустило и куће и кућишта; а собом је понело и повело само дечицу своју. — Када је османлијска најезда свему животу и целој старој култури узела давати обрт друкчији од оног правца, којим је био упућен рад наших предака; — народ се кренуо, ма и у незнане крајеве, само да потомству своме сачува словенску душу! Веру и традиције...

— — — — — — — — — —

На ђердан историје Југословена, нижу се и тамна и сјајана зрна. А затим... поново се нижу поворке... Сливају се све збијеније колоне исцрпљене војске српске, која се борила, до последњега куршума — до последњега даха... Гину и отступају... застајкујући, да и надземаљском силом отпор дају... Застајкујући — као причеста ради — крај извора ,који из српске земље извире. — Али, када и послед-

ње село остаде пусто... кад прећоше и последњи гранични мост — онда заћуташе...

Посрћући корачају кроз непроходне Арбанске кланце, без путева и стаза... Умиру и ћуте... као што је ћутао велики Мученик на крсту голготскоме — знају да ће васкрснути!... И они свој васкрс виде у дану, када ће орловски узлетети на највише гребене, одакле ће, раширених крила крстарити ослобођеном домовином! Увеличаном отаџбином!... Свуда ће стићи!... Свуда, где има поносног југословенског народа! — Сви ће се вратити у ослобођену домовину! **Сви!... Живи и мртви — бесмртни чувари, словенске — вечно младе душе!...**

... Сви ће се вратити! Сви! Живи и мртви... Сви и живе и умиру само зато, да тај дан дочекају! Верујући у те тренутке живота — умиру. Умиру ћутећи ,док њихови самртнички погледи благо и безмоћно прелазе милујући голе бајонете на празним пушкама и подеране, крвљу упрскане заставе српске Славе и Смрти... Издишу верујући да ће дан васкрса доживети... Издишу осећајући како им се душе на орловским крилима дижу, и са пуно вере крстаре гдегод има јужно-словенскога поно-

снога духа, ослобођеног и освећеног. Сви тако осећају! Сви! Живи и мртви...

— А Драшко мој? Где је он сада? Шта је са њиме? Да ли је жив остао од непријатељских граната и бриге о нама? Да ли је примио бар једну, од оних неколико вести, што му, по разним лицима слах, за време од осам недеља наше Голготе? — с тешким болом у грудима пригушено је шапутала Мила, тихо јецајући, загледана у жар, као да је од њега очекивала да ће јој он одговорити на сва питања. — А жар се, гледан кроз сузе, чудно блистао. Као да је оживео и постао вољан да са њоме поразговара, баш о томе. Само, уместо тачних одговора, на сва њена питања — жар поче са сликама недавне прошлости... Слике живљеног живота и исповести...

...Прибој, Пријепоље, Сјеница, Косовско зелено море и Косовска Митровица... Уморни коњи, на којима су они цео овај пут превалили за четири дана — измичу ходом. Напред су, на „Лоли" и „Нели", Мили Малиша и сеиз Хамдија. Изостајући прилично иза њих, Драшков „Олуј" и Милин „Лиско" иду ходом. Лиско чак по мало и храмље. Чистокрвни енглески пастув не мари много за теренска јахања!..

Нарочито кад су она организована наредбом Врховне команде, која је Драшка депешом сменила са места команданта области у Прибоју. — Чим су Аустријанци ушли у Санџак — Драшко је премештен на место команданта граничне трупе у Ћевћелији. — Свуда је тишина. Вече шири крила над Косовом...

— Знаш, Мила! — поче Драшко, притеравши „Олуја" сасвим уз десни бок „Лисков", и ухвативши је за десну руку — знаш, обузело ме је неко ужасно страховање!...

— Страховање?... Тебе?... Како то? — изговори Мила у чуду.

— Јесте! — потврди Драшко сетним гласом. — Просто осећам како ми Богови завиде! А завист је највећи и најопаснији непријатељ човекове среће!... Јасно их осећам како се договарају да ми одузму све што чини смисао мога живота! Кажу да сам им ја украо оно што би само њима, Боговима, било дозвољено имати! — А ја сам само један обичан смртник — а не Бог!...

— Па ти си ми и незнабожац, срце моје, кад те таква осећања муче! — узвикнула је тада Мила, осмехнувши се и зауставивши „Лиска".

Пред очима се, на бескрајном пољу, које

се као Океан са небом свуда около њих саставља, указа се раскрсница без икаква путоказа. Истих тренутака у сусрет им догалопираше Малиша и Хамдија, сеиз из Санџака.

— Цео чопор лисица претрчао нам је преко друма и тамо се упутио! узвикнуо је Малиша усплахирано.

— Биће да је за варош Митровицу најкраћи пут за њиховим трагом! — додао је Хамдија.

— Драшко, гађај, бар једну да погодиш! Хамдија каже да оне знају најкраћи пут до предграђа! Пошле су по кокошке и пилиће!

И Драшко заустави свога неуморнога Арапина „Олуја". Извади из кожних бисага секцију и посведочи да су заиста лисице указале на најкраћи пут ка варошн...

— Ако баш нећеш да гађамо лисице, Драшко мој, е онда хајде касом за њима, па да их све растерамо! — захтевао је Малиша одлучно. — Сироте коке! Оне су тек легле да спавају, па неће ни знати како да се снађу и да се бране кад се подмукле лије дошуњају до њихових легала!

Колико да учини по вољи Малиши, који га је усрдно волео, толико и из потребе да се пре потпунога мрака стигне у варош на прено-

ћиште, Драшко одлучи да се Малишин предлог одмах усвоји. Тако сви кренуше преко малога јарка крај пута, и похиташе косом преко поља.

* * *

Баш у дан годишњице од тога проласа кроз Косово, допутовали су у Ниш Драшко, Мила и Малиша са израђеним плановима проналаска. Долазећи тада брзим возом из Скопља, ни наслућивали нису да долазе у место, у коме ће се, можда, за навек растати. Драшко је веровао да ће за време његовога кратког осуства Министар војни већ одмах, за неколико дана решити да их пошаље на рад у Крагујевачку тополивницу. Међутим, министар је примио планове, ставио их у панцирски орман, и отпутовао неким послом — оставивши доношење решења по томе предмету за доцније. Драшку је осуство истекло и он је морао да се јави својој команди у одређени дан и сат.

... Боже! Како судбоносне одлуке понекад имају у животу оних својих тренутака, који чине да се оне и без размишљања брзо доносе!

На сам дан, када су требали заједно кренути из Ниша у Ђевђелију, Драшко и Мила

одлучише да се растану; први пут после две године. Он ће отпутовати сам, а она ће остати у Нишу да изради остварење њихове замисли. Били су чак и срећни у први мах што донесоше такво, неочекивано мудро решење! Тек им на железничкој станици, при растанку, постаде јасна сва тежина њихове одлуке. Али, онда је већ требало храбро крочити даље и извршити предузети задатак... А када је, доцније постало јасно да ће задатак ипак остати недовршен — онда се ништа више није могло учинити, да се брзо поново састану. Било је доцкан...

Израда проналаска у Крагујевачкој тополивница није била омогућена. Пут у Русију био је неизводљив. Израда првога модела у државној радионици на Горици, у Нишу, била је прекинута најездом Бугара, чије се десно крило ту у Нишу, саставило са левим крилом Макензенове војске...

Отступање преко Прокупља, Приштине, Призрена, Љум-Куле до Љеша и Луке у Сан-Ђовани ди Медуа, трајало је око четири недеље.

— — — — — — — — — — —

— Данас је већ пуних пет недеља како сам остала без икаквих вести од Драшка! —

прошапута Мила. — Да ли је жив? Да ли је здрав? Где је сада? Како ли подноси неизвесност и бригу о мени и детету, које је исто толико искрено заволео као и мене?... Ја ћу сад овде сачекати неки савезнички брод, којим ћу с Малишом и неколицином избегличких породица прећи Јадранско Море, и отићи у Италију, можда и у Француску... Тек ћу одавде моћи некако сазнати где ће се налазити српска војска!... Па ћу онда тек моћи потражити начина да се о Драшку обавестим... Али дотле?... Шта ће се још све дотле догодити? — Сада, ни Српска врховна команда ни српска влада још не знају шта ће бити са српском војском, коју глад и болест свакодневно десеткују — и у северној и у средњој Албанији, у којој ни издалека нема средстава ни за најнужније животне потребе! Слушала сам како се говори да су сви наши будући регрути од петнаесте до двадесете године помрли само с тога, што се савезници још нису довољно споразумели међу собом, те им нису дозволили да уђу у Валону! Чула сам да су и нашем болесном и старом Краљу, кад је са четири пратиоца стигао у Валону, наредили да у року од двадесет четири сата иде одмах даље... Кажу да је отишао пешице у Солун. А

за Регента говоре да је савезничку поруку: „да се укрца у италијански торпиљер", хладно одбио речима: — „да ће савезничку помоћ за себи лично са захвалношћу примити онога дана, када судбина све српске војске, која се налази у Арбанији, буде повољно збринута!..." Можда ће овакве одлуке ипак штогод помоћи?... Ах! Свемогући Господару света! Буди нам милостив после оволиких искушења, које смо твојом помоћу све до овога часа могли пребродити!

Тих тренутака засја се цео оџак.

Велика, сирова црна грана, која је све дотле цвилела сушећи се на жару, сада плану наједном и осветли целу избицу.

— Бадњак! — помисли Мила и погледа у мали сатић на руци.

Поноћ — уочи Божића .

— — — — — — — — — — —

Поморски поветарац је разносио тихе звуке песме, коју су војници певали у шатору на обали, ниже стражаре:

„Рождество твоје Христе Боже наш"...

* * *

Сутрадан, на први дан Божића, у приморској стражари је госпођа Мила, са својом новом другарицом Црногорком, ужурбано завршавала уређивање божићне трпезе. Неколико борових гранчица, лепо су дочаравале илузију о столњаку, на узаноме ораховом столу, чији су чворновати ступци, као четири ноге, били забодени у под од утабане земље. — Војничке порције су замењивале тањире; чаше су биле направљене од разних флаша, канапом вешто пресечених преко половине; а кашике и перорези имали су очигледни задатак, да осим својих уобичајених намена, послуже још и као виљушке. — На средини стола налазила се велика врућа погача, тек извађена испод црепуље и увијена у пешкир с иницијалима француске мисије Црвенога крста.

Пред оџаком је седео војник и лагано окретао повелико прасе на ражњу.

Око једанаест часова почеху већ стизати „званице": Милини сапутници и сапатници, одани и пожртвовани ратници-официри и војници. Прикупивши се, они заметнуше одмах живахни и духовити разговор, тешећи се узајамно, у општој несрећи.

И око других барака, у којима су се налазиле покретне кухиње, изгледало је данас жи-

вахније но обично. Војници су се прикупљали и разговарали, очекујући да им се раздели ручак. — Али, тек што су, постројени у редове почели прилазити казану, кад се са врха стене разлегоше неки звуци труба, које су, из осматрачнице, засвирале на узбуну.

У трену ока свима постаде јасно, да: Страва, Невоља и Смрт, предузимају убрзано разграњавање својих одвратних послова... Данас на први дан Божића!...

— Шта је сад опет? — повикаше људи са свих страна. Многи почеше догледима испитивати видокруг морскога плаветнила. Други потрчаше ка команди, да би добити обавештења.

— Шта је? Каква је сад опет нова опасност на видику? — сви су се питали.

Не потраја ни неколико минута па прво један, а одмах затим и други непријатељски авион поче кружити над Сан-Ђованском луком, спуштајући се, с толико сигурности, као што се устремљени кобац приближује својој жртви.

— Бежите даље од караула! Даље од стражара! То ће авиони гађати бомбама! — повика неколико официра, па и они пођоше ка камењару.

У исти мах, трештање бомби, хука авионских мотора и продорни крици, заталасаше ваздух и потресоше земљу.

Сви Српски ратници, исцрпени и онеспособљени за одбрану, нагриженога здравља, порушене животне снаге, износећи из пакленога пожара само херојски сачувану душу своју — сада, немоћно увидеше како подла и грозна смрт долази и по њихову душу . . .

Бомбардовање потраја око двадесет минута. — И један мали брдски топ испали три своја последња зрна, — а затим завлада тишина . . .

— — — — — — — — — — —

— Ко је остао жив, од људи, који су нам за време целога одступања живот спасавали? — запита Мила, опрезно излазећи испод једнога удубљења у стени, на обали, где се, с Малишом и Црногорком, беше склонила.

Младић, коме се она обратила, прво слегну раменима, па показујући масиван сребрни часовник, проговори као из гроба :

— Ево ово сам сад подигао с камена, ту пред вашим склоништем. Ово припада, сигурно, ономе официру, чији труп лежи без главе на два корака одавде; а чији се мозак, као ситно цвеће, расуо по маховини, испред њега. Само му је часовник још у исправном стању . . .

— — — — — — — — — — —

Мила се прекрсти, па поможе Малиши да се и он извуче испод нагнуте стене, где је лежао за време напада, између Црногорке и мамице. Чим је изишао, Малиша се пожали да га је нажуљила кесица с новцем, кад су улазили у ову полу-пећину, коју је Малиша већ раније био пронашао, играјући се крај обале.

Бежећи из стражаре, обе су младе жене потрчале за Малишом, који је викао: „Овуда! Овуда! Ја знам, овде у близини, једно згодно склониште!" — Испод стене, увукла се прво млада Црногорка, затим је, поред ње легао Малиша, коме је његова мама покривајући га својим телом брзо око врата обесила платнену кесицу, пуну српскога и рускога новца, накита и цедуљице, на којој је исписано било самртничко преклињање, упућено ономе, ко Малишу нађе — после њене смрти. —

Неколико минута после тога, Мила сазнаде да је за време свога бомбардовања, изгинуо велики број њених добрих другова, племенитих људи и пожртвованих спасилаца.

Мала приморска стражара, у којој је она већ неколико дана, нашла склониште, догоревала је, до темеља разрушена... Изгорело је све што се у њој налазило . . .

— — — — — — — — — — — —

На трећи дан Божића, са неколико погорелаца из језовитога пожара на Балкану — Мила се укрца на малу рибарску лађу, чврсто држећи за руку свога Малишана, који је, и овога пута имао око врата ону кесицу, великога новца и молбе, упућену намернику, који би, у случају њене смрти на њенога синчића наишао... Отпловили су у правцу Бриндизиа.

Са чврстом вером да ће се у своју домовину вратити, отпловили су у бескрајну неизвесност — спасавајући се из страховитога пожара на Балкану, сви — **живи и мртви, бесмртни чувари Слсвенске, вечно живе душе...**

Крај

40
4866/